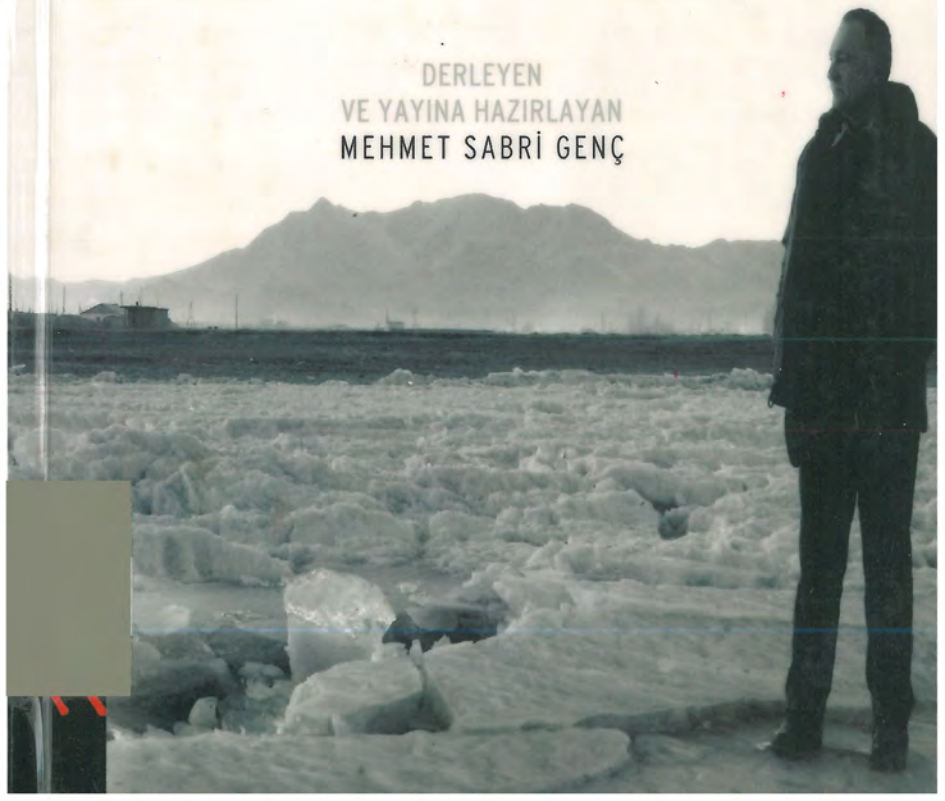
ŞABAN TEOMAN DURALI

DERLEME YAZILARI

SORUN ÇAĞININ ANATOMİSİ

ÇAĞIMIZIN FELSEFECE TEŞRİHİ

DERLEYEN
VE YAYINA HAZIRLAYAN
MEHMET SABRİ GENÇ

Şûle Yayınları : 317
Düşünce Dizisi : 22

Editör:
A. Ali Ural

Ofset Hazırlık:
Fatma Betül Çifçi

Kapak Fotoğrafı:
Şaban Teoman Duralı'nın
Moğolistan Seyahatinden

Kapak:
Ramazan Erkut

Baskı & Cilt:
Kilim Matbaacılık

Sertifika No: 12404
ISBN: 978-605-4056-12-5

Şûle Yayınları
Alayköşkü Cad. No: 2-4 K: 3 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 528 23 57 - 528 11 46 Faks: (0212) 528 25 89
e-mail: suleyayinlari@yahoo.com
www.suleyayin.com.tr

ŞABAN TEOMAN DURALI

SORUN ÇAĞININ ANATOMİSİ
ÇAĞIMIZIN FELSEFECE TEŞRİHİ

Derleyen ve Yayına Hazırlayan:
MEHMET SABRİ GENÇ

ŞÛLE YAYINLARI
Ağustos 2009

İÇİNDEKİLER

I. Sözbaşı 7
II. Giriş Niyetine Mülâkat 15
A. Artık, Başkaldıran Yok! 15
B. Filosof-Bilimadamı İle Felsefe-Bilime İlişkin Mulâkat 35
III. Teşrih Masasındaki Çağımız 53
IV. Kargaşaya Doğru 69
a. Kendini Bilmek ve Tehdit 70
b. Hitler'i Kopyalamak 71
c. Kopyalama ve "Ben" Sorunu 71
ç. Yedek İnsan 72
d. Meçhûldeki Kötülük 73
e. Dur Diyecek Güç 74
f. İç Fren Eksikliği 75
g. Artan Tüketimin Kırbacı 76
h. Avrupa ve Rahatlık Özlemi 77
ı. Çocuk ve İmâlat 78
i. Başkaldırıyı Yok Eden 79
j. Nirengi Bilim; Ama 80
k. Dayanıksızlaştırma 81
l. Kargaşaya Doğru 82
V. Kültür - Medeniyet - Küreselleşme 83
VI. Metafizik Can İle Fizik Canlı Açmazında Canlılar Bilimi 93
VII. Canlılar Bilimi ve Evrim Sorununun Teşrihi 107
VIII. Birey Bilinci: Özbilinç - Toplum Bilinci: Tarih 129
a. Değerler 129
b. İnançlar 130
c. Kültür 131
ç. Bireylilik 131
d. İnsan-Olma 132
e. İrâde 133
f. Hâfıza 134
g. Tarihin Zemini: Akıl 136
IX. Maneviyâtın Fenomenolojisi 145
X. Eskiçağ Ege Medeniyetine Bakış 153
XI. Sözsonu: Felsefe Herkesin Harcımıdır? 161
A. Evvelemirde, Felsefe Nedir?;
Ve Nerede, Ne Zaman Doğmuştur? 161
B. Felsefe De Neyimize? 169

I. SÖZBAŞI

Hayvanların geçmişlerini yorumlama yetenekleri olsaydı, arka bacaklarındaki diz kapaklarının ardında birer gözleri olurdu. İnsanların geleceklerini bilebilme yetenekleri olsaydı, korkularının göz bebekleri ölü doğardı. Toplumsal bir varlık olarak (bir *animal sociale*, bir *zoon politikon* olarak) insan, bir cemiyet varlığından öte keyfiyet kölelerinin geleceklerinin, şimdilerinin farkında körlüklerini, gözlerin tâ ötesine seriyor.

Felsefî gelenek daha doğrusu Aristotelesçi gelenek, insanı bir *animal sociale* olarak tanımlar. Bu tarif, sürü hayvanları ile insan toplulukları arasındaki farkı da ortaya koyar. Aristoteles'in sosyal bir varlık olan insanın sâdece siyasî teşekkülden ibaret bir cemiyette [*koinonia politikä*] kendini tamamladığını düşündüğünü söyleyecek olursak, buradaki *koinonia* kavramından sâdece insanî bildirişmelerin ve davranışların mümkün kılındığı bir yaşam biçimini kastettiğini ifâde edebiliriz. Aristoteles'in insanı *zoon politikon* olarak belirlemesi bir başka mühim bir tanımla buluşturuyor bizleri: İnsan bir '*zoon logon echon*'dur; yâni dil ve konuşma yete-

neği olan, sembolik bilgileri kullanabilen ve bunları anlayabilme yetisi olan bir varlıktır. Bu tanımların ve ifâdelerin hepsi insanî cemiyetlerin teşekkülünün sâdece insanların dil ve bildirişme yetenekleri vasıtasıyla mümkün kılındığını ortaya koyar. Buradaki 'dil' [*logos*] kavramından anladığımız, hayvanlarda da mevcut olan anlama yeteneğinden öte; ses çıkarma işlevi ve çabaları, mimik ve el hareketleriyle bir anlam ya da ifâde ortaya çıkarma yetileridir. *Logos*, daha çok cümle kurarak bağlantı kurma, bildirişme yeteneği anlamındadır. 'Dil'; geçmiş, şimdi ve gelecek hakkında yorum yapabilmeyi, olasılıklar üzerine konuşmayı, yargılamayı, genellemeyi ve soyutlamayı, farklı seçenekler üzerinde düşünmeyi, hayatın kurallarını ve beraber yaşamanın gerekliliklerini ortaya koymayı, ahlak kaidelerini oluşturmayı, hak ve hukuk kurallarını gün ışığına çıkarmayı mümkün kılar. Bu yeteneklerin hiçbirine hayvanlarda rastlayamayız. İşte *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*'in (1770–1831) ünlü *çağın ruhu* [*Geist der Zeit*] deyimini değiştirip, onu *çağın bedeni* [*Körper der Zeit*] hâline sokan ve bu bedende tepinen beşerler; hergün heryerde sergilenen varlıklar gibidirler. Çağın; bildirişmeden yoksun, köleleşmiş, uyuşturulmuş, birbirleriyle konuşmayan; buhranın ve bunalımın diplerinde geçmişleri, şimdileri ve gelecekleri olmayan, dolayısıyla hatırlayamayan, algılayamayan ve bekleyemeyen, mümtaz köleleridirler [*Sklaven der Zeit*]. Bizler zamanın kervansaraylarında konaklayan, kıyametin zihnine doğru yolculuk eden devrin insanlarıyız. Varlığımızın bilincinden uzak, zamanın hanlarında yitiğiz.

Ünlü Avusturyalı-Çek operacı, bestekâr *Viktor Ullmann*'ın (1898–1944) '*Der Kaiser von Atlantis oder die Tod-Verweigerung*' [*Atlantis Kralı ya da Ölümün Reddi*] isimli operasında, oldukça yaşlanan ve yorulan '*Ölüm*' ün, artık insanları hayattan çekip almadığı düşüncesinden yola çıkarak kurgulanmış bir hikâyeye tanıklık edersiniz. 'Ölüm' kavramı artık özgürlük ister ve operadaki karakterlerden

Harlekin'e, '*beni artık özgür bırak!*' diye haykırır. '*Ben insanlığın geleceğini uzatıp onu uğurluyorum*' diye de ekler. 'Ölüm' alır başını gider. *Viktor Ulmann* bu operayı *Auschwitz* toplama kampında öldürülmezden evvel, yâni 18 Ekim 1944 tarihinden kısa süre evvel yazmıştır. İnsanlığın geleceğini uzatıp, uğurladığını söyleyerek alıp başını giden 'ölüm' aslında bizlerle gönül eğlendirir. Ölüm, bu çağın bedeninde daha fazla tutunamayacağımızı, ölmemenin işkencemizi artıracağını bildiğinden oldukça bencil davranarak bizleri terk eder. Savaşta yaralanarak can çekişen askerler isteseler bile ölemezler bu operada.

Ben, kıyametin kopacağına, dünyanın bir şekilde sonunun yakın olduğuna inananlardanım. Eğer bu dünya için bir ömür biçilmişse, herkesin bir rolü olduğuna da inananlardanım. Baca temizleyicilerinin bu dünyanın akışına etkileri olduğu gibi, muharebe sevdalılarının da etkileri olduğunu düşünüyorum. Kıyamet kopacaksa eğer, savaş çığırtkanları kadar, sevişme çığırtkanları da bu dünyadaki rollerini bilip ona göre yaşarlar. Bizleri kıyamete yaklaştıran en büyük sorunlardan olan '*İrade Hürlüğü*' [*libertas voluntatis*], kendi kültürünü aşamayan insanların zihinlerini belli hedeflere odaklar. İnsanları savaştırmak için tüm bahaneleri hazırlar. Savaşın karşısında durabilecek tek olgu olan sanatın modern hâlinin abartılacak derecede cinselliğe indirgenmesi de bu yüzdendir belki. Sevişmeden öte koklaşmayı, ahlak sınırları dışında bir hürlüğü önceleyen anlayış hâkimdir bu sanatta. İçinde cinselliğin daha doğrusu sapıklığın olmadığı, insanı hayvan derekesine düşürmeyen çok az modern sanat performansına rastladım. Geriye kalan, konusu cinsellik olmayan performanslarsa parçalanmış maneviyatın kenar dikişleri gibiydiler.

Daha evvel Avrupa'da bir üniversitede felsefe talebeleri ve hocaları karşısında yapmış olduğum sunumla paylaştığım bir sosyal psikoloji teorim vardı. Bu teorinin sosyal felsefede göz ardı edilemez bir sorun hâline dönüşen '*İrade Hür-*

lüğü' ile ilgili olduğunu söylemeliyim. Teorime, başrol oyuncusu olarak; Kuzey ve Güney Amerika'nın kedi türü olan, Amerika'da panter, Almanya'da gümüş aslan ya da dağ aslanı diye de anılan Puma'yı [*Puma concolor*] seçtim. '*Puma*' kelimesi *İnka* toplumunda bile konuşulmuş olan ve günümüzde de Güney Amerika'da yaklaşık on milyon insan tarafından konuşulan *Quechua Dili*'nden bir alıntı. Puma, Kuzey Amerikalı bilim adamı *Truman Everts*'e göre insanların çığlığına benzer bir çığlıkla dövüşür. Ben '*Puma*'ların başka bir özelliğinden bahsetmek istiyorum. Eli silahlı insandan başka hiçbir canlıdan korkuları olmayan pumalar, avlayacakları canlıdan elde edecekleri enerjiyi hesap ederek avlanırlar. Mesela puma, 500 metre ileride keyfini süren bir dağ tavşanını gördüğünde hiçbir tepkide bulunmaz. Çünkü puma bilir ki; o dağ tavşanı en az bir 500 metre daha koşacak ve toplamda belki de 1 km koştuktan sonra yakalayabileceği dağ tavşanından elde edeceği enerji yaklaşık 1000Kcal olacak. Ancak buna karşılık kaybedeceği enerji 2000Kcal'i bulacak. Hiçbir puma 1000Kcal zarar edecek kadar aptal ve hür değildir. Normal bir puma dağ tavşanı yerine bir ayıyı parçalayıp yemeyi tercih edecek kadar cesurdur. Şimdi gelelim bu olayın '*İrade Hürlüğü*' [*libertas voluntatis*] ile bağlantısına. Sosyal psikolojiye taşımak ve bu alanda tartışmak istediğim tanım şu: *Aptal Puma Sendromu Vak'ası*. İçgüdüsü ve zekâsı ile hareket eden puma hiçbir zaman bir ceylan dururken dağ tavşanını avlamaya yeltenmez. Yâni *Aptal Puma* aslında yoktur. *Aptal Puma Sendromu*'na yakalanmış insanlar ve dolayısıyla toplumlar vardır. Konuyu daha da açacak olursak; bir insan karar verirken karşısında duran dağ tavşanını ya da ceylanı seçme hürriyetine sahiptir. Yâni kimse bir insana, '*sen dağ tavşanı yerine ceylanı seç!*' deme hakkına sahip değildir. Çünkü bu noktada, insanı bir şeyler istemeye, arzulamaya iten şey tindir. Tinin, zihnin yetileridir [*völuntas facultas animi*]. İşte bu şekilde başroldeki varlık; tin, zihin sahibi bilinçli olarak isteyen, sosyal bir varlık olan insan [*anima sociale*] olduğundan işin içine zevk ve arzular

girer. İnsanların kimileri dağ tavşanı etinden kimileri de ceylan etinden hoşlanabilir. İşte 'İrade Hürlüğü'nün getirdiği sorunlardan biri de bu. Bu hürlüğün sınırları dâhilinde ben hiç kimseyi kararından vazgeçiremem. Yâni ben hiç kimseyi, *şunları yaparsan bu topluma daha faydalı olmuş olursun; bu sayede toplumla beraber sen de daha az enerji kaybetmiş ve daha kazançlı çıkmış olursun* diyerek etkileyemem. Bunu yapmaya muktedir tek şey vardır o da dindir. Sâdece bir din, emirleri gereği uzun süre kalıcı ve yapıcı sorumluluklar yükleyebilir topluma. Şu hâlde, dindışı sâliselerin volta attığı meydanlarda *aptal puma sendromu*na yakalanmış insanlar, atılan voltaları sayarak sınır tanımayan hürlüğünün, bencilliğinin tadını çıkarmaya yönlendirilirler. Bu sâliseler içre dünyaya gelen her insan evladı, bu hastalığa kapılarak başlar hayata. Değerli olan dururken, hürlüğü gereği değersizi de seçebilir. Aslında irade hürlüğü diye bir şey yoktur. Belirli hürlüklere mahkûm olarak doğma ve bu mahkûmiyetin farkında olmadan yaşama durumu vardır. Bu anlamda ruhu yok edilmiş bu çağın bedenine, içi boşaltılmış *hürriyet* kavramı kadar zebûn başka yalan bir elbise yakıştırılamaz. İçgüdüsüyle hareket eden bir pumanın bile zarar edecek kadar hür ve aptal olmamasına rağmen, güya aklı olan ancak mekanik bir düzenek gibi yaşayan insanların bu hürlüklerini sınır tanımayan ahlaksızlıklarıyla süslemesi şaşırtıcı olsa gerek.

Alman Dili'nde '*das Schreiben*' yâni *yazı* ismini ya da '*zu schreiben*' yâni yazmak fiilini çözümleyecek olursak, son üç harfi yâni *–ben–* hecesini kaldırdığımızda geriye kalan şey; bağırma, feryat, haykırış, çığlık gibi anlamlara tekabül eden '*der Schrei*' kelimesidir. Yazmak ve nihayetinde yazı; feryâdın, çığlığın ruhta yarattığı zilzâl yoluyla kendini gösterir. Çığlığa 'ben'i yâni kendimi eklediğimde yazı ortaya çıkar. Bu dünyanın alın yazısını açığa çıkaracak feryâdzen ses, İsrâfîl'in borusundan çıkacak olan *âsmanû zemîn*i inletecek olan sestir. İşte bu şekilde kıyametin kopacağını

yavaş yavaş bildiren, gösteren ne varsa hepsi bu boruya üflenecek nefesin parçalarıdır. Modern sanatın yârânları, *Sûrzen İsrâfîl*'in dünyanın alnındaki ketûm satırlarda gezdirdiği sâzına, Tanrı'nın kendileri için üflemiş oldukları nefesleri bırakırlar. Onlar çığlık attıkça, oyun ve eğlence yeri olan dünyanın alnındaki yazılar belirmeye, kıyamet bizlere gülümsemeye başlar.

Küçükken babamın beni göndermiş olduğu dinî kurslarda, İsrâfîl'in sûra bir Cuma günü akşam ezanından sonra üfleyeceği öğretilmişti bana. Kıyametin bir Cuma günü akşam ezanı sonrası kopacağı anlatılırdı. Ben, bir Cuma günü akşam ezanı sonrası dünyaya geldim. Yeryüzünde Tanrı'nın bana üflemiş olduğu nefesi solumaya başladığımda neden kıyamet kopmadı bilemiyorum. Hiç değilse bu kadar günaha girmeden hikâyem sonlanmış olur, günahsız olarak cennete adım atardım. Belki de tüm yaşadıklarım ve yaşayacaklarım birer rüyadan, sonu iyi bitecek bir şey için söylenen birer yalandan ibaret. Dünyaya geldiğimden beri her Cuma akşamını iple çekerim. Yazmanın başka türlüsü de muhakkak vardır ama *Franz Kafka* ile beraber tanıdığımız bir yazma türü var o da şu: *Geceleyin bizleri uyutmayıp yazmaya teşvik eden korku.* Cuma akşamını çeken ipin pamuklarını işte bu korkuyla örerim. Cumaertesi sabahlarını aydınlatan güneşin nûrunu ümidime katık eder, çıkacak affı beklerim. *Gardiyan Melek İsrâfîl*'in borusunda korkularımı biriktiririm. Melekler birer memûr olduklarından, onların *Viktor Ulmann*'ın operasındaki 'ölüm' gibi bencil ve zâlim olabileceklerini düşünmüyorum. Vakti geldiğinde zaman koordinatlarında yankılanacak mûsikî için, İsrâfîl'in kendi konservatuarında hazırlandığını ve ara ara günümüz sanatkârlarına boynuz borudan nefesler üfleyip imgeler hediye ettiğini düşünüyorum. Miladî 632 yılından bu yana emekliye ayrılan *Melek Cebrâîl* o gün bugün sessizliğini koruyor. Bu cebrî noksan ödevini yüklenen bir varlıksa henüz görünmüyor.

Asrî sâliseler insanların diz kapaklarının arkasına birer göz yerleştirmeye hazır görünüyor. Bu sâliseler; geçmişini, şimdisini, geleceğini yitiren âdemoğluna geçmişini bu şekilde görebilmesi, yorumlayabilmesi için İsrâfîl makamında *sûr* üfleyip, *hiccetülvidâ'* asrında kalan Cebrâîl'i bu sesle susturmaya devam ediyor. Bu sâliseler sâniyeye, sâniyeler dakikaya, dakikalar saate, saatler vakte, vakitler güne, günler yıla, yıllar ise asırlara dönüşüp; beşerlerin boynuzladığı tarihi, bir boruya dönüştürecekler. İşte bu boru, evren çizgilerinde bizleri seyre dalmış, zamandan muaf olan mütemadiyen nağmesâz *Sûrzen İsrâfîl*'in nefesinde kıyamet makamını seslendirecek bir sâz hâlini alacak. *Hersekli Ârif Hikmet*'in dediği gibi *Sûr-ı mahşer vaslının bir va'de-i ferdâsı olan Sûr-ı İsrâfîl* ile 'irade-i cüz'iyye'nin, 'irade-i külliyye'ye başkaldırdığı bu kahpe cihânın mâtemi şenlenecek.

Yaşadığı toplumun başına gelen tufan ile tüm dünya yok olurken, Nuh Peygamber kurtulmanın acısını yaşıyordu. Aslında biz de her gün dünya çevremizde yok olurken, bir gün daha fazla yaşamanın acısını çekiyoruz. Sorun çağının anatomisi belki de en kanlı anatomi. Çağın hangi organına elimizi atsak kanlar, feryatlar, sorunlar, sorular fışkırıyor. Çünkü artık çağın ruhu [Geist der Zeit] yok, sadece çağın bedeni [Körper der Zeit] var. Amansız virüs bulaşmış bu bedenin, antikor ve alyuvarlarına ulaşmak istediğinizde karşınıza çıkan şeyler çelimsiz, güçsüz, dermansız misallerle dolu.

İşte bu noktada, çağın anatomisi ve felsefece teşrihi ile ilgili muhterem Hocam, büyük Türk Mütefekkiri Sayın Teoman Duralı'nın çığır açacak düşüncelerini sizlerle buluşturmanın tarifi imkânsız kıvancını yaşıyorum. Kendilerine her daim minnettarım.

Mehmet Sabri GENÇ
Salzburg, Mayıs 2009

II. GİRİŞ NİYETİNE MÜLÂKAT*

A. ARTIK, BAŞKALDIRAN YOK!

Hocam son kitaplarınızdan olan "Sorun Nedir?" isimli mühim eserinize Hz. Ali'nin "Başkasında görüp de nefret ettiğin şey, sana edeb olarak yeter." sözüyle başlıyorsunuz. Ve robota dönüştürülmüş beşerin hikâyesiyle sözünüzü sonlandırıyorsunuz. "Sorun Nedir?"i yazmanıza sebep olan şey robotlaşmış beşerin hâline olan nefretinizmidir?

Varoluşumun hikmetisebebi dünyanın girmiş olduğu derin bunalımın bende yarattığı kaygıdır. Kaygıyı giderecek tedbirlerin felsefe tarafından alınması gerektiğine inanıyorum. "Sorun Nedir?"in de bir çeşit çağımızın, durumumuzun teşrihi olduğunu düşünüyorum.

Hocam 'Sorun' ile 'Soru' arasındaki ilişki nedir? Kitabınızın başlığının Almanca çevirisini "Was ist die Bedeutung des Problems?" diye çevirmiştiniz. Bu, "Sorunun mâ-

---

* Bu çalışmanın diliyle ilgili bazı mülâhazalar için bkz: Duralı Ş. Teoman: "Çağdaş Medeniyet, Anlamı/Gelişimi/Konumu", 13-16. syflr. Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

nâsı nedir?" anlamına geliyor. Oysa kitabınız ilk çıktığında ben 'Sorun Nedir?' başlığını okuyunca farklı bir şey anlamıştım. Yânî bir yerlerde bir sorun var, siz de bu sorunun mahiyetini dile getirmek istemişsiniz gibi gelmişti bana.

'Sorun', zâten 'soru'dan geliyor. Sormanın işlenmiş, felsefeye konu kılınmış hâline sorun diyoruz. Sorun felsefî anlamda sorudur. Geçerken herhangi bir tecessüs sonucu sorduğumuz soru, felsefenin değildir. Geçerken diyorsun ki: "Şu ev dikkatimi çekti. Kimindir?" Bu, felsefe sorusu değil. "Kahveyi nasıl içersiniz? Şekerlimi? Az şekerlimi?" Bu da felsefe sorusu değil. Felsefe sorusu doğrudan 'anlam'a, varlığın varoluş şartlarına ilişkin sorulmuş sorudur. "Ağaçlar hangi mevsimde açar?" Zikrettiğimiz örnek de felsefe sorusu değil. "Ağaç nedir? Öteki bitkilerle ne çeşit ilişki bağlantısı var? Ağacın bitkiler âlemindeki konumu, başka bir anlatımla, bitkiler sınıflandırılışındaki yeri nedir?" Bunlar felsefe sorusu olup sorundurlar. Gerçi diyeceksiniz ki, onlarda bitkibilime, ağaç yetiştirme hünerine girmezmi? Evet, bunlar, bitkibilimin felsefî sorularıdır. Her konunun, alanın felsefece sorulan soruları vardır. Bunlar, o alanın özüne, esâsına, varlık sebebine ilişkindir.

Çağımızda varolma sıkıntısına düştük. Son çalışmalarım, demekki, gerek "*Çağdaş Küresel Medeniyet*" gerekse "*Sorun Nedir*?" bahsi geçen sorunlardan ortaya çıkan kaygılara ilişkin çalışmalardır.

Hattâ "Sorun Nedir?" isimli mühim eserinizde 'Omurgasızlaştırılmış Türklük' başlıklı son derece etkili bir bölüm var.

"*Omurgasızlaştırılmış Türklük*"te kaybolmağa, ortadan kalkmağa namzet Türklüğün ne olduğunu, ne anlama geldiğini sorgulamağa çalışıyorum. Türk olarak dünyaya gelmiş ve böyle yetişmiş, yetiştirilmiş bir insan olarak içinden çıktığım toplumun belirlenimlerini tesbit etmeğe, belirlenimlerini

ortaya çıkarmağa çalışıyorum o bölümde. Bir toplumun, medenîleşmiş bir toplumun bilinc omurgasını yazısı oluşturur. Tabîî günümüz Türkiyesinde kafalar tütsülendiğinden, ortalıklarda serhoş dolaştığımızdan bunun farkına varmıyoruz. Korkunç bir şok yaşadık. Tragedya yolcusuyuz. Yazının sökülüp atılması kişinin bilincini yitirmesi demektir. Böyle biri, artık hasta da değildir. *Descartes*'in, "düşünüyorum öyleyse varım" vecîz önermesinden 'bilincindeyim', 'bilincinde olduğum sürece varım!' manâsı çıkarılması lâzım. Nihâyetinde komada bulunan biri, 'kişi' değildir. O, olsa olsa bir dirim varlığıdır. Fizyolojik faaliyetleri devam ediyor olabilir; ama kişi değildir. Kişiyi belirleyen bilincidir. Bilinci oluşturansa, kişinin yaşanmışlıklarıdır. Topluma bunu tercüme ettiğimizde, onun yaşanmışlıkları, tarihini teşkil eder. Tarihini aktaran yazısıdır. O yazı gittimi tarih bitiyor. Zâten yazımızın ortadan kaldırılmasının da sebebi buydu. Tarihimizi silmekti. Tarih silindimi, toplum bilincinden bahsedemeyiz artık.

Sekiz asırlık tarih birden yokoldu.

Birden yokoldu.

"Felsefe-Bilim"e ramak kalmışken isimli makaleniz de bu çerçevede yapılmış bir çalışmanızdı zannediyorum.

Evet aynı hedefe yöneliktir. Yazının değişmesiyle birlikte medeniyetin en üst seviyesi demek olan felsefe sistemini kurma imkânını kaçırdık. 1890larda o noktaya yaklaşmışken bu imkân görünür bir gelecek için yitirilmiştir. İleride kendine Türk diyen yeni bir toplum doğabilir. O toplum yüzyılların tecrübe birikimini kendine zemin kılarak bir gün felsefe bile yaratabilir. Bu uzak ve muğlâk bir gelecek için bir düşünüş. Olurmu, olmazmı bilmiyorum. Ama elimizdeki büyük imkânı yok yere harcadık.

Peki, hocam 1890'larda yânî 19. Yüzyılın sonlarında Felsefe-Bilim seviyesine ulaştığımızı gösteren işâret neydi?

Dilin ulaştığı ifade güzelliğimiydi yoksa 7–8 asrın beraberinde getirdiği tecrübemiydi?

Toplumun bütün köşe bucağında eli kulağındaydı. Doğdu doğacaktı.

Ancak 17. Yüzyıldan itibaren zaten az çok bir çöküş başlamıştı.

Elbette çöküş de yaşayacaksınız. Zâten yaşantı iniş, çıkışların muhasalasıdır. Bunların getirdiği hayat muhasebesidir. Geçmişle girişiğiniz hesaplaşmaların neticesinde felsefeyi ortaya koyabiliyorsunuz. Bunun için de geçmişten gelen tecrübeleri metinleştirmelisiniz. Metin, yalnızca yazılı kâğıt parçası değil. Dille bağlantı kuruyorsunuz; kurmalısınız da. Bugün eski yazıyı öğrenebilirsiniz. Öyleki kelimeleri tek tek okursunuz. Ne var ki bunlar, size pek bir şey ifâde etmezler. En zor iş, dil öğrenmektir. Oradaki o her kelime başlıbaşına bir âlem. Yazıyla birlikte dil de gitmiştir. Demekki yazı kendi başına gitmiyor, dili de berâberinde götürüyor. Dil olmadıktan sonra geçmiş nesillerle bağlantı kuramazsınız. Mâzîyle dilsiz– sağırı oynuyorsunuz. Bugün toplumda yetişen bir insanımızın kalkıp Moğollar, Çinliler, Mısırlılar üstüne söyleyeceği ile kendi geçmişi hakkında bildireceği arasında araştırma bağlamı bakımından fark yok. Demekki kalkar gider, Mısır dili ile kültürünü incelersiniz Eski Mısır uzmanı olursunuz. Meselâ geldin, burada Almanca öğrendin, konuşuyorsun, derslere girip çıkıyorsun; ama asla Almancanın ruhunu içleştiremez, onunla hemhâl olamazsın. Aynı durum geçmişimiz için de geçerli. Demek istediğim bu.

Yânî eski yazıyı öğrenip tekrar o eski mühim eserleri gün yüzüne çıkarsak dahi bir anlam ifade etmeyecek öylemi?

Hayır, o, bitti. Kökten kesildi. Tarihte görülmüş devrimlerin en amansızı, acımasızı. Hayat değişiyor. Hayatla birlikte dilin anlatma gücü değişiyor vesaire. Ama bir bağlantı

var. Ne kadar değişirse değişsin, bugün yine bir Alman genci *Goethe*'yi okuduğunda anlıyor. Bir Türk genci Türkiyât tahsilinden geçse dahî *Şeyh Galib*'i, *Ahmed Yesevi*'yi, *Fuzulî*'yi anlayamaz. Belki değerlendirir değerlendirmesine de anlayamaz. Anlamak başka şey. Şiir tekniğiydi, kâfiyesiydi, şusuydu busuydu; şu vezinde şöyle yazıp çizmiş diyerek tasvirde bulunur, bilimini yapabilir. Birsürü üniversitemizde değişik filolojiler var. İşte Farsca, Arapca, Latince, Yunanca öğrenen var. Onlar ne yapıyor? O işi araştırıyorlar. Bu kadar. Kaldı ki, filoloji ile fizik–kimya araştırmalarında bulunmak pek farklıdır. Filolojide irdelediğiniz dil ve onun verimleriyle kültürce akrabâlığınız yok yahut zayıfsa, ona fazlaca yaklaşamaz, yakınlaşamazsınız. Avrupanın kültür tarihine yapyabancı bir Türkün, Latince, Rusca, Almanca filan öğrenip o dillerde yazılmış edebiyatı incelediğini farzedelim. Gördüğü iş, fizik–kimya araştırmalarından farklı olmaz. Benzeri Çincecilerimiz yahut Japoncacılarımız için de geçerakcadır. Bu dillerin ruhuna nüfûz edemiyorlar, edemezler. Bunu ancak onun içinden yetiştiğinizde becerebilirsiniz. Kırk yıl öncesine en iyi, en güçlü filologlarımız Arapcacılarımız, Farscacılarımızdı. Niye? Sebep, apaçık. Saydığım dillerin zevk ile zihniyet arkaplanlarına, tasavvurgüçlerine vâkıftılar da ondan. Ecnebî yahut öyle sayılabilir dilleri bir yana bırakalım. Kendi dilimizin, öncekigünü değil, dünü, bugünkü neslin meçhûludur. Hoca olarak süreklice gençlerle birarada bulunmamdan dolayı bu fâcianın en yakın tanıklarındanım. Zaman zaman birtakım Türkce değerleri talebeye ifâde ettiğimde bana anlaşılmaz bakışlar fırlatıyorlar. "Ne diyorsun? Nedir bu?" gibilerden. Kitaplarımda da geleneksel ifâde biçimlerimize tevessül ettiğimde: "Bunlar anlaşılmıyor! Kime hitâb ediyorsunuz!" diyorlar. İnsanların dil dışında iletişme imkânı yok. Sevişiyorlar, diyelim. Sevişmeninde de önünde sonunda dili var. En azından "seni seviyorum" denmezmi? Bütün bunların içerdiği bir yaşama tarzı söz konusudur. Uç bir örnek verdim. Dilin yaşamamızın her köşe bucağını nice yönettiğini, ona ne derece hâkim olduğunu göstermeğe

çalışıyorum. "Acıktım! Şöyle kurufasulye pilav yesem" diyorsunuz. O yemeğin lezzetini onu yemeden dilde uyandırıyorsunuz. Şu güce bakınız! Kokuyu alıyorsunuz. Râyiha iştahınızı kabartıyor. Kabarttığı iştahla kendikendinize konuşuyorsunuz. Başkasına olmasa bile, kendinize konuşuyorsunuz. Kısacası, dilin dışında başvurabileceğimiz merci yok. Bunca içimize işlemiş bir varlığın kesilmesi bütün yaşama çığırını, ırmağın akışını durduruyor; bizleri çıkmaz sokaklara sevkediyor.

Efendim farkettiğim başka bir mevzu var; o da şu: Erich Fromm, Umudun Devrimi (The Revolution of Hope. Toward a Humanized Technology) isimli kitabında; Zygmunt Baumann, Akıcı Modern (Flüßige Moderne) isimli kitabında ve nihayet sizde Çağdaş Küresel Medeniyet isimli kitabınızda; George Orwell'in 1984 isimli romanında ve Aldous Huxley'in Yiğit Yeni Dünyası'nda ortaya konan yeni toplum biçiminin dayandığı uçurumdan bahsediyorsunuz. Hocam münkire cennet olan bu yiğit yeni dünyanın, yuvarlandığı uçurumdan tepesi üstü yere çakılmaması için muhtaç olduğu kanatlar nelerdir?

Bu çağın değerden yoksunlaştırılmış, değer içeriğinden kopmuş kalıplarını baştan aşağı değiştirmek lâzım. Devrim şart! Devrimin başta gelen hedefi insanı işkenbeye tapan varlık olmaktan çıkarıp tekrar gönül varlığına döndürmektir. Söylediğim son derece mistik– metafizik bir şey oldu. Hâlbuki bunun zemininde maddî, iktisadî bir olay, Hz. *İsâ*'ya atfedilen bir söz var: "Alınteriyle sulanmamış hamur, gırtlağınızda düğümlensin!" En büyük sorun, lokmamızı alnımızın teriyle sulamaktır. İnsan ürettiği ölçüde değer kazanır. Üreten başka canlı yok. Bütün canlılar hazır yerler. Etrâflarında bulduklarını tüketirler. Bir tek, insan ihtiyâç duyduğunu meydana getirir. Yaşama ihtiyâcını giderecek basit maddelerin üretilmesinden başlar, doğrudan yaşamayla bağlantısı yokmuş gibi görünen yüksek değerlerin ortaya konmasına dek devam eder. Aslında ilişki terstir. *Marx*'ın dediğinin tersi söz konusudur. Önce, onun üstyapı dediği değerlerin yaratılması gerekir ki, altyapı

hazırlanabilsin. Çünkü maddî değerlerin üretilmesi tasarlama işidir. Tasarı düşüncededir. Düşünmüyorsam, üretemem, hammaddeyi mamül maddeye dönüştüremem. Akan suyun alnında "benden elektrik üretilir" diye yazmaz. Hiçbir ağacın gövdesinde "benden dolap yahut masa imâl edilir" diye bir şey yazmaz. O halde önce düşünce, sonra iş ile eylem. Zâten eylem, düşünce tarafından biçimlenmiş hareket demek değilmi?

Düşünmenin tetiklenip hızlandırılması gerekir. Düşüncenin kıvraklaştırılması, başka bir deyişle insanı icâda sevketmek işi eğitime, öğretime bağlıdır. Eğitim ile öğretim olağanüstü derecede muhâfazakârdır. Üretilmiş geçmiş değerleri tanıyacağız ki, onlardan hareketle yeni ihitiyâçlara cevap getirebilelim. Koca *Newton*, "devlerin sırtında bir cüceyim" demiş. *Newton*, kendinden önceki dâhîleri tanımasaydı ortaya bir şey koyamazdı.

Her şeyin başı eğitim ile öğrenim. Ailenizden eğitim alıyorsunuz. Okula gitmeğe başladıktan sonra da öğrenim görüyorsunuz. Aileniz yok da, eğitimsizseniz, öğretim işe yaramaz. Birtakım teknikleri, hünerleri öğreniyorsunuz. Hünerleri edinmek, kıvrak düşünmeğe götürmez. Alman öğretimi bunun harikulâde tasnifini yapmıştır. Bir, sıradan adam yetiştiren okullar vardı: *Real Schule*. Bir de, toplumun kaymak tabakasını teşkil edecek mucitlerin yetiştirilip geleneklerin öğretildiği *Humanistisches Gymnasium*.

Evet, Frankfurt'ta zannediyorum vardı.

Bugün varmı yokmu bilmiyorum. Eski Alman öğretim sistemi böyleydi. Bizde de benzer öğretim kurumu vardı: *Enderun*. Onu kaldırdılar. Yerine *Siyasal Bilgiler*i koydular. *Siyasal Bilgiler* ne işe yarar? Neyse şimdi kurumları teker teker değerlendirmenin ne manâsı ne de mantığı var. Kültürü esâs yaşatan, onu çocuğa, yetişen insana giydiren ailesidir. Eğitimi veren orasıdır. Nasıl oturulur kalkılır, yenir içilir; büyüklere, küçüklere davranılır çeşidinden, yanından önemsiz diye geçti-

ğimiz birsürü olayı yaşamakçin birinci derecede önemli dersi aile verir. Onun ardından okul gelir. İyi okul seçmecidir. Frenkce söylersek *élitiste*dir. Ahmak ile üstün zekâlıyı yan yana oturtmaz, yürütmez. Onun için ayrı ayrı okullar kurulur. Gel gör ki, okulu kurmak yetmez. Tekrar ediyorum; o toplumun sâhib olduğu tarihî tecrübelerin yaşatılması lâzım ki, yetişen seçkin kişiler başkalarının göremediklerini görebilsinler. Görmem gerekeni, öğrenimimin sonunda edinirim. Öğretimin manâsı da budur. Görmeği göstermektir. Felsefenin en önemli işi nedir? Yöntem bilgisidir, metodolojidir. Ne demek, yöntem bilgisi? Görülmesi gerekenin görülmesi. Binâya bakıyoruz. Kimileri onda belirgin birtakım özellikler tesbit ediyor, ben, sözgelişi, edemiyorum. Yıllar önce *Güzel Sanatlar Akademisi*nin giriş sınavına katılmıştım. O sınavı iki yahut üç kişi kazanmıştı. Biri Karstanmı Ardahandanmı neydi. Adaylardan istenen, Galata köprüsünün trabzanındaki süslemeleri resmetmekti. Kimbilir kaç yüz kere geçmişimdir. Eski Galata köprüsünden bahsediyorum. Dikkat etmemişimdir. Hâlâ kenar süsünü bimem, ya. Gelgelelim, o ilk defa Istanbula gelmiş genç, süsleri çizmişti. İyi kötü, bilmiyorum artık, nasıl çizmişse çizmiş. Onun kazandığını sonra biri anlattı bana. Mesele, görmek, görme kâbiliyetini taşımak. Bunu sağlayan imkânları ortadan kaldırınmı toplumu kurutursun. Ağacı budarsınız. Niye? Daha gür bitsin, serpilsin diye. Bakıyorsunuz, biri çıkıyor, "ben de yaparım" diyor. Dallarını budaklarını kesiyor. Cahilce, becereksizce, duyarsızca giriştiği işin sonucunda koca asırdîde ıhlamuru kurutuyor. Budamak deyip geçmeyiniz. Öyle zor bir iştir ki, aklınız durur. Yakından ilgilendiğim olaylardandır. Ekmek, biçmek, hayvan yetiştirmek, çocukluğumdan beri meşğûl olageldiğim işlerdendir. Yine de kalkıp tanımadığım cins ağacı budamam. O işin ehli değilim de ondan. İşi ehline tevdi edeceksiniz. Yoksa, ufacık hatâ, uluğ çınarı kurutur.

"Çağdaş Küresel Medeniyet" isimli eserinizde de görmelerini engellemek için afyonlanan, uyuşturulan beyinlerin çok bahsi geçiyor.

Fen/teknoloji kitlelerin afyonudur. Günümüzde geliştirilen fen araçları gereçleri, beyinleri uyuşturmağa matufdur. İçmeğe, esrâr çekmeğe hacet yok. Cep telefonları, bilgisayar oyunları, televizyon programları alışılagelmiş uyuşturucuları aratmaz hâle gelmişlerdir. Süreklice dikkatler dağıtılıyor. Uzun yıllar önce, çok gençtim, otobüsle İzmirden Ankaraya yolculuk ederken, bizimki karşıdan gelen kamyonun sürücüsüyle bir çift lâf etmek üzre olsa gerek, birara başını arabadan uzatmıştı ki, hareketi kellesine mâlolmuştu. O günlerde toprak yollar daracıktı. Olacak iş değil ya, ama oluverdi işte; kamyon adamın kafasını alıp götürmüştü. Hâlâ gözümün önünde: Kellesi gitmiş bir gövde! Bunu niye anlattım? Bugün, insanları hep, o otobüsün sürücüsü gibi, kellesinin yerinde yeller esen gövdeler olarak görüyorum. Kendilerini toparlayamıyorlar. Herhangi bir şey üstünde kendilerini teksif edemiyorlar. En son ve etkili uyuşturucu, cep telefonudur. Konuşuyorsun, sohbete dalıyorsun, zırt telefon çalıyor. Sohbetin konusu, yönü vardır. Edebe, nezâkete de sığmaz oldu. Türkcede bir deyiş vardır: 'İki kişi konuşurken, üçüncüsüne bilmem ne düşer' diye. Zilin çalmasıyla birlikte sohbet kesilir, biter. İnsanlar, ne iş gördüklerinin, ne konuştuklarının, ne görüp işittiklerinin, ne yiyip içtiklerinin, ne sevdiklerinin, seviştiklerinin bilincindedirler. Uyuyorlarmı, uyanıklarmı, belli değil.

İnsan yalnız kalmalı zaman zaman. Kendiyle hasbıhâl etmeli, sözü sohbeti olmalı. Bunu *Allah*la yürütülen bir muhavere olarak görüyorum. O sesini kesmeğe yönelik işler, evvelemirde kendikendinle kalıp konuşmanı durduruyor, akâmete uğratıyorlar. İç kudretinden, içindekinden —"benden içeri bir ben var"— insan korkar hâle geldi. Dehşete kapılmış durumda. "Aman yalnız kalmayayım" diyor. Yalnız kalmak nedir? Kendikendiyle başbaşa kalması. Süreklice eğlendirici bir şeyler arıyor. Duymasını, düşünmesini engelleyecek bir şey. Büyük suç işlemiş gibi. Suç işleyenler, kendi başlarına

kalmaktan korkarlar. Çünkü, işledikleri cinâyet, ettikleri kötülük zihinlerinde canlanacaktır. İşte böyle bir hâl var. Durmadan oyalanmak istiyorlar. *Aristoteles*'e göre, özdeşlik ilkesi, düzgün düşünmenin şartıdır. Kendimle bütünleşmem, kendimde olmam özdeşliktir. Demekki hem kendim hem de bir başkası olamam. Tersi, kişilik bölünmesi, ruhhekimliği deyişiyle şizofreni. Günümüzde insan, aynı zamanda bir başkası durumunda. Ben şu ânda *Salzburg*daysam, aynı ânda Istanbulda olamam. *Aristoteles*, âhıretten dünyaya dönse, ilkesinin nasıl çatır çatır çiğnendiğini görürdü. Burada oturuyorsun, telefonu açıp *Honkong*la konuşuyorsun. Orada kendini farzediyorsun. Bu hayâlgücü falan da değil. Hayâlgücü yahut hâyâl etmek demek, bulunduğun yerin bilincinde olmak anlamına gelir. Bulunduğunuz mekândan başka bir yeri zihninizde canlandırmak. Hâlbuki belli bir mekânda bulunmuyorsunuz, kısacası yeriniz yurdunuz, konumunuz yok. Bütün koordinatlar çatlamış dağılmış durumda. *Mevlâna*, harikulâde bir örnek veriyor. Pergel misâli. Pergelin ayağı belli bir noktaya basar; öbürüyle de dairesini çizerek dolaşır. Şimdilerde artık ayağımızla bastığımız belli bir yer kalmadı. Buradan başka bir konuya geçebiliriz. Küreselleşme böyledir. Bastığınız bir noktadan yoksun kalmak anlamında. O nokta, sâhib olduğunuz öz değerlerdir. Onlardan hareketle sizin olmayanları değerlendiriyorsunuz. Öz değer kalmayınca iş görmezsiniz. Sözgelişi Türkiyede düzgün bir ecnebî dil eğitimi verilemez. Neden? Kimse anadilini bilmiyor da ondan. Onu bilmedikten sonra başka bir dili nasıl öğreneceksiniz?

Hocam, madem ki karşımızda sınır tanımayan, haddini bilmeyen bir medeniyet var, öyleyse nasıl zırhlanacağız?

Zırhlanamayacağız. Ya herru ya merru! Ya bu düzen topyekûn değişir ve yeniden insanlaşırız, insan oluruz ya da *Fukuyama*'nın dediği gibi tarihin sonu gelir.

Tarihin sonu, insanın sonu!

Tabîî, aynı şey. Tarih demek insan demektir çünkü.

Bu da kıyâmet tabii.

Elbette kıyâmet! Artık o nasıl olur, gökler yeremi vurur, yerler gökleremi ağar, bilemiyorum. Ama gidiş o gidiş.

Başkaldıran insanlar hiç yok mu sizce? Böyle birşey sözkonusu olamaz mı?

Başkaldıran insan yok. Öylesine uyuşturulduk ki, ayaklanan var da başkaldıran yok. Ayaklanan ne yaptığını bilmez. Paldır küldür ortalıklarda gezinir. Ahmet, kebap yiyor. Oysa bense kuru ekmeğe talim ediyorum. Ben de kebap yemek istersem ne olacak? Çok basit bir refâh mücâdelesi. O bile zayıf. Orada bile müdhiş bir gerileme var. Son kırk yılda ayaklanma kültürü de dibe vurdu. Gittikce sapıklaşan vurma kırma kültürü ortaya çıktı. Tedhiş/terör dedikleri olaylar meselâ. Bunların sistematiği yok. İlâcı yutmuş, afyonunu çekmiş erkek yahut kadın, kuşağına beline bomba bağlıyor bir yere girip orayı havaya uçuruyor yahut o kadarına bile cesâret edemiyor; girip paltolukta asılıduran mantonun cebine bombayı koyup sıvışıyor. Bundan daha değersiz, bundan daha âdî bir şey düşünemiyorum. Eskiden böylesi davranışa kancıklık yahut kahbelik derdik. Ayaklanmanın da şanı, şerefi, haysiyeti var. Türkcede bunları güzelce ayırtediyoruz: İsyân/ayaklanma – ihtilâl/başkaldırma – inkılâp/devrim. Üçü birbirinden farklıdır. Bugünkü mesele ihtilâle falan girmiyor; isyan bile değil. İsyân, dayanılmaz baskılar karşısında feverândır. Verdiğim örneklerse, artık isyâna yahut ayaklanmaya falan da girmez. Bu tamamıyla ruh bozukluğudur. Adam eline silâh almış, önüne çıkanı ayırımsızca katlediyor.

Nasıl sevişmenin edebi varsa ve buna erkek ile kadının evliliği diyorsak, döğüşün de ahlâkı bulunur; buna da savaş denir. İkisinin ortak paydası, olayda yer alanların yüz

yüze, göz göze gelmesidir. Arkadan dolanarak basana sapıtmış yahut kahbe denilmiştir. İlk defa *Homeros*'un "*İlias*"ında tasvir edilmiş savaş ahlâkını, en son, çocukluğumun mahalle kavgalarında uygulayıp yaşamışızdır.

Belki de onlar için tek çıkış yolu bu?

Yapıp ettikleri hakkında fikirleri yok. Bilinçsiz sefiller. Eğlence yahut kendini ifâde etme yolunu arıyorlar. En kolayını tatbîk mebkiine koyuyorlar.

Tedhişin, az önce bildirdiğimin yanında, iki sebebi daha var ki, bunlar, ilkinin tersine ciddiye alınması gereken âmillerdir: Bir, olağanüstü sefillik ile sefihliğin, yânî toplumsal adâletsizliğin yarattığı haset, nefret ile öfke; iki, silâh fenni/teknolojisi öyle bir seviyeye ulaştı ki, alışılagelmiş savaşma tarzı imkânsızlaşmış görünüyor. Bütün bunlar, yine de, tedhişcilik alçaklığını asla mazur gösteremez.

Hocam, bilimin iş görmesinde felsefenin elbette büyük bir payı var ancak bilimin beraberinde getirdiği bir yığın sorun var. Başkaldıran insanın yokluğundan yakınıyoruz. Peki dünyâdaki onca soruna rağmen felsefe neden susuyor? Ya da susuyor mu?

Felsefe susuyor değil. O, kalmadı artık. Bir şeyin susması için varolması lâzım. Öyle bir şey yok. Cenâzesi kaldırılıp gömüldü. Namazı kılındımı kılınmadımı bilmiyorum. Hava yoksa, bununla yaşayan canlı varlığını sürdüremez. Aynı şekilde felsefenin soluyacağı ortam yok ortada. Bu bakımdan felsefeden bahsetmenin manâsı yok. Bizde de durum böyle. Nerede bir *Kierkegaard*, *Heidegger*, *Jaspers*? Yok.

Hocam, bir kültürün varabileceği en üst orun, felsefîleşmiş medeniyet seviyesidir diyorsunuz. Bu en üst oruna Türkler ulaşmışlarmıydı? Ulaştılarsa hangi zamanda nasıl ulaşmışlardı?

İslâm medeniyeti çerçevesinde ulaşmışlardı. Orada İslâmın kendine mahsus yapısından ötürü milletlerden bahsedemiyoruz. Türklerin, Acemlerin, Arapların felsefesi diye bir şey yok. Genel İslâm felsefesi vardı. Onun ortakları arasında elbette Türkler de vardı. Haddizâtında öyle bir sorun yok; Türk, Acem, Arap kimdir diye sorun yoktu. Müslüman yahut değildiler! Hiçbir zaman İbn-i Sinâ kalkıp da kimim diye kavmî aslı anlamında sormamıştır. Çünkü belliydi. Müslümandı. Onun dışında Acemmiydi, Türkmü, Arapmıydı, bunu sorun edinmemişti.

Hocam medeniyet mevzusuyla yaklaşık on beş yıldır hemhâlsiniz. 'Medeniyet' kelimesinin etimolojisi nedir? Dâne-Medine-Medeniyet kavramlarını irdeleyecek olursak, medeniyet dinin yaşandığı yer anlamında mıdır?

Dinin yaşandığı yer değil hayır. En iyisi, medeniyet kavramını çağımızın önde gelen Malezyalı İslâm filosofu Syed Muhammed Naquib el Attas'ın ağzından tarif edelim:

"DeNe (Ar DaNa) fiili borçlanmak anlamına gelir... Borçlanmak yahut borç altına girmek, tabiatıyla, duruma göre, 'hüküm vermeğ'i, *daynunah* veya *idanah* ise,'hüküm giymeğ'i, gerektirir. Bütün bu manâları ve onların karşıtlarını içeren *DaNa* fiili, *mudun* yahut *mada'in* ismiyle ifâde olunan ticâret hayatıyla meşğûl teşkilâtlanmış toplumları barındıran şehir yahut kasabalarda söz konusu olabilirdi. Bir kasabanın yahut şehrin, yânî *madinan*ın (medine) 'hâkim'i, 'hükümdar'ı yahut 'idâreci'si bulunurdu: Dayyan. Şu hâlde, henüz sâdece bir DaNa fiilinin değişik uygulanışlarında bile, zihin gözümüzün önünde kanuna, nizâm ile adâlete dayalı toplum yaşayışını kucaklayan bir medeniyet resmi canlanmaktadır. En azından kavramca o, MaDDaNa şeklindeki bir başka fiille içten içe irtibâtlıdır. MaDDaNa da, 'inşâa etmek', 'şehir kurmak', 'medenîleş/tir/mek', 'yontmak', 'inceltmek', 'terbiye olmak/ etmek', 'adam olmak/ etmek', 'in-

sanlaş/tır/mak' anlamlarına gelir. Yine bahsi geçen fiilden de bir diğer isim, *tamaddun* (OsmT temeddün) türetilmiştir: Medeniyet; kültür sâyesinde yontulmuş, incelmiş... İmdi, din kavramından türe/til/miş ve bütün şu sıraladığımız kanun, nizâm, adâlet, yetki ve toplum ile kültür içinde incelmişliği içerir anlamları taşıyan mefhum (Fr&İng notion), kanunla, nizâmla, adâletle, yetki ve toplum ile kültür çerçevesinde incelmişlikle uyuşan bir eyleme yahut davranma tarzını öngörür. Bu, kanuna, nizâma, adâlete, yetki ve toplum ile kültür çerçevesinde incelmişliğe göre öylesine olağan (normal) addolunacak bir eyleme tarzı yahut varolma hâlidir ki, sonuçta, örften, âdetten sayılır bir durumu yansıtır olur. İşte buradan da, türe/til/miş örf, âdet, meleke ile doğal eğilim biçiminde 'din' kavramına bağlı öteki başta gelen manânın arkasında yatan mantığı rahatca görebiliriz..."[1]

Çünkü 'dinin yaşandığı yer' anlamında olmuş olsa, sizin 'Din-Dışı-Medeniyet' ifadeniz biraz çelişiyor.

Yok, şimdi birçok kişi, efendim, bugünkü medeniyet artık dinle ilgili değil, o yüzden artık medeniyet diyemeyiz diyor. İşte uyduruk ne idüğü belirsiz 'uygarlığ'ı falan kullanıyorlar. Şunu da hemen ilâve edeyim. Zâten '*Yeniçağ-Dindışı Batı Avrupa Medeniyeti*'ne varıncaya değin bütün kültürlerin temelinde din olmuştur. Dinsiz kültür yok. Onyedinci yüzyıldan önce Batı Avrupada bililtizam dini dışarda bırakarak oluşturulmuş belirlenmiş kültürden bahsedemeyiz. Bütün kültürler, dinle içli dışlıdır. Dine dayalıdırlar. İstisnâsız bütün kültürler dine dayalıdırlar. Taş devrinde yaşayan insanın da kültürü dinle içli dışlıdır.

Hocam; felsefe, şiir gibi olgular sorun yüklü, bunalımlı ortamlarda kendini gösterir diyorsunuz. Belki de Kanûnî'nin son dönemlerinde Muhibbî'ye dönüşüp hâlini ah-

1. Bkz: Teoman *Duralı*: "*Sorun Nedir*?", 237.s; Dergâh, Istanbul, 2006.

valini şiire döktüğü gibi bizlerde şiire sarıldık ya da şiire sarılmağa çalışıyoruz. Ancak Türkiye'nin sağlam bir şiir damarı varken neden bu damarda dolaşan felsefileşmiş bir kanımız yok?

Hangi dönemden bahsediyorsun?

Bugünkü dönemden.

Bugün şiirmi kaldı? Bulan varsa, bir zahmet beri getirsin.

İddia edenler var mesela.

İddia edenler olabilir. İddiayla şiir olmaz. Şiir diye bir şey yok bugün. Neyle şiir yazacaksın? Şiir dille yazılır her şeyden evvel. Dilin varmı ki şiir yazasın? Yânî bu abuk subuk Şorolocayla şiirmi yazılırmış! Şiir için üstün bir dile, dil duyuşuna, tasavvurgücüne ihtiyâç var. Neyi tasavvur edeceksin? Biraz evvel bahsettiğim kültür hayatı falan yokki tasavvur edebilelim.

Ancak işte bu olmayan hayatı, bu olmayan kültürü yânî bu bunalımı yansıtan şiirler var. Mesela İsmet Özel Beğefendi'nin Amentü şiiri.

Ben bilmiyorum. Geçmiş çağların tasavvuruyla duyuyordur ve bu duygularını ifâde edebiliyordur. Bana sorduğun, dünün değil, bugünün şiiri.

Onu demek istiyorum.

O çağın adamı değildir. Sen bana çağın adamını soruyorsun. Benim de kastettiğim damar, günümüz Türkiyesinde o çağın adamı olmayanların, bu devrin çirkinliğine teslim olmayanların oluşturduğu şiir damarı. Tabîî. Bu, çirkinliğin de bir ifâdesi olabilir. Şiire sınır çekemezsin. Meselâ Nâzım Hikmet'in "*Makineleşmek İstiyorum*" diye bir şiiri vardır. Çirkinmi? Çirkin. Ama şiirmidir? Şiirdir. Günümüzde Nazım Hikmet'in makineleşme isteğini çağrıştırabilecek bi-

linçten bile bahsedemeyiz. Demekki Nazım Hikmet bilincine sâhib olan adam yok. O da bir bilinç, meydan okumadır. Geleneğe, göreneğe, kurumlara meydan okumadır. Onun için geleneğin olacak. Demekki ayaklanmak için içinden çıktığın bir geleneğin olması lâzım. Böylece ona karşı çıkasın. Meselâ, sözümona tanrıtanımazlarımız, dinsizlerimiz dahî ne tanrıtanımaz ne de dinsizdirler. Adam dini bilmiyor ki, ona karşı çıksın. *Feuerbach*, felsefeyle birlikte ilahiyât okumuş, Hırıstıyan ilahiyâtını gördüğüm kadarıyla en iyi bilen kişilerden biriydi. Böyle birkaç Hırıstıyan ilâhiyatcısı tanıdım. Biri *Luther*di öbürü de *Feuerbach*. Katılmasam bile, *Feuerbach*'ın tanrıtanımazlığına bakıyorum; ilgimi çekiyor. Ne diyor? diye merak ediyorum. Çünkü geleneğin içinden gelmiş. Geleneği elifbasından haberin yok, sonra da kötüdür diyorsun. Ömrünce namazı yüz metreden görmemiş birinin kalkıp namaz ilkel bir olaydır, kılınmasın demesi gibi bir şey. Yahu gördünmü bakalım, ne olduğunu biliyormusun? Hani biliyorsam tamam bu iyi değildir derim, gerekce sunar, ortaya koyarım. Bunun gibi bir şey bugünün şiiri. Elbette şiirde meydan okuma da başkaldırma da olabilir. Bunun için geleneğin olacak. Fazıl Hüsnü beğe bundan yıllar evvel talebeyken bir gün sordum. Dedim ki; "Şiir yazmak için ne lâzım?" "Kâbiliyet zâten lâzım. Onu bir tarafa koyalım" dedi. "Sonra öğrenim görmen gerek. Nasıl ki, mühendis, mesleğinin okuluna gidiyorsa, şairin de şiir okulundan geçmesi şarttır. Her kültürün şiir okulu, damarı var. Bizimki arûz şiiridir. Arûzdan nefret edebilir, karşı çıkabilirim; ama bilmek mecburiyetindeyim. Bilmiyorsam, Türk edebiyatında şiir yazamam" dedi. Bunu bana aynen Fazıl Hüsnü Dağlarca beğ o zaman söylemişti.

Fazıl Hüsnü Dağlarca, Han Duvarları isimli şiirinde tasavvurgücünü ve o bahsettiğiniz bilinci layıkıyle ortaya koyuyor zaten.

Allah ve Çocuk şiiri de öyle.

Ancak o Hanlar şu an varolmadığından bende dahil olmak üzere, o neslin mekânlarına şahit olamamış kişiler tam olarak anlayamıyorlar şiiri.

Gayet tabîî.

Hocam bundan yıllar evvel Dergah Dergisi'nde bir şiiriniz yayımlanmıştı. Oradaki şiirinizde "Ümidini yitirmek günahların en büyüklerindendir." diyorsunuz. Bizde o zaman ümidimizi her şeye rağmen yitirmeyelim.

Ümidini kesmek Müslümanlıkta Allaha eş koşmakla hemen hemen aynıdır. Ümidini kesmek zaten Allaha inanmamak demektir.

Ümidi kestikten sonraki istasyon zannediyorum intihar.

İntihârın büyük günâh olmasının sebebi odur. Allahın emânetini suiistimâl etmekle birlikte, esâs, intihar, Allaha sırt çevirmektir. İnanmamaktır.

Hocam bu anlamda Edebiyat ve Felsefe arasındaki ilişki hakkında ne düşünüyorsunuz? Bunun örnekleri var mesela. Jean Paul Sartre, Emil Cioran vb.

Edebiyatın hangi alanını kastediyorsun? Şiirmi, romanmı, hikâyemi?

Mesela felsefi bir romandan bahsedilebilinir mi?

Edebiyatta yahut şiiri söz konusu ediyorsak, öncelikli olan duygudur. Duygu yoksa şiir olmaz. Felsefe denildiğinde de duygudan arındırılmış, duygudan kesilmiş düşünmeyi anlıyoruz. Ama edebiyat ile felsefeyi buluşturan en önemli etken dildir. Gerçi dilsiz hiçbir şey yok. Fizikle uğraşıyorsam, yine dille iş görüyorum. Bu bildiğimiz gündelik dil değil de onun matematikleştirilmiş çeşidi de olabilir. Göl gör ki, önünde sonunda dildir. Felsefe, edebiyatın kullandığı dili değişik biçimde işleyerek çalışır. Kullandığı kavramların sınırlarını belirlemek zorundadır. Edebiyatın öyle derdi yok.

Edebiyat öyle bir titizlik göstermek zorunda değil. Hattâ göstermese daha iyi olur. Bu, öncelikle romanda böyledir. Kavram çözümlemelerine gittiği takdirde tatsız tuzsuz bir şey olur. O, roman olmaktan çıkar. Çünkü edebiyat bir sanattır. Orada hedef, güzelliği tebârüz ettirmektir. Çirkinlik de bunun içine giriyor. Çirkinin bile güzellik tarafı olabilir. Güzelliğin eksik olması, çirkinliktir. Felsefenin öyle dertleri yok. Onun bütün derdi, bilginin oluşması için gerekli şartların zeminini hazırlamaktır. Bunun da üstüne bilgiyi çıkarmaktır. Bilim, felsefenin bir başka bölmesidir. Orada da metafizikte hazırlanan zeminin üzerinde bilgi verilir. Bilimin gâyesi sistemleştirilmiş bilgi yapıları sunmaktır. Edebiyatta bilgi verebilirsin ama bu onun yine birinci derecede işi değil. Tarihî roman sözgelişi. Tarihî romanda aranan belli bir çağa ilişkin bilgilerin ortaya koyulması değil. O dönemdeki ilişkilerin dokusunu işlemektir. İnsanın olduğu yerde öncelikle birey vardır. Edebiyat bireyi ele alır. Ya şiirle duygularımı tebârüz ederek kendimi birey olarak ele alıyorum ya da romanda yahut hikâyede olduğu üzre karşımda hedef seçtiğim insanın teşbihini ortaya koyuyorum. Felsefe-bilimde tek yoktur tümel olan var. Tümeli belirlerken kavramları çok iyi biçimde sınırlamam, keskinleştirmem lâzım. Kavram kuyumculuğudur bu.

Hocam izninizle başka bir mevzuya geçmek istiyorum. Sizin çok vurucu bir ifadeniz var. "Hayatın mânâsı ızdıraptadır" diyorsunuz. Hayatın mânâsı neden ızdıraptadır?

Izdırap insanı uyandıran, onun sınırlarını belirleyendir. Bana yapabilirliklerimin sınırlarını gösterir. Izdırapsız hâlde sınırlarımı göremem. Izdırap bana kendimi bildirir. Haddini bilen, şükreder. Hastalıktan iyileşip yeniden sağlığına kavuştuğuna şükrediyorsun. Kaza geçirip de onu sağ sâlim atlattıktan sonra şükrediyorsun. Hep iyi, rahat olduğunda, bunu olağan karşılıyorsun. Zamanla mekanikleşir. Rahat hayat, mekaniktir. İnişli çıkışlı, zorlukları aşarak yürüyen

hayat organiktir. Bunun içinde ızdırap yer alır. Cefâdan kurtulduğumuz vakte Tükcede varış diyoruz. Barış ile varış aynıdır. O 'v' harfi eski Türkcede 'b'dir.

Sizin 'barışçıllaştırılmış birey' diye mühim bir ifadeniz de var hatta.

Nedir barış? Sıkıntılı, bunalımlı durumdan kurtulmuş, savaşı bitirmiş olmaktır. Burada artık mutlusun. Sıkıntının olmadığı yerde mutluluğun ne olduğunu keşfedemezsin. Tıpkı bu hiç acıkma durumunda kalmamak gibidir. Yediğin önünde, yemediğin arkanda. Yediğinin farkına varmazsın. Suyun ne kadar değerli bir şey olduğunu susuz kaldığımda öğrendim. Dilim damağıma yapışmıştı, bulduğum bir hayvanın idrarını içmeğe kalktım. Arkadaşlarım beni zor tuttu. İnsan çıldırabiliyor, susuzluk insanı çıldırtabiliyor. Sayıklamağa başlamıştım o zaman. Nehrin kenarına geldik. Biraz ötede çağlayan vardı. Suyu bulduğumda sırt çantamı, uyku tulumumu her şeyimi o dereye yığdım ve mandalar gibi su içmeğe başladım. Kafamı suya soktum. Her kafamı tekrar dışarı çıkardığımda şükredip tekrar içiyordum. O gün bugündür benim için hayatta en önemli şey sudur. Bir daha o belâyı yaşamak istemiyorum. Harpten sonra Almanyada insanlar bağırırlardı: *Asla savaş olmasın!* diye. O zamandan beri kimsenin bağırıp ettiği yok. Kimse savaşın ne olduğunu bilmiyor. Peki bu yüzden ızdırap çekilmelimi? Kimse istemez.

Peki bu yüzdenmi Herakleitos, "Savaş, herşeyin herkesin atasıdır." demiş?

Savaş, öğretmenlerin en büyüğüdür. Hayat öğretmenidir. Onu öğretir insana. Ben hep savaş görmüş insanlar arasında yetiştim. Her şeyden önce tabağımı temizlemesini aşıladılar. İçgüdü hâline geldi. Ben hâlâ tabağımda bir nebze bir şey bıraktığımda felâket rahatsız olurum. Ha din de bunu gerektirir. Din kuru kuruya bir şey ifâde etmez. Dini yaşamak gerek. Kulaktan dolma şeyle din olmaz. Dini esâs

yaşatan acılardır. Din bir acılar olayıdır. Din o 'Dâne' kökünden türüyor. 'Dâne' bağlanmak demektir. Belli bir edebe, terbiyeye bağlı olmak, belli bir terbiye çerçevesinde yaşamak gibi bir anlamı var. Bir bağlanma olayı var. Kabullenme olayı var. Din de ordan geliyor. Zaten dinin kök anlamıyla, İslamın kök anlamı teslim olmak babında birbirlerine çok benziyorlar. Daha sonra *Medine* devlet anlamını almıştır. Devlet mânâsına gelmeğe başlamıştır. Medeniyet, devlet kuran toplumun kültür hayatıdır. Devletleşmiş toplumun kültür hayatı anlamındadır. Ölüm sırasında "hatırlıyoruz!" derler. Tabii, ölüm bizim nihaî hududumuzdur. Ordan nereye varacağımızı bilmiyoruz. O yüzden dine sığınıyoruz. Bir ümit kapısı bu. Şurada üç gün yaşıyorum. Hakikaten hayat üç günmü?. Şimdi çok iyi farkediyorum. Ondan sonra da yok olacağım. Ne demek olduğunu da bilmiyorum yok olmanın. Ne diye bu etkinliklerde bulunayım bu zahmetlere gireyim. Bir yerlerden bir gelirim varsa, yatar uyurum. Demekki hedefim şuradaki üç günlük hayatın ötesidir. Bakıyorum arkama, dün kadar yakın geliyor bana 55 yıl evvel yaşadıklarım. Bir göz açıp kapama işi. Bunun için yaşanmaz. Ölümü aşan bir tasavvurumuz bir görüşümüz yoksa, bilemiyorum, benim mantığım buna elvermiyor. O bakımdan tekrar başa dönersek; ızdırap, çok ortada olan bir şey, kötüdür. İyiyi bile bilmek için kötüyü görmek lâzım. Bunu kimse bililtizam yaratmaz. Şu durumda, aman iyiyi tanıyayım diye kötüyü yaşayayım diyemezsin. Herhalde bunun için hasta olmak lâzım. Ama kötü olan da gerçekliğin olağan parçası, bir yönü, bir yanıdır.

B. FİLOSOF-BİLİMADAMI İLE FELSEFE-BİLİME İLİŞKİN MÜLÂKAT

Sayın hocam sizin bazı çalışmalarınız kültür felsefesi ile az çok ilintili. Sizce filozof dediğimiz kişiler bir kültürün filozofu mu yoksa kültürler üstü olarak değerlendirilebilecek olan bir felsefe geleneğininmi filozoflarıdır? Eğer bir filozofu kendi kültüründen bağımsız ele almak mümkün değilse veya filozoflar kültürlerinin filozofları ise, Müslüman bir düşünür ya da filozof için çağdaşlaşma kriteri nedir? Bu kriter nasıl belirlenebilir? Çağdaş problemlere yönelik bizim kültürümüzden ne gibi çözümler üretilebilir?

Filosof, içinden çıktığı kültürün değerlerini taşır. O kültürden, o kültürle yolu bulmuş ve biçimlenmiştir. Felsefeciler yahut filosoflar da herkes gibi toplumunun, kültürünün insanıdır. Zâten aksini düşünmemizin imkânı yok. Çünkü kültür bizi belirleyen, meydana getiren içine doğup içinde geliştiğimiz bir olaydır. Fakat filosof kültürünün dar çizgileri, sınırları içinde hapis kalmaz. Filosof olmanın başta gelen şartı, onun kültürünü aşabilmesidir. Filosof herhangi biri değil. O dâhîdir. Dâhîliğinin en belirgin özelliği hayâl-

gücünün geniş olmasıdır. Filosof, hayâlgücünün genişliği ölçüsünde kültürün çizdiği ufukları aşar. Felsefeci ile filosof farklı kişilerdir. Filosof, özgün bir yapıyı meydana getiren kimsedir. Elbette bu yapı güneşin altında hiç görülmemiş bir olay değil. Fakat özgün ve yeni ufuklar açan yönler içerir. Filosof, yeni ufuklar açan kişidir. Her durumda içinden çıktığı kültüre yeni kapılar açan biridir. Özgün ve yeni bir ufuk açamayan kişi filosof değil; sâdece yorumcu, yânî Türkcede felsefeci dediğimiz kişidir. Kısacası filosof için yerellikten evrenselliğe yol alan bir yapının müellifi, denilebilir.

Sorunun ikinci kısmına geçersek: Müslüman filosof için çağdaşlaşma kıstası nedir sorusunu ele alalım. Öncelikle, İslâmın hem dine hem de ondan türetilmiş bir medeniyete işâret etmesi nedeniyle sorunlu bir kavramdır. Günümüzde Müslümanlık var. Ama ortada böyle bir medeniyeti kalmadığına göre, bana İslâm filosofundan bahsetmek zor görünüyor. Çünkü, o medeniyetin kültüre olan yansımalarını yaşayarak yetişmiş kişiden söz etmek zor. Müslümanlığın toplumda halen yaşanan birtakım unsurlarından bahsetmek mümkün. Ancak, İslâm medeniyetinden çıkmış bir Müslüman kültüründen bahsetmek bayağı müşkildir. İslâm kültürü bir çok toplumda azalmaya başlamış, bazılarında hiç kalmamıştır. Meselâ, Istanbulda Nişantaşı yahut Bebekte; Ankarada Çankaya yahut Kavaklıderede İslâm medeniyetinin kültüre yansıyan hangi unsurlarını görebilirsiniz? Bu kültüre ait unsurların tamamıyla silindiği şehirlerde doğup büyümüş olan insanımızın İslâm medeniyetine dair görebileceği nedir? Kısacası Gazalî, İbn Rüşt, Bîrûnî, Fârâbî gibi, İslam medeniyetinden çıkmış filosoftan bahsedemiyoruz. Bunun sonucu olarak günümüzde İslâm medeniyetinden çıkmış ona yeni ufuklar açan bir felsefe-bilim sistemine rastgelemiyoruz.

İslâm felsefe-biliminin yaklaşık yüz, yüz elli yıldır dumura uğramış olması, sonuçta bunun bütün bir medeniye-

ti etkilemiş olması sorunun diğer bir yönüdür. Felsefe ve onun içinden çıktığı medeniyet birbirleriyle sıkı sıkıya bağıntılıdır. Kendini Müslüman sayan, bilen filosofun varlığı ayrı bir konudur. İslâm dini ile medeniyeti farklı şeylerdir. Biri inanç düzeni, öbürüyse yaşama biçimi, dünyaya bakış ve onu algılayıştır. Peki, "Müslüman olup da çağdaş medeniyette yaşamak mümkün mü?" diye sorabilirsiniz. Burada dini yaşamak ile onun gerektirdiği kültürü ortaya koymak arasında fark olduğunu belirtmek gerek. Tabîî ki, Müslümanlığı, bir din olarak yaşayabilirsiniz. Dini her yerde yaşamak mümkün. Fakat bugün o dinin gerektirdiği kültürün ortaya konulması mümkün değil.

İslâm medeniyetinin yaşandığı ortama Dârü'l-İslâm denir. Günümüz şartlarında Dârü'l-İslâmı yaşama imkânı yok. Bu durum sâdece birtakım dinî muamelâtın zorluğundan ibâret değil. Dârü'l İslâmın büyük ölçüde siyasî ve iktisadî bir olay olmasından kaynaklanmaktadır. Bir coğrafyada bu siyasî ve iktisadî düzen kurulamıyorsa, o yöreye Dârü'l İslâm denilemez. Müslümanların suretâ idaresindeki her yer Dârü'l İslâm değildir. Çünkü İslâm, her şeyden önce, bir düzen işidir. Hıristiyanlık ile İslam arasındaki farklardan biri de budur. Dârü'l-İslâmda herkesin Müslüman olması gerekmez. Buna karşılık, bir yerin Hıristiyan olması için oradakilerin o dinden olmalarına bakılır. Hıristiyanlığın, Hinduluğun, Budacılığın tersine, İslâm, misyoner dini değildir. İslâm düzen dinidir. Her şeyden önce düzenini kurmak ister. O düzen kurulduktan sonra, toplumdaki bireyler, ister Müslüman olur isterlerse olmazlar. Tercih kendilerine bırakılmıştır. Ancak, tarihe baktığımızda bu konuda sapmalara yahut zorlamalara da rastlamak mümkün. Şu var ki. bir bölgenin Müslümanlığını konuşmak zor bir mesele. Gerçekten o bölge Müslümanmı, değilmi, diye değişik parametrelere bakmak icâb eder. Orada üç-beş adamın Müslüman olması, onların abdest alması, namaz kılması, bayramları kutlaması o bölge-

yi Müslüman kılmaz. Müslüman olarak adlandırılabilmesi için oradaki düzenin İslamî olması şart.

Bana göre günümüzde İslâm filosofundan bahsetmek mümkün olmadığından, çağımızın sorunlarına kendini Müslüman kabul eden filozof yahut felsefecilerin ortaya koyacakları çözümler dışında medeniyet olarak İslâmdan çözüm beklemek beyhudedir.

Türkiye'deki entelektüellerin, hep yanlış anlaşıldıkları veya yeterince kendilerini anlatamadıkları yönünde yakınmalarını duymaktayız. Bu durumun kendi dışımızdaki düşünceler, siyasi odaklar tarafından doğru anlaşılmasıyla ilgisi var. Size göre bu tür yakınmaların altında hangi felsefi boşlukları görüyorsunuz? Kendimizi daha iyi anlatabilmek için neler yapılmalıdır? Türk düşünürlerinin felsefeleri yeterince anlaşılması ve felsefenin kurumsallaşması konusundaki düşünceleriniz nelerdir?

Sorunla ilgili olarak bir hatıramı anlatmak istiyorum. Babama felsefe öğrenimine başladığımı söylediğimde bana kızmıştı. Kızmasının nedeni, felsefenin yanısıra birçok başka yeri kazanma imkânına sâhib olmama rağmen, bunu seçmemdi. Tereddütsüz felsefeyi tercih ettim. Çünkü bunu okumak istiyordum. İstediğimi babama ilettiğimde bir dayak yemediğim kaldı. Ona sordum: "Felsefeyi biliyormusun?" "Felsefeden tam olarak ne anlıyorsun ki, böylesine olumsuz düşünüyorsun?" Babamın itirazının maddî yönü, gelecek endişesi filan yoktu. Parayla pulla alâkasının bulunmadığını biliyordum. Babam, hiç unutamadığım ve sizin sorunuzu da formülleştirebilecek şu cevabı verdi: "Bu milletin tefekkürümü var, tefekkürün en üst seviyesini teşkil eden felsefeye girmek istiyorsun". Ölümünden sonra babamı birçok konuda olduğu gibi, bunda da haklı bulur oldum. Taleb edilmeyen bir malı piyasaya sürmeye çalışıyorsunuz. Bu, son seksen yılda Türkiyedeki durumdur. Süreyi uzatıp yüzyıla çıkartmak da mümkün.

Osmanlının çöküşü ile genel olarak düşünme kâbiliyetimizin çözülmesi paraleldir. Devletin çöküşü ile düşünce kabiliyetimizin çözülüşü iç içedir. Hangisinin ötekisini tetiklediği başka bir tartışma konusudur. Düşünmenin olmadığı ortamda düşünce ürününe elbet ihtiyâç da duyulmaz. Düşünmekten kastettiğimiz basit bir olay değil. Kişi, ayakkabı boyarken de devleti hortumlarken de düşünüyor. Ama düşünmekten kastettiğimiz bu değil. Düşünmek tam tamına "meditatio"un karşılığı olan ve babamın tefekkür dediği şeydir. Bu salt düşünme yahut katlanarak düşünmenin bulunmadığı ortamda, bu sürecin verimi düşünceye de felsefeye de ihtiyâç duyulmaz.

Filosofluk bir dehâ işidir, demiştim. Dehâyı nasıl tarif edeceğimi sorarsanız; bu, her şeyden önce zengin bir hayâlgücüdür. Bu hayâlgücünü sonradan edinemezsiniz. İçinden çıktığınız ortam sizi teşvik eder. Hep aynı örneği veriyorum: Einstein 1890lı yılların Orta Avrupasında, Almanyasında değil de, Kongoda yahut Sibiryanın ücrâ köşesinde yetişseydi ne olurdu? İhtimâl, köyün delisi olacaktı. Einstein'ın dehâsının tohum gibi açılıp serpilebilmesi için bereketli toprağa düşmesi gerekir. Bu durum, bütün olağanüstü insanlar için söz konusudur. Christoph Colomb, İtalyada olağanüstü hayâlgücünün gerçekliğe dönüştürecek siyasî ile iktisadî şartları bulamadığından, bunu gerçekleştirebileceği başka bir ülkeye gitmek zorunda kalmıştır. Türkiyedeki felsefe çalışmalarının durumu da buna benzr. Bugün Türkiyede felsefe geleneği diye bir şey yok. Bununla birlikte, çok basit ve keçiboynuzu türünden felsefe öğretimi var. Felsefemiz olmadığından, hocalar nerede yetişmişlerse, hangi kültür dünyasından geliyorlarsa onu öğretiyorlar. Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümünde İngiliz-Amerikan çizgisi; Istanbul Felsefede üniversite ıslahatı sırasında gelmiş Alman filosoflarının etkisiyle hâlâ Alman geleneğinin metafiziği hâkimdir. Galatasaray Üniversitesinde Fransız felsefesi yürürlük-

tedir. Diziyi alabildiğine uzatabiliriz. Felsefe bölümlerinde görev alan hocalarımız hangi kültürün felsefe geleneğinden geliyorlarsa onu tedris ediyorlar. Seksen yıllık süreçte düşünce dünyamız dehşet verici biçimde sınırlandı. Sonuçta yaptığımız, Avrupada belirmiş felsefe geleneklerine sadece secde etmektir. Şimdilik, Doğuya, meselâ Çine açılanımız olmadı.

Hemen hemen her üniversitemizde felsefe okutulmakta, ortalığı felsefeciler ordusu sarmaktadır. Ne gereği var, bilmiyorum. Bu durum plansızlığın programsızlığın bir başka örneğidir. Üniversitelerimizdeki felsefe bölümlerinin hiçbirinde Hint yahut Çin düşüncesinin okutulduğunu göremezsiniz. Okutmak da kimsenin aklına gelmemiştir. Akademisyenlerimizin büyük çoğunluğunun aklı, önüne konulanın dışında bir şeyi düşünmeye ermiyor. İslâm felsefesi öğretimi de aynı şekilde son derece güdük kalmıştır. Son yirmi yılda dünya çapında İslâmın yükselişe geçmesi sâyemizde olmamıştır. Komunismin çöküşünden sonra Avrupanın, Amerikanın saldıracağı hedef kalmayınca, yeni bir tânesi keşfedildi: İslâm. Bu, tabîî, Türkiyede de rağbet kazandı. Kimileri yeniden Müslümanlıklarını keşfettiler. Kimileri de "ben Müslüman olmasam bile günümüzün büyük sorunudur, buna bir bakayım nedir", diyor. Kültürümüzün ve düşünce hayatımızın neden bunca kötürüm hâle geldiği Osmanlının son dönemlerinde düşünürlerimizi rahatsız eden bir soru olarak karşımıza çıkar. Bunun temelinde daha sonraki dönemlerde yaşadığımız kültür kırımları aptallığımıza zemin hazırlamıştır. Kimi aydınlarımızın tersine, aptallığımızın biyolojik esâslı olduğunu düşünmüyorum. Demekki bu, özümüzden gelen bir olay değil. Hiçbir toplumun aptallığı özünden gelmez. Bu, tamamıyla kültür olayı olup temelinde eğitim ile öğretim yatar. Toplumun akıllanmasının yahut akılsızlaşmasının temelinde eğitim – öğretim vardır. Bizde süreç akılsızlaşma yönünde yürümüştür. Akılsızlaştırıldık.

Öncelikle felsefe-bilim geleneğimiz olmalı ki, Türk felsefe-biliminden bahsedebilelim. Felsefeyi anlatmak istediğimizde halka ve dünyaya ne sunacağımızı belirlememiz lâzım. Eskiden felsefe ansiklopedilerinde, günümüzdeyse *internet*te her millete bir felsefe yamanmaya çalışıldığını görüyoruz. Felsefe yapan üç, beş adamın varlığı, felsefe-bilim geleneği bulunuyor anlamına gelmez. Avrupada bugün İngiliz-Amerikan, Alman, Fransız, İtalyan, Ispanyol felsefeleri gibi klasikleşmiş, kurumlaşmış büyük gelenekler var. Bunlara ilâve Rus ile Leh felsefeleri gibi ikinci yahut üçüncü sırada gelen gelenekler bulunur. Bunların yanısıra Japon, Çin ile Hint felsefelerinden bahsedebiliriz. Tarih sahnesine bilgelik olarak çıkmış Hint ile Çin düşünceleri 1920lerden itibâren etkili birer felsefe çığırı hâline gelmişlerdir.

İslâm felsefesi, Türk, İran ile Arap felsefeleri şeklinde ayrışmazdı. Türkü, Arabı, Kürdü, İranlısı, Hintlisi, Afrikalısı ve hattâ Yahudisi hep birlikte İslâm felsefesinin filosofları olmuştur. İslâmda ümmet kavrayışı, kavmiyeti iyiden iyiye bastırmıştır. İnsanlar evlerinde ister Türkce, ister Farsca, ister Kürtce isterse Arapca konuşadursun, kamu hayatına girdiklerinde ayrılık gayrılık ortadan kalkardı. İslâm medeniyetinin hâkim olduğu dönemlerde bir Türk yahut Arap felsefesinden bahsetmenin anlamı yoktu. Felsefe-bilim yazılarını Arapca yazdıklarından, Arap felsefesi diye adlandırma yanlıştır. Doğruysa, o takdirde günümüzde çoğunlukla felsefe-bilim yazıları artık İngilizce kaleme alındıklarından, bütün felsefe-bilim çalışmaları ile araştırmalarına İngiliz dememiz gerekir. Öte yandan, millî dilde yazılıp çizilmesi gerektiğini savunuyorum. Ancak, bu, senin soruna cevap teşkil etmiyor tabîî.

Bütün bu anlattıklarımın sonucu itibâriyle, Türk felsefesini nasıl tanıtır, niye tanıtamıyoruz? sorularını kurumsallaşmış bir felsefe geleneği oluşturduktan sonra konuşmalıyız. Felsefeden bahsedenlerin felsefe adına ortaya koydukları önemli bir şey yok. Kurumlaşmayı yahut gelenekleşme-

yi bir tarafa, felsefecilerimiz çok önemli şeyler söylemeliler ki, talebeleri onları takib etsinler. Eflâtun yahut Aristoteles felsefe adına çok önemli şeyler söylemişler ki, onları takîb edenler felsefeyi kurumlaştırıp bütün çağlara bunun damgasını basmışlar. Benzerini Alman felsefesinde görebilirsiniz: Hegelciler, Kantcılar filan var. Peki, Türkiyede kimden söz edebilirsiniz ki? Hasancılar, Ahmetciler, Mehmetciler tarzında adlandırılabilecek felsefe çizgisinden dem vurabiliyormuyuz?. Ne yazık ki, Türkiyede böyle bir felsefe geleneğini oluşturabilecek emâre yok. Türkiyede felsefe dersleri veriliyor diye bir tanıtımda bulunsanız, kimin ilgisini çeker? Haddizâtında 1950lerden itibâren Einstein, Heisenberg, Heidegger, Adorno, Jaspers, Ortega y Gasset gibi devlerin ölümleriyle birlikte yeryüzünde filosof-bilimadamlığının da yerinde yeller estiğini düşünüyorum.

Gün gelir bizim de felsefe geleneğimiz yahut felsefemiz olursa, onun zâten tanıtılmasına gerek kalmaz. Er yahut geç birileri kapına dayanır, felsefeni öğrenir ve tanıtır. Kısacası, güneş balçıkla sıvanmaz. Bunun en güzel örneği Kierkegaard'tır. Unamuno bir şekilde On dokuzuncu yüzyılın sonları yahut Yirmincinin başlarında bilinmeyen, adı sanı pek işitilmemiş Kierkegaard'dan haber almış, çalışmalarıyla onu dünyaya tanıtmıştır. Kierkegaard'a eserlerin tercümesine ulaşamadığından, Unamuno, oturmuş ilerilemiş yaşına rağmen, Danca öğrenip onun tanınmasını sağlamıştır. Aynı şekilde Farabî de fazlaca tanınmıyordu. Onu felsefe dünyasına tanıtan da İbn-i Sinâ olmuştur.

Size göre milli kültürümüzde ilerlemeye açık, orijinal olarak görülebilecek veya daha fazla geliştirilmesi, düşünülmesi, yazılması gereken bir motif var mı?

Cumhuriyet Türkiyesinde özgün sayılabilecek bir şeyden bahsetmeye imkân yok. "Bu doğalmı, değilmi" bilemiyorum. Fakat bu durum belki de çağımıza mahsustur.

Kültürün yahut düşünce hayatının olgunluğu ile özgünlüğünü dil yansıtır. Bugün dilimizin büyük bölümü yabancı sözlerden oluşmuştur. Bu durum hiçbir şeyi kendiliğimizden ortaya koymadan, sürekli alıp aldıklarımız üzerinde düşünmediğimizi göstermektedir. Ecnebî dillerden gelen kelimeleri tercüme bile etmiyoruz. Kamyon, otobüs, radyo, televizyon vb. aklınıza ne gelirse, Türkce karşılıklarını aramaksızın kullanmaktayız. O kadar büyük bir düşünme tenbelliği ile atılığı var ki, ecnebi kelimelerin karşılıkları aranmamaktadır. Türkiyede bu yüzden felsefe çalışmaları güdük kalmaktadır.

Size göre aydınlanma nasıl ve hangi koşullarda ortaya çıkabilir? Siz aydın ile entelektüel arasında ne tür bir fark görüyorsunuz. Söylediklerinizden aydın olma ile entelektüel olmanın ayrı bir şey olduğu anlaşılıyor. Neler söylemek istersiniz?

Genellikle aydından anlaşılan, okuduklarını sindirmemiş, Türkce yerine Saçmasapanca konuşup yazan, bilgiçlik taslayan, üstünkörü, klasik kültür değerlerimize yabancı, bu yüzden de düşman biri olma keyfiyetidir. Hâlis aydınsa, geniş çaplı tecrübelerinden hareketle yaşadıklarını, tecrübeleri ile okuduklarını özgünce sentezlemiş kişidir. Bu, geçmiş çağların bilgesidir. Önemli olan, özgün sentezden yeni bir bakış açısının çıkmasıdır. Büyük insan dediğinizde, aklıma gelen en çarpıcı örneklerden biri Einstein'dır. O, küçük yaşlarda Kant'ı, Schopenhauer'ı okuyan ve onların ilhâmıyla özel ve genel görelilik teorilerini ortaya koyan biridir. Okuduğunuz eserlerden hareketle doğrudan doğruya bir şey kuramayabilirsiniz. Ne var ki önemli olan, okunan eserlerin olağanüstü dikkat yoğunlaştırmasına götürmesi ve birer esin kaynağı olmasıdır.

Dikkatin yoğunlaştırılması çok önemlidir. 1930ların başlarında Einstein, A.B.D.ne gittiğinde gazeteciler, bizlere

dehânızı anlatırmısınız, diyorlar. Soru'nun kendisi gazeteciliğe has ahmaklık örneğidir. Einstein'ın cevabı ilginçtir: "Dâhî olup olmadığımı bilmiyorum ama hayatımda bir dâhî tanıdım, adı Johann Sebastian Bach'tır. Dehâsının yüzde yirmisi Allah vergisi, yüzde sekseni çalışmadır." Bach, o günün şartlarında Almanyada Katedrallerde günde ortalama on altı saat durmadan dinlenmeden çalışan biridir. Ayrıca yirmi iki, yirmi üç çocuğu var. Bunlardan ilk dört oğlu, kendisi kadar olmasa da, hatırı sayılır bestecilerdir. Bach, ilk iki oğlunu kendisi, bilâhare ağabeyler, öbür kardeşleri yetiştirir. Kalabalıkta dikkati derinleştirmek, yoğunlaştırmak zordur. Bundan dolayı büyük işlerin başarılmasında, özellikle de düşünce yapılarının oluşturulmasında disiplin şarttır. Günümüzde sıkıdüzen, yânî disiplin en büyük eksiğimizdir. Bu, her alanda böyledir. Einstein'ın aydınlık ve kesin ifâdesiyle, dehânın yüzde sekseni çalışmadır, disiplindir, dikkatin yoğunlaşmasıdır.

Türkiye açısından düşündüğümüzde her alandaki başarısızlığımızın tek nedeni disiplinsizliktir. Başarının şartı disiplindir. Disiplinsizliği artıran varolan düzenin değişmesi, eğitim ile öğretimin yeniden tanzîmi gerek. Bugün hâkim düzen, disiplinsizliği kesen, gideren değil; tam aksine mahmuzlayan biridir. İnsanı disipline sokmak için istibdadın gelmemesi çok önemli. İstibdat disiplinsizliğin karşı seçeneği değil.

Düşünce hürriyeti sorumluluklarla sınırlanmalıdır. Sözgelişi İngiliz meclisinde adamın biri, çocuklarla cinsî ilişki kurmanın serbest bırakılmasıçin teklifte bulunmuş. Böyle bir teklifi bırakın tartışmak, gündeme getirmek bile yasaklanmalı. Eğitim sisteminiz, bunu düşünmeye eğilimli bir kişinin kendinden nefret etmesini sağlamalı. Başka bir anlatışla, beslediğim niyetlerde bile alabildiğine serbest kalamam. İcâbında gördüğüm rüyâdan dahî utanmalıyım; bunu bana sağlayacak edebim olmalı.

Düşünceyi alabildiğine serbest bırakmak; isteyen istediğini düşünüp ortaya koysun demek, insanı sapıklığa götürür. Çok önemli görüşler ifâde edilmesin yahut eleştirilmesin, demiyorum. Bu, öncelikle felsefenin işidir. Felsefe bunu düşünüyor, ortaya koyuyorsa, toplumuna alabildiğine hizmet ediyor demektir. Felsefenin bunu becerebilmesiçin toplumun talepte bulunması gerek. Türkiyede toplumun felsefeden böyle bir talebi yok; olmadığı sürece de özgün bir şeyin ortaya çıkması mümkün değil. Sözgelişi, Ahmet Mithat Paşanın ortaya attığı Mecellenin ortaya çıkışını hatırlayalım. O günün şartlarında Türk toplumunun bir talebini karşılamak üzre, Ahmet Mithat Paşa, harikulâde bir hukuk felsefesi öngörür. Günümüzde onu beğenirsiniz, beğenmezsiniz, önemli değil. Söz konusu olan şu: O dönemde hem böyle bir talep hem de buna cevap veren bir dâhî var. İki şeyin karşılaşması elzem: dâhiye talep ve buna cevap verecek dâhînin bulunması. Türkiyede talebe cevap verebilecek dehânın olup olmadığını bilmiyoruz. Yine de toplumun aydınlanma talebinin olmadığı açık. Ortaya çıktığında talebi karşılayacak dâhîmiz varmı, yokmu, göreceğiz.

Felsefe alanında da çeşitli çevirileriniz var. Özellikle Gılgamış destanını çevirmiş olmanız dikkat çekici. Bir felsefeci olarak bu eseri çevirmenizdeki amacınız nedir? Türkiye'de felsefe dilinde kavram kargaşası yaşanabiliyor. Bazı eserler iki ayrı çeviride iki ayrı kavram yığınıyla karşımıza çıkıyor ve felsefeye yeni başlayan insanların farklı kavramlarla kafası karışıyor. Bir çevirmen olarak sizce, çevirilerin kavramsal sıkıntılardan kurtulması için ve canlı tutulması için ne gibi şeyler yapılabilir?

Tercümede kavram kargaşasının yaşanması tabîîdir. Zirâ dil kalmadı. Düşünmemizi en çok bozan dilsizliktir. Dil olmadan duyabilirsiniz; ama düşünemezsiniz. Nitekim evrim merdiveninin üst basamaklarındaki hayvanlar duyup duygulanabilirler; düşünemezler ama. İnsan, duyuları ile

duygularını dillendirdiği oranda düşünür. Düşünme sürecinin verisiyse, düşüncedir. Dil, bir yetkilidir. İnsanın düşünme doğrultusunu belirler. Bilgilenme yönündeki düşünme, yânî felsefenin düşünmesi dille olur. Dil, felsefece düşünmenin omurgasını teşkil eder. Dil, şirâzesinden çıktımı, düşünmenin düzeni bozulur. Dilinkine koşut düşünmenin dağılması ve bunun sonucunda ortadan kalkması geçmişte yaşanmamış olaylardan değildir. Dille birlikte mantıklı düşünme de ortadan kalkar, yerini yalınkat duygulara bırakır. Duyguların karıştığı düşünmede tutarlılıktan bahsedemeyiz. Düşünme disiplini bozulduğunda düşünceler müphemleşirler.

Düşünce kavramlıdır. Önermeler, kavramlar arasında kurulan bağlarla ortaya çıkarlar. Kavram, tarîfe dayanır, Su nedir? Proton nedir? Sorulara cevap verirken nesnelerini tarîf ediyor, onlara sınır çiziyoruz. Kavramlar arasında belli bir sınır vardır. Bunları ayırtettiğimiz ölçüde kavramlar açıklık kazanırlar. Descartes, kavramlarda açıklık ile seçiklik şarttır, diyor. Kavramlar açık seçik değillerse, bunlarla ifâde ettiklerimiz belli bir konuya, nesne yahut yöne gitmezler. Açık seçiklikten yoksun kavramlar kalıcı değil, uçucudurlar. Kavramların önemini yitirmiş toplum, afyon yutmuş gibidir. Günümüz Türkiyesinde gördüğümüz manzara da böyledir. Millet, uyuşturucu iptilâsına dûçar olmuş, ortalıkta ağzı açık hayran budalası biçiminde dolaşmaktadır.

Kavramların ağırlığı kalmamış. Belirli bir olayın yahut nesnenin kavramına kimi A, kimi B, kimisi de F diyebiliyor. Örneğin, aynı fakültede ve bölümde bir şeye ben "cevher" derken, öteki meslekdaşlar "töz", kimileri de "substanz" diyor. Kimse ne anlattığını bilmiyor. Cevher, yerine neden töz? Bu, söz, ne demek, nereden gelir? Neden durduk yere bir ses topluluğunu ortaya atarak onu kelimeleştiriyorsun? Bu soruların mutlaka cevapları verilmeli. Kavramlar da onların seslendirilmiş ifâdesi sözler de, kurumlaşmış, oturmuş olmalı. Bunu bütün büyük dillerde görüyoruz. Kurânda ne söy-

lendiğini insanlar aradan bin üç yüz, dört yüz yıl geçmiş olmasına rağmen, anlayabiliyorlar. Arapca hâlâ konuşuluyor. Dilde kalıcılık önemli. Her dilde konuşma ile klasik yazı dili arasında fark var. Babam, öğrenci olarak gittiği Almanyadan babasına yazdığı mektuba "velinimetim, muhterem pederim" diye başlıyıp "hak-i pâyeniz, mahdumunuz" ("ayağınızın tozu oğlunuz") şeklinde bitiriyor. Babama "evde böylemi konuşurdunuz?" diye sordum. "Bu, yazı dilidir. Onu konuşma dilinde kullanmak ayıptı," cevabını verdi. Konuştuğunu, yazılı dili olarak kullanmak tıpkı sokakta geceliğinle, pijamanla dolaşmak gibidir. Yatak kılığın ile sokağa çıktığında yahut eve misafir geldiğinde giydiğin kıyafet ayrıdır. Ayırım, kültürümüzde belirgindir. Harem ile selâmlıkta farklı kıyafetlere bürünülür. Yatak yahut harem kılığıyla selâmlığa çıkılmaz. Dil de böyleydi. Yakın insanların birebir ilişkilerinde kullandığı 'mahrem' dili vardı. Bir de, bugünlerde moda bir deyişle, kamu alanında kullanılan dil bulunurdu. Bahis konusu dil kültürleşmişlik seviyesini gösterirdi. Bu, imparatorluğun çok incelmiş dili Istanbul Türkcesidir.

Cemil Meriç'in deyişiyle kelimeler, namusumuzdur. Kimsenin bunları değiştirmeye ne hakkı ne de yetkisi var.

Dil bildirişme aracıdır. Beni insan kılan bu toplum ile kültürdür. Türkceyse onun bildirişme aracıdır. Türkcenin sözleriyle yetiştim. Her ne olduysam onlara borçluyum. Her şeyimiz buna dayanmaktadır. Dile ve ondaki yerleşik kelimelere ideolojik yaklaşanlar var. İslâma düşmanlıktan ve onun baş dili mesâbesindeki Arapcadan geldiğinden, "hayat" kelimesini atıyoruz. Kaygısı öz Türkce yahut milliyetcilik değil. Sâdece ve sâdece İslâm düşmanlığıdır. Bu anlayışa sâhib olanlara sormak gerek: "Katar" sözü Türkce değildi de "tren"mi Türkce oldu? "Lâğım" Türkce değildi de "kanalizasyon"mu Türkce oldu? "İktisat" Türkce değildi de, "ekonomi"mi Türkce oldu? "Siyaset" Türkce değildi de "politika"mı; "kâtip" Türkce değil de, "sekreter"mi Türkce oldu-

lar? Türkceden attığımız yerleşik sözlerin bazıları öz be öz Türkceydi. Meselâ "station wagon"lara çocukluğumda "kaptıkaçtı" denirdi. Geçenlerde taksi durağında "bana kaptıkaçtı lâzım" dedim. Adam, kapkaççılıkla karıştırmış olacak ki, "estağfurullah" dedi. "Kaptıkaçtı" Türkce değildi de, "station wagon"mu Türkce oldu? Yine çocukluğumun Zonguldağında kömürü tepeden limana nakleden kalın tellere asılı dolaplara "varagel" derlerdi. Yıllar sonra bunlara "teleferik" denir oldu. Öz be öz Türkce olan 'hanım' niye Moğolcadan apartma 'bayan' (zengin); 'beğ' ise, 'bay' oluverdiler?

Dert, üzüm yemek olmayıp bağcıyı dövmek, yânî sözleri Türkceleştirmek değil; İslâmı hayatımızdan topyekûn atmak. Türkce bu yüzden mahvedilmiştir. 'Hayat' ile 'yaşam' sözlerini de taşıdıkları tasavvurgüçleri açısından karşılaştırmak şart. 'Hayat'ta bin küsûr yıllık bir kültürün işleyip belirlemiş olduğu tasavvurgücü saklı. 'Yaşam'ınsa tasavvurgücü sıfır. İki kelime arasındaki fark, nesiller boyu oturulmuş aileye iyi kötü günlerde ocak barınak olmuş bir ev ve yurtla yuvayla ilgisi ilişiği olmayan soğuk, kişiliksiz fabrika mekânı gibidir. Dile yeni sözler tabîî ki girip yerleşecek. Sözgelişi elli, altmış yıl önce bilgisayarmı vardı? Bu ihtiyâç çok yerinde bir sözle dolduruldu. Geçmişte olmayıp da ortaya çıkan yeni bir araç için söz elbette türetilir. Ancak, bazı türetmelerimizin yanlış olduğu da âşîkârdır. Konunun dışında kaldığından, bunlardan bahsetmeği başka zamana bırakıp varolan kelimeler neden değiştiriliyor sorusuna dönelim. Sözgelişi 'cevher'e niye 'töz' deniliyor? Cevher, felsefe dışında, gündelik hayata da girmiş, herkesin anlamını bilip bin yıldır kullandığı bir sözdür. Meselâ cevher kelimesini, "bu çocukta cevher var" gibi, çeşitli anlamda, konuda kullanıyoruz. Cevher kelimesi ile töz kelimesi ayrı nesneler için kullanılabilir. Bilimde, özellikte de kimyada 'töz' kelimesi kullanılabilir. 'Cevher' bâhusus metafizik alan için söz konusudur. Bu deyimler, bilim ile metafizik anlayışımıza büyük

zenginlik katabilir. Başka dillerde olmayan bir aydınlıktır. Kafaların aydınlanması dille başlar. Düşünmekçin akıl şart. Ama mesele aklı konuşturmak değil. Sorun, İslâmı başıyla, kılıyla, kılçığıyla, elbette dilde ifâdesini bulan maşerî şuurumuzdan söküp atmak. İngiliz-Yahudî imperyalist medeniyetinin 'iyi saatte olsunları' böyle buyuruyorlar da ondan.

Osmanlıca kelimeler, Türkce değil, bu nedenle dilden atılmalı diyorlar. Öte yandan rağbet ettiğimiz, tapındığımız, secde ettiğimiz yeni medeniyetin Türkce olmayan sözlerini alıyorsunuz. Bu çelişki değil de ne? Sorun, çözüm bulmanın, istenmemesinden doğuyor. Türkiyede öğretim kurumları, yetişen neslin düşünmemesini sağlamak üzre inşâa edilmişler. Ezberciliğin önüne geçmek, düşünen insan yetiştirmekten bahsediyorlar. Ezber bozan akıllı nerede? Bulsak da onu başımıza tâç diye geçirsek. Talep, düşünen değil; düşünmeyen insan. Bu yüzden felsefe geleneği hiçbir zaman oluşmayacak.

Gılgamış destanının neden çevirdiğimle ilgili soruna gelelim. Yazı Sümerler tarafından icâd edildiği gibi, destan da onların. Bu bakımdan çok ilgimi çekti. Destanla ilgilenmemin ikinci nedeni, akıntıya karşı kürek çekmeyi seven kişiliğimdir. Beni Eski Yunanın tanrılaştırılıp göklere çıkarılması çok sıkıyor. Eski Yunanın İlyas ile Odesseios gibi çok büyük edebiyat eserinin olduğunu inkâr etmek mümkün değil. Gılgamış, İlyas ile Odessios gibi Yunan eserleriyle yarışacak durumdadır. Bu destanda harikulâde bir hayâlgücü, anlatım ile olayın yansıtılması var. Yazarı yok. Toplumun ortak dehâsının eseridir.

Doğu ile Batı medeniyetleri câmiası diye Avrasya medeniyetlerini ikiye ayırıyorum. Sümer de batı medeniyetleri câmiasının beşiği. Gılgamış da adetâ bu beşiğin anayasasıdır. Gılgamış destanında, Batı medeniyetlerinde ortaya çıkmış değerlerin hülâsasını görebiliyoruz. Bu nedenlerden Gılgamış destanını çok ilgi çekici buldum ve bizim Yunan

hayranlarımıza ithâf ettim. Keşke Sümerce bileydim de eseri doğrudan doğruya tercüme edebilseydim.

Biyoloji felsefesi alanında çok çalışmalar yaptınız. Bu alanda yüksek lisans ve doktora eğitiminizi tamamladınız. Biyoloji felsefesi Türkiye'de o tarihte ve bugünlerde bile çok bilinen bir dal değildir. Size göre, biyoloji felsefesinin felsefe için önemi nedir?

Biyoloji felsefesi iki yönden önemlidir. Birincisi: İnsan felsefenin baş sorunudur. İnsan, aynı zamanda bir canlı olduğundan, biyolojinin konu dağarındandır. Biyoloji felsefesiyle ilgilenmemin geçmişimle de ilgisi vardır. Çocukluğumdan beri canlıyla uğraştım. İnsanın canlı tarafının diğer canlılarla karşılaştırılması, benzerlik ve farklılıklarının ortaya çıkarılması her zaman ilgimi çekmiştir. Cansızı hiç sevmedim; mekaniğe ilgi duymadım. Çocukluğumda hayvanlarla oynardım. Tavuk, tavşan, keçi, koyun, kedi, it, kuş, balık, kargaya varıncaya dek hemen hemen çevremizdeki bütün hayvanları yetiştirdim. Yetiştiğim yerde bunları yapmak mümkündü. Toprakla uğraşmayı, özellikle de ağaç dikmeği çok seviyorum.

Üniversiteye girdiğimde felsefe okumayı aklıma koymuştum. Ancak, felsefemi temellendirecek bilim öğrenimi görmek istiyordum. Bununçin tıp okumağı düşündüm. Gelgelelim, bir arkadaşımın tavsiyesi üzerine tıptan vazgeçip biyolojide karar kıldım. Üniversitede hocam bitkibilimciydi. Bitkiye değil, daha ziyâde hayvana ilgim var, dedim; ama hocam, sen bitkileri öğreneceksin, dedi ve mecburen bitkibilim okudum. Sonuçta iyi de oldu. Çünkü o zaman öğrenmeseydim hiçbir vakit ben o tarafa eğilmeyecektim. Aristoteles'e hayran oldum. O olağanüstü sistemine –tarihte ilk— canlının araştırılmasını öngören bilimi temel almıştır. Bundan dolayı mekanik kadar soğuk ve sevimsiz Yeniçağ felsefe-biliminden onunki nice farklı. Fizik ile kimya canlıyı ilgi-

lendirdekleri ölçüde onlara eğildim. Tek başlarına bana bir şey ifâde etmemişlerdir. Canlılar bilimi, tıp, baytarlık, tarımcılık, orman mühendisliği dururken insan, elektrik, makine, uçak mühendisliklerine, fiziğe, kimyaya nereden, nasıl merak salar?

Aristoteles'ten beri, biyoloji felsefeye temel teşkil ettiğini görmek mümkündür. Aristoteles sisteminin zeminini biyoloji teşkil eder. Galileo'yla birlikte başlayan bilim-felsefe geleneğinde biyolojinin, yânî organik olanın yerini mekanik almıştır. Yeniçağda organik olan sevilmiyor çünkü; organik bilimdışı kabul edilmiştir. Organik olan, her şeyden önce insana yakın ve insan kendinden birçok şeyi onda görebilmektedir. Hâlbuki yeni bilim bunu özellikle yasaklıyor ve hiçbir duygudaşlık kuramazsın diyor.

III. TEŞRİH MASASINDAKİ ÇAĞIMIZ

İnsanlık, bundan yaklaşık üç yüz yıl önce bir kırılma noktasını yaşamıştır. 1700lerin başlarına değin insanlık, din dönemini yaşamıştır. Dine dayalı olmayan bir kültür, medeniyet hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Dinleri de kabaca ikiye ayırıyoruz; tektanrılı vahiy dinleri ile öyle olmayanlar. Ortaya insanlığın daha önce görmediği, tanımadığı bir olay patlak vermiştir. Bu olay dini dışlayıp onun yerine felsefeyi esâs kılmak olmuştur. Yöntemi dialektik olan felsefenin önü süreklice açıktır. Burada sav – karşısav – birleştirim/tez – antitez – sentez üçlüsü şeklinde yürünmektedir. Ulaşılan sentez, son olmayıp tersine yeni bir akılyürütmenin başıdır. Erişilen sentez tâze tezdir. Ona bir antitez meydan okuyacaktır. İkisinin tartışmasından bunları aşan yeni bir sentez ortaya çıkar. Söz konusu sentez, tez olarak yeni bir akılyürütme çevrimini başlatır. Bu, böyle sürer gider; sonu yoktur. Bahsi geçen çevrim durdurulduğunda felsefenin, aynı zamanda bilimin de önü tıkanmış olur. Artık ulaşılmış olan sentez bu durumda teze dönüşemeyecek, dolayısıyla kesinkes doğru olarak kabul edilecek. Yine bu mutlak doğ-

ru, yalnızca teorik seviyede geçerakca olmakla kalmayıp etkisini pratik hayatta da duyuracak, giderek yaptırım gücü kazanacak. O doğruyu eleştiren, ona karşı çıkan cezalandırılacak. Mutlak kabul edilen bu çeşit doğrulara dogma denilir. Dogma ve onların örgüsünden oluşmuş öğreti, dünyaya bakışımız ile toplum düzenimizi şekillendirir. Dogmalardan örülmüş yapı öğretidir ve öğretilerin biraraya gelmesiyle oluşan üstyapı da ideolojidir.

1600ların sonlarında Sermâyecilik dediğimiz bir ideoloji ortaya çıkmıştır. Bu ideoloji kendinden önceki anlayışı altüst etmiştir. Bütün dinlerde ve onlardan türemiş olan anlayışta az yahut çok esâs olan ödevdir. Özellikle tektanrılı dinlerde, yânî Yahudilikle başlayan süreçte ortaya çıkmıştır. Bir ödeviniz vardır, onu eksiksizce yerine getirmek zorundasınız. Bunun için varız, yaratılmış, dünyaya gelmişiz. Sorarız ya, özellikle çocuk yaşlarda, 'ben niçin buradayım, olsam yahut olmasam ne olur?' Din, 'olmasan olmaz; olmak zorundasın. Çünkü yerine getirmekle yükümlü olduğun şu veya bu ödevlerin var' der. Bunu tabîî tektanrılı din, Allahla imzalanmış mukaveleye bağlar: Onun, "Rabbinizmiyim?" sorusuna, ruh hâlindeki insan, "elbette" diye tasdik etmiştir. Dünya–öncesi hayatta verilmiş söze sâdakatı bu dünyada sürdürüyoruz. Ömür boyu verdiğimiz bütün sözler, o dünya–öncesi hayatta verilenin devamı ve türevi olarak kabul edilir. Kadın ile erkek arasında geçen sâdakat yemini aşkın kapısıdır. Tanrıya verilenin devâmı. Kadın – erkek ilişkisine benzer, hayatın bütün yollarında sâdakat yemini var. Bir tarihlerde bölüm başkanıyken talebeler gelip bana "falanca profesör dersine girmiyor" diye şikâyete gelmişlerdi. Ben de adamı çağırıp "dersine niye girmiyorsun?" diye sorduğumda; o, "bana verilen maaş ölçüsünde çalışıyorum" diye sorumu cevaplamıştı. Aldığım cevap harikulâdeydi. Söz konusu cevap, az önce söylediğim kırılma noktasının açık belirtisidir. "Aldığım karşılık kadar iş görüyorum." Bu cümlede mâ-

lî Sermâyeciliğin (finans Kapitalism) getirdiği yeni anlayışı görüyoruz. Daha önce yokmuydu? Vardı. Fakat kurumlaşmamış, sâdece kötülenen bir durumdu; günâh, suç şeklinde kabul ediliyordu. Her şey belli bir yasaya bağlıydı. Felsefenin büyük öncüsü *Herakleitos*, "Tanrı koyduğu yasaları aşamaz" der. Demekki Tanrı koyduğu yasalarla sınırlıdır, yükümlüdür. Onları aşması mümkün değil. Bunu, *Herakleitos*'tan üç bin yıl sonra sonra Albert *Einstein* da teyit etmiştir: "Allah, kumarbaz değil ki, zar atsın", demiştir. Demekki *O*, koymuş olduğu yasalarla kendini sınırlar. Bütün yaşama süreçleri sınırlıdır. Sınırların topyekûn atılması, infilak ettirilmesi, "laissez faire, laissiz passez" dedikleri, "bırakınız istediklerini yapıp etsinler" görüşüne götürür. İşte yeni ideolojinin şiârı. Bahis konusu ideoloji uyarınca her şey kâr ilkesi doğrultusunda yürütülür. Bu bakımdan "hem sermâye düzenine uygun yaşayacağım hem de sözgelişi biyo-teknolojiyi sınırlayacağım" demem, çelişkidir. "Ya bu deveyi güder ya da şu diyardan gidersin" demişler. Bildirdiklerimizi dünyevî düzlemde gerçekleştirmeye kalkışmış, bahsi geçen ideolojiye karşı çıkmış, felsefe-bilim sistemini o doğrultuda kurmağa çaba harcamış filosof-bilimadamı Karl *Marx*'tır. Ancak onun, Sermâyeciliğe yönelttiği eleştiriler dindışı dünyevî (profan) düzlemdedir. Hâlbuki Sermâyecilik, haddizâtında dünyevîliğe esâslanmıştır. O hâlde eleştiren ile eleştirilen ortak bir paradigmayı, yânî Maddecilik–mekanikcilik–positivcilik dünyagörüşünü paylaşmaktadırlar. Ortak dünyagörüşü zeminine basan iki ideolojinin (Sermâyecilik ile Toplumculuk) birbirlerine köklü seçenek oluşturamaz. Millî toplumculuk (Nasyonal sosyalism) benzer durumdadır. Nitekim salt ideolojik savaşın tarihteki ilk eşsiz örneğini oluşturan İkinci Dünya Savaşında karşı cephelere mevzilenmiş düşmanların "dibin kara, seninkisi benden kara" atasözünden başka birbirlerine söyleyecek fazla bir şeyleri olmamıştır. Bütün sınırları, insâf ölçülerini berhava eden Sermâyeciliğe karşı Nazismin teklifi, seçeneği saçmasapan bir ayırımcılık, insa-

nın insana kulluğu ile kibir olmuştur. Toplumculuğun tersine, Sermâyecilikten doğmamış olan Millî toplumculuk, nemasını Sermâyeciliği beslemiş olan Toplumsal Darvincilikten almıştır.

Çağımız ideoloji dönemidir ve bunun iki yüz yıllık geçmişi var. Bu ideolojinin gereği zorunlulukla kâr olup ona karşı hiçbir güç çıkamaz. Bu anlamda Sermâyeciliğin belirmesiyle birlikte sâdece din sollanıp sesi soluğu kesilmiş değil. Bilim de, aynı şekilde kenara itilmiştir. İşte biyo-teknoloji, genetik, gen mühendisliği filan deniyor. Tabîî ki bunlar bilim değil.

Bilimin kurucusu *Aristoteles*'tir. O, M.Ö. Dördüncü yüzyılda bilimi, bilgi iştiyâkımızı tamı tamına karşılamağa yönelik sistemli çalışmalar bütünüdür diye tarîf etmiştir. Deyimi müdhiş bir istek, karşı durulmaz arzu anlamında kullanmıştır. Bilim, ona bakılırsa, zorunlu ihtiyâçları karşılamaz. Bilimin zorunlu ihtiyâçların karşılanmasıyla, demekki zanaatla (teknikle) ilgisi ilişiği yok. Onuncu, Onbirinci yüzyıllarda İslâm medeniyeti dairesinde bilim yöntembilgisinin (méthodologie) zanaata uygulanmasıyla filizlenen fendir (technologie). Gerçi kurumlaşmamıştır henüz. Bellibelirsizdir. Yapılan ne? Bilimin yöntemleri kullanılarak zorunlu ihtiyâçların karşılanmasına gidilmiştir. Zanaatın öyle bir yönü yoktu. Bilimin yöntemlerini kullanmazdı. Zanaat, insanlık kadar eski. Oysa bilim yenidir. Az önce söylendiği üzre, M.Ö. Dördüncü yüzyılda ortaya çıkmıştır. Öyleyse zanaat, bilimi binlerce yıl öncelemiştir. Zanaata yol yordam çizen aklıselîmdir. Buna karşılık felsefeden doğmuş olan bilimin yapısı ile yöntemini tersimleyen (*design* eden) biçimsel akıldır. Felsefe-bilimin dialektik, kıyas, tümevarış, tümdengeliş, çözümleme ile birleştirim türünden yöntemleri zanaata zerkedilip uygulanınca karşımıza fen çıkmıştır. İslâm medeniyetinde bu, tam bir ciddîlikle uygulanmayıp daha ziyâde oyun görünümünü sunmuştur. Eski devirlerden beri bilinip

kullanılagelen güneş, su ile kum saatlerinden farklı olarak üstünde çeşitli şekillerin hareket ettiği ilk mekanik saatler imâl edilmiş. Bunlar, zaman ölçme âleti amacına hizmetten ziyâde bakanları oyalamağa, eğlendirmeğe yönelik olmuşlardır. Ayrıca gök gözlemleriçin âletler, çeşitli başka araçlar ile usturlab imâl edilmiştir. Peki, fen husunda nerede müdhiş bir patlama yaşanmıştır? 1600larda Sermâyeciliğin ortaya çıkış eşiğindeyken kuzey batı Avrupanın, özellikle Felemenk ile İngilterenin fene (teknoloji) hâmile olduğu görülür. Fen, Sermâyeciliğin ana devingenidir. Kâra tapan Sermâyeciliğin nazarında tüketimin habire kamçılanması şarttır. Tüketimi karşılayacak üretim için zincirleme imâlât zorunludur. Bu da fenin sağladığı sanayiyle mümkün olmuştur. İnsanın kol ve fizik gücünü gereksizleştiren makinelerden kurulu mekân demek olan fabrika sanayinin belkemiğini oluşturur. Bu verilen tarîfe uygun sanayinin tarihte öncesi yok. 1700lerin başlarında İngilterede doğmuştur. Neden? Çünkü kazancı artırma meselesi var.

Sermâyeciliğin dayandığı birkaç temelden biri sömürgecilik, öbürü imperyalism ve nihayet sanayi. Bu üçünden biri eksik kaldımı, Sermâyecilik de yok demektir. Onu kuramaz, oluşturamazsınız. Matematik bir zorunlulukla bunların varolması gerek. Sömürgeciliğin yaygın tarzda yürütülmesi imperyalismdir. Sanayiyse zorunludur.

Bugüne gelelim. Günümüzde yapılıp edilenler, sureti haktan da gözükse; demokrasi, insan hakları, şu yahut bu amaçla yapılıyor dense de, arkada hep kâr anlayışı vardır. Kâr etkenini inkâr, solumadan yaşıyorum cinsinden bir yalana benzer. Bazıları şu kadar zamandır, sözgelişi bir, iki aydır uyumuyorum kandırmacasını uydurur. Mümkün değil. Yapamazsınız. Çocuğun, toplumun dışında, doğada doğup büyümesi gerçekliğe aykırıdır. Yok, ayı, kurt filan falan beslemişmiş de. Bunlar hep masal. Sermâyeciliğe tevessül ediyorsanız, bir yerleri ve birilerini sömüreceksiniz. Başka yo-

lu yok. İnsanı ve doğayı. Doğaya dost fen geliştirilemez. Fennin olduğu yerde doğaya yer yoktur artık. İkincisi Sermâyeci iktisadın hâkim olduğu ortamda sürümü ve ona arka çıkması gereken üretimi habire arttıracaksınız. Öyleyse sürümü besleyecek üretime ihtiyâç var. Eski dönemlerde insan, ihtiyâcını karşılayacak kadar üretirdi. Oysa şimdi esâs olan üretim değil, tüketim. Tüketim kamçılanıyor.

Tüketim tümüyle lüzumsuz. Küçük bir örnek verelim. Otobüse biniyoruz. Kamu taşıtlarıyla gidip gelirken bakalım: Dört, beş kişi aynı ânda otobüste cep telefonuyla konuşur. Bugüne kadarki ömrümün yüzde doksan beşi cep telefonsuz geçti. Neyim eksikti? Hâlâ onsuz idâre ediyorum. Taşıt kullanmak yerine yürümek tutumluluğun ve sağlıklı kalmanın şartıdır, deniliyor. İşadamı yürüyebilirmi? Yürüyemez. Kâr peşinde koşar da ondan. Kârın hâkimiyetine girenin, yaşama çenberi kırılır. Tüketimimi ben en aza indirebiliyorum. Ama bakıyorum bütün dünya, *Tevrat*'ta geçen mesele benziyor: Kâhin, firavunun ruyâsını yorumlayıp yedi yıl bereketli yağışların olacağını; sonraki yedi yılda da delirtici yağmurların yağacağını bildirir. Saray sarnıçları bereketli yağmur sularıyla doldurulur. Delirtici yağışlarla Mısırlılar çıldırırlarken sarnıç suyundan içen saray efrâdı akıllı kalır. Sonunda çıldırmışlar denizinin ortasında bir akıllı kalmışlar adacığı. Hesap karışır. Artık kim akıllı, kim delî, belli değil. Firavun bakıyor, olacak gibi değil, "kırın testileri" buyruğunu verir... Çâresi yok... Bu gidişle tüketim çılgınlığına kendinizi kaptırmazsanız, size yaşama hakkı tanınmaz. Merihten gelme acayip bir yaratığa benzemeğe başlarsınız. Çarkın dışında kalmakta ısrar edene yaşama hakkı tanınmaz.

Sermâyeciliğin şart koştuğu fen ile sanayinin belirlediği dünyada doğanın korunmasından, doğal dengelerin muhâfazasından bahsetmek abesle iştiğâldir. Bu saatten sonra doğallıktan bile söz edemeyeceğiz artık. Her şey sunîleşmektedir. Atom enerjisinden de tehlikeli süreç, biyo-

teknolojiyle başlayandır. İki yüz yıl sonra dünyanın sâhibi, patronu bir avuç 'İyi saatte olsunlar'ın dışında anne ile atadan olma doğa verisi insan olmayacak. Yeryüzünün tekmil bitki örtüsü ile hayvan varlığı gibi, sözümona insan da genleri değiştirilmiş yahut tamamıyla sunî yollardan elde edilmiş varlık olacak. Fabrikasyon usulü imâlâtın seçeneği nefsî–iktisadî–siyasî (psycho–économie–politique) etkileyip belirleme yöntemidir. Günümüzde uygulanan işte bu yöntemdir. Fabrikasyon usulü imâlât, elbette daha etkili, güvenilir, süratli ve verimlidir. İlk başta bahâlı bir yatırım olmakla birlikte zamanla daha verimli olacağı muhakkaktır. Hedef, talimatlar doğrultusunda duygusuzca, düşüncesizce, itirazsızca, dirençsizce iş gören, uyuyup uyanan, beslenen, gezen, eğlenen insanın elde edilmesidir. Taleb olunanları istendiği biçimde üretecek, üremeden sevişecek, yemeden beslenecek. Böyle manâdan topyekûn kopmuş sözümona insana doğal doğanın söyleyeceği ne olabilir ki! Doğa manâlar âleminde anlamlıdır. Hâlbuki kulac attığımız anlam, kurutulmuş yabancılaşmanın dünyasıdır. O dünya işte, fazla uzağımızda değil. Tersine eşiğinde duruyoruz. Bu yüzden doğayı, doğal çevreyi kollayıp koruma gibi lafıgüzâf bana oyunmuş gibi gözüküyor.

1981de bir arkadaşımla birlikte. Toroslara çıktık. Orada Yörükler obalar hâlinde yaşıyorlardı. Kışın, kışlak denilen, ovadaki köylerde oturuyorlar, yazın da yaylaya çıkarlardı. Keçi kılından çadırda oturuyorlar. Yol, su, cereyân yok. Aşağı yukarı yüzlerce yıllık hayatlarını önemli ölçüde tekrarlıyorlar. Toplumda, burada ayrıntısına giremeyeceğim, bir denge hâkim. Gözle görülebilecek bir denge var; insan ile doğa ve insanların kendi aralarında. Çok sağlıklı bir denge. 1986da tekrar aynı yöreye gittik. O tarihte aşağıya köylere ışık, yol ve su gelmiş. Yukarıya, yaylaya çıkmaz olmuşlar. İşsizlik var. Hayvanları satmışlar, hayvancılıkla uğraşmıyorlar. Gençler şehre inmiş, hastabakıcılık, hademelik yapı-

yor, ayak işi görüyorlar. Kopma var. Televizyon felâkatine marûz kalmışlar. Televizyonla birlikte yapyabancı bir hayat sürmeğe koyuluyorlar. Bunun yarattığı çeşitli dalgalanmalar; karı–koca ilişkilerinde, çocuk ile anne–baba ilişkilerinde bir sürü benzer dert ortaya çıkmış. Kısacası, toplum dediğimiz zincirin halkaları dağılmış durumda. Tatsızlık ve sürtüşme ortamı ortalığı kasıp kavuruyor. Rol modelleri tamamıyla değişmiş.

Bilgi güçtür de, nereye dek güç ve ne işe yarar? İlk gittiğimizde 36 çocuğa sorduk, Türkiye'nin başkenti neresidir diye. Bunların yüzde 40ı Karsantı cevabını verdi. Karsantı, Adananın nahiyesi. Bir kısmı Develi dedi. O da Kayserinin kazası. Üç yahut beş çocuk Istanbul dedi. Ankara diyen çıkmadı. Şimdi biliyorlar artık. Istanbul, insanımızın nirengi noktası. O ikinci gidişimizde televizyondan Ankarayı, şunu bunu, açık saçık sevişme yollarını öğrenmişler. Fakat nasıl ata binilir, keçi sağılır, çadır çatılır yahut bozulur, hangi otun hangi rahatsızlığı giderebileceği; bunlar unutulmağa yüz tutmuş. Buzdolabı, elektrikli süpürge hayatın parçası hâline gelmiş. Eve hasredilen vakit de emek de azalmış; dolayısıyla ev, yuva olma niteliğini git gide yitirmiş. Biçerdöverin girmesiyle boşta kalan işkolları aylaklığa mahkûm. Benzeri durumu Grönlanddaki insanlar yaşıyorlar. Adamlar yaşama mücâdelesinden kesilmiş. Evlerinde rahatları sağlanmış. İlk bakışta olumlu gibi gözüküyor. Ama değil. *Grönland*da 1988de intiharların yüzde 20 arttığı belirlenmiş. Hayatın derin manâsı mücâdele irâdesi ile kâbiliyetinde yatar. Aşk, dayanışma, fedâkârlık, hep mücâdeleyle el ele, kol kola yürüyen insanî tavır ile tutumlardır. Küresel olarak bunu örnekleyebiliyoruz. Yaşatan bilgi kutsaldır. Cep telefonunun, arabanın nasıl kullanılacağının; Alinin külahını Veliye giydirmenin, borsadan, kumardan üstün kazançların temininin; *rock and roll*u mükemmelce becermenin bilgisi yaşatan bilgiler değil. Kendimi ve başkalarını yoketme bilgisi, elhak,

silâhtır. İstenen bumu? Günümüz mekruh küresel medeniyetin taleb ettiği budur.

Şimdi teknoloji iyidir, güzel, iyi bir unsur. Çâre buluyor, kendi kendini yeniliyor.

Meselâ sürdürülebilir doğadan bahsediliyor. İlkaslî doğal ormanı[2] yıkıyor, yakıyorsunuz. Arkasından yeniden ormanlaştırıyorsunuz; en iyimser bir çözümle diyelim. O, sürdürülebilir oluyor. Hayır, efendim. O birinci derecedeki ormanın zenginliği, varlık çeşitliliği öbürlerinde yok. Bunu bizzat Malezya ile İndonesyada gözlemledim. Monokültür olmasa bile ona doğru gidiş var. Çeşitlilik ortadan kalkmış gözüküyor. Onun olmayacağını baştan kestiremiyorsunuz. Bilim çok aldatıcı bir durumdadır. Dışarıdan bakanlar, doğrudan doğruya bilimin içinde olmayanlar, onun her şeye cevap getirebileceğine inanmaktadırlar; bir çeşit ilahî, mucizevî bir olay gibi. Hâlbuki bilimde deneme ile yanılmanın sonucunda birtakım sonuçlara ulaşılır ve deneme yanılmayla sonuçlara ulaştığınızda iş işden geçmiş oluyor; o orman, nehir gidiyor, deniz bitiyor, geri getiremiyorsunuz. Bu şartlar altında bugün dünyada çözüm imkânı kalmamıştır. Yaşamanın sürdürülebilir olması ancak dünyayı terketmekle olacak herhâlde. O seviyeye taşıdık olayı.

Karşıtlık, doğu – batı değil. Bu yanıltıcı bir şey. Hep bunu söylüyoruz. Böyle bir şey yok. Zihniyette karşıtlık varsa, o da, kadîm (archaïque) olan ile çağdaşlık (modernité) arasındadır. Sermâyecilikle düşünüş ile duygulanışlar kökten değişmiştir. Eski dönemdeki zihniyetler üç aşağı beş yukarı birbirlerine benzerlerdi. Dokuzuncu yüzyıldaki bir Çinli, İtalyan, Ganalı okumuş yazmış biri ve hattâ adam okumamış yazmamış olsun; toprağıyla uğraşan insanların zihniyetleri birbirlerine benzerdi. O Doğuludur, bu Batılı falan filan değil. Bugün Doğudan anladığımız Şark dediğimiz olay, ka-

2. İng primæval natural forest

dîm anlayıştır. Garp dediğimizde de kastedilen çağdaşlıktır. Hepsi bundan ibâret. Tarım adamı ile fen/teknoloji ve sanayiye geçmiş insan farkı...

Burada sermâyeci–sanayicinin, sırtını sıvazlayarak iknâ etmeğe kalkıp hoşsun, iyisin doğayı kirletme, yapma etme demek, boşa kürek çekmek olup çocukca bir işdir. Adam, ekvator ormanında tapınılacak derecede görkemli koskocaman ağacı kestiriyor. Bu bir insanın devrilişi gibi dramatik bir olay. O ağaçtan ne imâl edilecek dersiniz? Pipoların süzgeci, dişkarıştıracağı veya benzeri saçmasapan şeyler.

Bu ilişkiyi durduramazsınız. Şimdi kalkıp da milyarlarla oynayan işadamına üretimini şu kadar düşür, doğayı daha iyi kullanalım diyebilirmisiniz? Kabul edermi bakalım? Bugün petrol tröstlerine, deniyor ki, yapmayın, Alaska'nın kuzeyini delmeyin, oranın çevre şartlarını allak bullak emeyin. Mümkün mü? Olmuyor. Adam bundan vazgeçermi? Kazanç elde etmek, tutkudur, tutkunluktur. Mâlî Sermâyecilik o tutkunluğun ideolojisidir. Sermâyeci müteşebbisin mahvedici tutkusundan vazgeçmesi için de elinizde ordular yok. *Stalin*, *Papa*'nın kaç tankı var, diye sorar. Şimdi Afganistan'ı bombalıyorsa, orayı yerle bir ediyorsa, niye bunu yapıyor? Afganistan Onüçüncü yüzyılda yaşıyordu da ondan. Gördüğüm, yaşadığım bir ülke olmasından ötürü çok daha yakından biliyorum. Onüçüncü yüzyıl, lafın gelişi; Onbirinci diyeyim isterseniz yahut Onbeşinci yüzyıla uygun tüketim içindeler. Adam *Dior* kullanmıyor, *Coca Cola* içmiyor, hamburger yemiyor, şu marka ayakkabı giymiyor; sandaletle dolaşıyor vs. Olay, ne *El Kaide*dir, ne *Usame bin Ladin*. Sırf bunları sistemin içine çekmek; tüketim çılgınlığını sokup orayı da pazar haline getirmek maksat. Afganistan sözünü ettiğim çenberin içerisine girmeğe karşı direndi. Tüketiciliği bilmiyor değil; bal gibi biliyor. Fakat istemiyor. Kapısını kapatmış. Bugün İran da böyle. İran'ı da döğe döğe sistemin içine alacaklar. Çünkü İran da tüketime hayır diyor,

bu sisteme, düzene "hayır" diyor. Uzun lafın kısası, yeryüzünün kaynaklarını düzelmeyecek biçimde yoketmişiz ve dolu dizgin buna devâm ediyoruz. Yakmışsınız o ormanları, çöl olmuş. İnsan bunu bizzât görebiliyor. Ne kalıyor geriye? Bir tek, kullanılmamış kaynaklar, Güney kutbu ile yeryüzünün dışında bulunabilirler.

İnsan kötülüğünün engellenmesi, sınırlandırılması mümkünmü? Bu soruya iki çeşit cevap verilebilir. Birincisi manevî–ruhî veya maddî açıdan bakılırsa. Ruh, manevî asıllı değil de, maddelerin etkileşmesinden doğan bir güçse, o takdîrde kötülüğe yol açan unsur maddece tesbît olunur. Diyelim ki bu bir gen. Onu yok ederseniz, kötülüğün de önünü kesmiş olursunuz. Bu böyle değilse, ruh maddî menşeli değil de maneviyse, o durumda insanlığın iyiye yöneltilmesi bir siyâsî düzen sorunudur. O düzenin de dayanağı eğitimdir. Önemli bir tartışma çıkmıştı bir zamanlar: Eğitimmi yoksa genlermi diye. Yetiştirmemi, doğamı? Büyük ölçüde yetiştirme yahut eğitim olayı olduğu kanâatındayız. Elbette düzeltilemeyecek çeşitten insanlar var. *Kur'ân*ın, "onların kalplerini mühürledik" dediği cinsten. Bunun ruhhekimliğindeki (psychiatrie) karşılığı ruhhastasıdır (psychopathe). Dengeli, olağan görünür. Ne vakit kendini fâşeder? Uygun ânı yakaladığında. O da bunalım dönemidir. Böyle zamanlarda alabildiğine serbest kalırsın. Elinde silâh, karşındakinin ölümü ile kalımına sen karar verirsin. Seni dizginleyecek tek âmil, vicdânındır. Savaş anılarından dinlediklerimiz kadarıyla düşman hücum ederken elbet ateş edilir. "Öldürmezsen, karşındaki seni öldürecek" düstûru. Güzel. Ama düşman çekilirken kaçanın arkasından ateş etmeğe devam edenlere ne demeli? Bundan zevk alanlar var. Öldürmekten tarîfsiz zevk duyanlar. Çocukluğumuzda da görürdük, kertenkelenin kanadını koparanlar olurdu. Tutmuş, meselâ kedinin kuyruğunu kesiyor, hayvanın duyduğu acıdan zevk alıyor. Onu düzeltemezsiniz. Ne var ki büyük çoğunluk, eğitimle düzeltilebiliyor.

Ruh, gerçekten manevî kaynaklı olaysa, yânî madde etkileşmelerinin sonucu değilse, ama işin içine dini de karıştırmak istemiyorsanız, o, artık hayatımızdan çıksın diyorsanız, bu durumda ne yapmak lâzım? İnsanı da ruhunu da maddîleştirmeniz gerekir. Bugün yapılan da budur. Amerika başta olmak üzre, onun öncülüğünde yürüyen Sermâyeci dünyanın bunu becermenin peşindedir. Ruhu maddîleştirmenin yolu yine eğitimden, propaganda ile reklamdan geçer. Bunlarla beyin yıkanır. Öbür ideolojiler de bunu yapmışlardır. Ama en başarılısı, uzun süreli olduğundan, Sermâyeci düzendir. Sürekli bombardıman altındasınız. Son yarım yüzyılda şu saydıklarımıza, bir de, genlerle oynayarak beşer bünyesinin değiştirilmesi etkeni oyunun kurallarına eklenmiştir. Gen ile genetik mühendisliği, insanı temelden belirlemek, istenen belirli tipte beşeri ortaya çıkartmak için çalışıyor. Şu ânda kopyalama işine gelinmiştir. Tabîî bundan daha sonuç alınmadı, yol uzun gözüküyor. 'Ömrünü, davranışlarını, tepkilerini belirleyeceğim.' Burada kazâ ihtimalleri en aza indirilmek isteniyor. Fakat bu korkunç oyun aklı başında, aklıselîm sâhibi kimseleri ürkütmüyor değil. *2001 Uzay Macerası*, Stanley *Kubrick*'in (1928 – 1999) harikulâde filmindeki bilgisayarı düşününüz. Bilgisayar bir ânda kişilik özelliği gösterir. Bu, istenmiyor, olmaması gerekiyor. Olduğu takdîrde düzen yürümez. Düzenin yürümesiyse hayatî olaydır; hepimiz aç kalırız yoksa. Umutsuzluğa tepkiliyiz. Çıkmamış candan umut kesilmez. Can, ruh demek. Can olmadığı takdîrde, umut beslemenin de lüzumu kalmaz.

Çinin nüfusu 1 milyar 300 milyon. Bu nüfusu beslemekçin kopyalanmış buğday tohumu kullanmak mecburiyetindedir. Sonuç? Yalnızca tarımda değil, insan tabiatı üstünde ne gibi etkisi olacaktır diye sormuyormuyuz? Hani bilim her şeyi biliyordu, her şeye cevap veriyordu? Çini bundan vazgeçiremezsiniz! Yarın Türkiyede de uygulanacaktır. Kim bilir belki şimdiden uygulanıyordur bu tür tohumlar. Benzer

biçimde Sibiryada yeni bir tohum denendi. Donmaya karşı dayanıklı olduğuna inanıldı. Dehşet verici bir başarısızlık. Trofim Dyenisoviç *Lisyenko* (1898 – 1976) adlı bilim şaklabanının, Stalin devri mutlakcı siyâsî düzenine sığınarak, verdiği keyfî kararların ceremesini milyonlarca insan, 1930larda hayatı bahâsına çekmiştir. Bunun devâmında Orta Asyada hasadı artırmak, bilhassa pamuk üretimini çoğaltmakçin Nikita Sergeyeviç *Hruşçov* (1894 – 1971) zamanı 1960larda dev sulama tasarıları gündeme sokulmuştur. Sonuçta Aral kocaman bir gölken küçük, neredeyse pis kokulu birikinti hâline getirilmiştir. Kuruyan kesimleri çölleşti. Niye ve nasıl böyle oldu? Hep, 'elimin altındaki canlı-olmayan madde değilmi, onu nasıl olsa kafama göre biçimlerim' varsayımıyla. Sâdece doğamı? Hayır. 'Beşer de madem maddedir; öyleyse o da tasarladıklarıma göre şekillendirilebilir' bâtıl itikâdı uyarınca toplum mühendisliği diye bir heyûlâ icâd olundu. Sonuç? Tek biçimli yahut *monoculture* insan. Aynı şeye gülen, üzülen, aynı tepkiyi veren. Şimdilerde herkese, hem de zorlamadan, muvaffakatını alarak, yonga (chip) takmanın yolları aranmaktadır. Böylece nerede ve kiminle bulunduğunuz gözlenebilip kararlarınıza dahî haberiniz olmaksızın uzaktan müdâhale edilip yönlendirilebileceksiniz. İşte Yirmibirinci yüzyılın temel gelişmesi böyle olacak.

Bilime gelince. Aslında onunla ilgili çok yanlış bir görüş var. O, ne din, ne ideolojidir. Bilme isteğimi karşılama sürecidir. Sistemli olarak bilgi ediniyorum. Bu edindiğim bilgiler, bazı inançlarımı pekiştirebilir, kimisini çürütebilir. Bilgiye giderken önce bir inancım var. Buna varsayım denilir. Deneye sürdüğümüzde inancımız ya desteklenir ya da çürütülür. Ayrıca, her inanç deneye sürülemez. Çok az inancı deneye sürebiliriz. Çünkü deney bizlere ölçü verir. Şu kadar ölçüde bu böyle olur yahut olmaz. Sevdiğime 'beni ne kadar seviyorsun?' desem, bu, bilimsel soru olmaz. Buna ölçü verilemez de ondan.

İnançlarımızın kaynağı bilimin dışındadır. İnançlarımız bilimden kaynaklanmazlar. Duyu–duygu menşelidirler. Onları bireye aşılayan, yediren toplumdur: Gelenekler, görenekler. Duyuları algılanıp anlaşılır hâle getiren, duyguları ayârlayıp onlara çekidüzen veren akıldır. Semeresi düşünceler, felsefîleştirilmedikce duygularla yan yana yahut iç içe yürürler. Düşünceyi üreten düşünme, duyuları zaman – mekân çerçevesinde değerlendirip tertipler. Zamandan önce insan mekânla tanışır. Yaşanan olağan mekân, insana yurdudur.

Peki, insan – doğa ilişkisinde yerin yurdun önemi ne? Bu hiç gündeme getirilmemiştir. Oysa insanın yeriyle yurduyla bağlantısı konusunu gündeme getirmek, artık çağdışı kabul edilmektedir. Tebessüm ediyorlar, nereden geliyor bu adam, hangi gezegenden inmiş, yurtmu kalmış, dünya varken?

En önemli inanç kaynağımız, aitlik duygusu. Her şeyden önce nereye ait olduğumu bilmem lazım. Kabile, aşîret, akrabâ kalmadı, millet siliniyor, aile ortadan kalkmış, ortada böyle rüzgâra kapılmış hazan yaprağı gibi savrulan birey var. Ne olduğunu, ne olmadığını bilmiyor. Ruh sağlığı, beden sağlığı gibi belli birtakım belirlenebilir cinsten nedenlere dayanmamaktadır. Ruh sağlığının pek çok işâret edilemez etkeni var. Bu, keşfedilemeyen etkenlerden en önemlisi aidiyettir. Onun patlaması, onun dağılması insanı ortada bırakıyor. Korkular ortaya çıkıyor. Korkan insan teslim olur. Gelen etkilere derhal ellerini kaldırır.

Tecrübe ettiğim, yaşadığım bir olayı aktarıyorum. Bunlar okumayla elde edilecek şeyler değil. Anılarının bulunduğu, doğduğu, büyüdüğü, alıştığı, gördüğü manzaranın insanı olabilmek. Ben, deniz kıyısında doğdum, orada büyüdüm ve bütün gençliğim denizci olma hayâliyle geçti. Çünkü manzaram, deniz, ufuk ve renk olarak da mâvîlik. Böyle bahtsız bir çağda doğmasaydım, meselâ iki yüz, üç yüz yıl önce dünyaya gelseydim, kâşif olurdum, gemici olurdum.

Bu, dayanılmaz bir tutkudur. Çocukluğumdan beri beni hep çeken, ayârtan seyâhat olmuştur. Hâlâ öyle.

Bugünkü çocuğun yöresi yok. Koordinatsız. O çocuk yirmi beş – otuz katlı binânın bir dairesinde büyüyor. Bir şey görmüyor. Doğa yoksa din de bir şey ifade etmez. *Allah*ı çocuğa neyle anlatacaksınız. *O*nu anlatmakçin çocuğun ekilmiş tohumdan çıkan fidanı, yeni doğmuş tayı, kuzuyu görmesi lâzım. Acıma duygusu böyle oluşmaktadır. Hayatta en çok yaptığım şey, fidan ekmek olmuştur. Bu da luzumsuzca yanan ışığı, boşa akan suyun musluğunu kapatmak gibi bir hastalık. Toprak gördüğüm her yere gidip bir şey ekmek geçer içimden. Bir hastalığımdan daha bahsedeyim: Kocamış uluğ ağaçlara sarılıp onları öpmek. Bunu bana güney batı Anadoluda bir Tahtacı öğütlemişti. O gün bugündür hani yeni bir sapıklık türü çıktı demesinler diye, ona sotadan yaklaşır, yapışıp öperim. Adam, "öp, ömür alırsın" demişti. Bakalım nice ömür almışım, göreceğiz. Her neyse. Doğa yaşanarak sevilir. Doğada yaşanmadıkca, onun içinde bulunulmadıkca sevilemez. Niye seveyim ki? Görmediğim kadına âşık olmam gibi bir şey bu. O bir mucizedir. Bilimsel olmayan bir anlayış. Çocuğun mucizeyle yetişmesi gerekir. Saygı duysun, utansın diye. Utanma sınır koyar. Nice yorgunsanız da misâfirlikte yahut resmî bir ortamda ayağınızı masa üstüne uzatmıyorsunuz. Utanıyorsunuz. Başka şeyleri yapmaktan da kaçınıyorsunuz. Diyelim ki, kitap hastasısınız. Kitapcıya girdiğinizde içiniz gidebilir. Elinizi kitaba uzatır, sonra da istemeye istemeye geri çekersiniz. Çalmaktan utanıyorsunuz. Kimden neden? Kendinizden yahut sesini soluğunu içinizde bulduğunuz *Allah*tan... Zâten aynı kapıya çıkıyor. Dünyevî bir denetim merciinin dışında, gücü kudreti *O*na atfediyoruz. Budur insanı durduran. Kirli işlerini görebilmesiçin sözünü edegeldiğimiz menhus düzen bahsi geçen denetim merciini ortadan kaldırmak zorundadır. Hâlihazır düzenin ortadan kalkması, devrilmesi lâzım. Bu düzende doğay-

la barışmak, yeniden bütünleşmek imkânsız. Çelişkilidir. Söz konusu düzenin istediği, yeni insanın ortaya çıkarılmasıdır. Gidiş o yönde. Yeni bir insan ortaya çıkıyor. Bizim şurada edindiğimiz dertleri hiç düşünmeyen, böyle şeyleri aklına getirmeyen bir insan türü belirmektedir. Bu, ya psiko-pedagojik yöntemlerle üretiliyor ya da doğrudan doğruya biyo-teknolojiyle meydana getirilecek. Gidiş biyo-teknoloji olacağa benziyor. Şu ânda psiko-pedagojik olan yöntem git gide biyo-teknolojikleşecek ve insan üretilecek. Buna da herhâlde insan diyemeyeceğiz. Yeni bir kavramın bulunması gerekecek. Bu iki şık dışında üçüncüsü aklıma gelmiyor. Gidiş, ikincisinde. Beni hep karamsar olmakla eleştirenlere diyeceğim şey, görülen manzara ve haritanın gösterdiği budur. Haritaya göre gidiyoruz. Ne olursa olsun, o haritaya şiddetle karşıyım. Onu kati suretle istemiyorum.

IV. KARGAŞAYA DOĞRU

Çağımızın en önemli gelişmesi, atom fiziğinin yanında, biyolojide olmuştur. Ondaki gelişmelerin en ön sırasında yer alanıysa, moloküler biyolojide kaydedilmiş ilerilemelerdir. Buradaysa, moloküler genetik ile evrim olmak üzere sınıflanabilir. Moleküler genetiğin açtığı yeni ufuklar, bilim açısından büyük merakları gidermeye yönelirken, ahlâk yönünden çok büyük sorunları da berâberinde getirmiştir.

Felsefenin kalbi, metafizik olup onun da en önemli sorunu 'öz'dür. Başka bir anlatımla, bütün değişmelere rağmen, bana 'ben' dedirten nedir? On yaşındayken de, 'ben', altı yaşındayken de... şimdi de diyorum. Yaşarsam 10 yıl sonra da bana, 'ben' diyeceğim. Oysa, altı yaşındaki hâlim ile şu ândaki biribirine benzemiyor. Altı yaşındaki resmimi getirip gösterseniz, daha önce de bana kimse "bu, sensin" demese, tanıyamam. Üstelik "bu kim" diye de sorardı. Oysa o zaman da benlik duygum vardı, şimdi de. Yaşadığım süre boyunca da olacak. Buna felsefede 'kendi' (İng self) diyoruz.

a. Kendini Bilmek ve Tehdit

Moleküler biyolojideki gelişmeler, 'kendi' vakıasına tehdit oluşturmaktadır. 'Kendi' sorununu 'kendimiz'e de uygulayabiliriz, öteki varolanlara da. Diyebiliriz ki, bu taşın da bir kendi var, şu kayanın yahut herhangi bir canlının da. Ne var ki onlar, 'kendi' olduklarını bilmiyorlar. 'Senlik'lerini onlara bizler atfediyoruz. Neden? Kendimizi biliyoruz da ondan. 'Ben' diyebiliyoruz. "Nasılsınız?" diye sorulduğunda, "*ben* iyiyim" yahut da "*ben* şu kişiyim" diyorsunuz.

Biri gelip kafanıza vururs a yahut bitkisel hayattaysanız, 'ben' duyuşunuzu yitirirsiniz. 'Kalıbım', 'ben'im için bir önşart olmakla birlikte, 'ben'imin tamamı değil. Böyle yaratılmış olmam, henüz 'ben'imi ortaya koymuyor. Önşarttır bu. Böyle olmasam, 'ben' duyuşum ortaya çıkmayacaktı. 'Ben' duyuşum olmayaydı, kendime 'ben' diyemeyecektim. 'Ben'im olmadığı takdîrde, size de 'siz'; önümdeki masaya da 'masa' diyemezdim. Şu durumda dünyayı kendimden hareketle belirlemeye girişiyorum.

Genetikteki gelişmelerin, 'kendi' duyuşunu tehdit etmesine gelince; her şeyden önce, biyolojinin uygulama alanlarından biri tıptır. Ondaki önemli gelişmelerden biri, organ naklidir. 'Ben'imi etkilemeyecek organlar var. '*Ben*im'i, kendi duyuşumu etkileyecek organlar da... Örneğin, böbreğimi değiştirirseniz bu, 'kendi' duyuşumu, bir ihtimâl, etkilemez. Ama o da kesin değil. Bir de düşünün, beynimizin nakli söz konusu olursa ne olur? Daha denenmiş değil. Fakat zamanla bu da gündeme gelecektir. Beyninde damarı tıkanmış kişinin o organını değiştirirseniz, o takdîrde onun '*kendi*lik' duygusu nasıl bir hâl alacak?

Yine biyolojiden bildiğimize göre, tıpatıp iki insan yok. Yumurta ikizleri bile, daha toplum hayatına katılmadan, yânî anne rahmindeyken, biribirlerinin tıpatıpı değiller. Çok küçük de olsa aralarında genetik farklılıkları var.

b. Hitler'i Kopyalamak

Moleküler biyolojinin mümkün kılmağa çalıştığı kopyalama insanı hedef aldığında ne olacak? Üstelik bunun öncesi var, demekki bu yeni bir olay değil. Alman biyologu ve Auschwitz temerküz tesîslerinin hekimi Josef *Mengele*'nin (1911 – 1979), gûyâ deri hücrelerinden derlediği örneklerle *Hitler*'in kopyalarını üretmeğe çalıştığı öne sürülmüştür. Öyleki bir bilimkurgu filminde —"Brezilyalı çocuklar"— *Mengele*, kendisinden aldığı deri hücrelerini geliştirerek bir dizi Hitler kopyası üretir. Aslı astarı olmayan bir kurmaca. Ne var ki, böyle bir tasarısı olduğu biliniyor. Tasarı tabîî ki, insanları dehşete düşürdü. Bir korku filminin konusu olup cinâyet diye nitelenmiş böyle bir olayı bugün gerçekleştirme noktasına vardık. Nitekim Amerikan Başkanı, insanın kopyalanmasına ilişkin araştırmaların yapılmasını yasaklayıcı kanun tasarısını Senatoya sunmuştu.

c. Kopyalama ve "Ben" Sorunu

Kopyalama olayı gerçekleştirildiğinde kişinin en temel insanî durumu olan 'ben' yahut 'kendi' sorunu ne olacak? Her şey, 'ben'ime bağlı: Karar verme, tercih yapma, irâdemi konuşturma... Bunlardan yoksun kılındığımda insanî özelliklerim yok edilip robot imâl edilmiş olmuyormu? Genetik malzememle oynayarak, bana istenilen biçim verilebiliyor.

Bizim insan olarak en büyük temînatımız; 'birbirimizi yaratmamış' olmaktır. Silâh zoruyla üstümde baskı kurabilirsiniz. Serbestliğim gasbedilebilir. Ama o vakit bile hürüm. Hürlük, metafizik; oysa serbestlik[3] siyâsî veya hukukî bir terim/ıstılâhtır. İnsan, fıtratca hürdür.[4] Serbest olmayabi-

3. İng liberty
4. İng free

lirim. Başka bir deyişle mahkûm, hasta, sakat olabilirim. Ne var ki o şartlarda dahî istediğimi düşünmeğe devâm eder, eyleyemesem de hareketlerimi tasarlayabilir, keyfimce hayâl kurar, karar verebilirim. Buna karşılık moleküler genetik hürlüğü topyekûn gasbeder. Sav şu: Rahimde gelişen cenîne onun dışında paralel bir varolan geliştirilebilir.

İnsanın temel vasfı, gerek tektanrılı–vahiy dinine gerekse filosoflara göre hürlüktür.

Cenînden parça alınıyor ve bu, bir başka sunî ortamda o çocuğa paralel geliştiriliyor. Çocuğun genetik malzemesine aynen sahip. Sonra, çocuk doğup büyüyor. Yetişkin oluyor. Diyelim ki, bir tarafı sakatlanıyor. O aşamada, kişinin paraleli (ikiz) büyümüş, depodan parça alınarak, sakatlanan organ yenileniyor. Genetik aynılıktan ötürü, organ reddi sorunu da söz konusu değil.

ç. Yedek İnsan

Peki, depoda geliştirilen 'yedek insan' nedir; onu ne olarak adlandıracağız? İnsan olmasa bile —diyelim ki, kafası yok; beyinsiz v.s.— bu, yine de canlı değilmi? Beyin dışındaki bütün organlara sâhip —parasempatik sistemle de iğnelerle zerkedilen maddeler ve daha başka yollarla da bir biçimde ayakta tutulmuş— bir insan bedeninden istenildiği ânda damar, böbrek, akciğer yahut karaciğer alınabilecek. Tıpkı bakkala gidip, peynir ekmek satın alır gibi. Ne oluyor peki? Bir canlıya kıymak yerindemidir? Yoksa değilmi? Bugün deney hayvanlarının kullanılması dahî ahlâka uygunmu, değilmi, tartışmaları yürürken... Sırf bir bireyin yaşatılması-çin 'canlı yedek parça deposu'ndan yararlanmak meşrûmudur? Bilimkurgu filmlerinde gördüğümüz tasarımların hızla gerçekleştiğini unutmayalım. İnsan aklına gelen her şeyin olabilirliği var. Jule *Verne*'nin (1828 – 1905) Ondokuzuncu

yüzyıl sonlarında aklına gelip de zamanında deli saçması diye nitelendirilmiş ne varsa, bugün hemen hemen hepsi gerçekleşmiş durumda.

Ahlâkın başta gelen düstûru şu: Felsefî anlamda, 'insan insana malzeme kılınmamalı.' Başka bir şekilde söylersek, 'insan insanın aracı olmamalı.' 'Her insan, kendi başına amaçtır.'

Yedek organ deposu olarak ürettiğimiz, hadi ona bir de ad koyalım ve bu, 'yedek ayşe' olsun. Onun beyni de olsun. Merih yahut bir başka gezegende araştırma yapmak üzre onu kobay niyetine gönderelim. İnsandır diye asıl Ayşe'ye kıyamadık. Bundan dolayı kopyasını fezâ aracına bindirdik. Gitmeğe cesâret edemediğimiz yerlere yolluyoruz. Fezâya robot yollamakla aynı şey değil. Çünkü robotun duyguları yok. O, birçok şeyi yapabilir; ama "uf bura kavurucu sıcak, sevmedim, yalnızlık da bana fenâ koydu; burada daha fazla duramam" diyemez. Ama Ayşe'nin kopyası 'yedek Ayşe'nin beyni varsa, duyguları da olacaktır. Şu durumda Ayşe'nin kopyasına sonu belli olmayan bir şeyi yaptırma hakkımız varmı? Bu şuna benzer: Savaşta mayın tarlasına değer vermediğiniz insanları sürüyorsunuz. Onlar telef oluyor. Ardından seçkin birliklerinizi mayından temizlenmiş arâzîden geçiriyorsunuz. Sonuçta, insan imâl etme hakkı bize verilmişmi, verilmemişmi? Verilmemişse, bu gidiş nasıl durdurulabilir?

d. Meçhûldeki Kötülük

Araştırma-inceleme merkezlerinin denetimi, giderek merkezî güçlerin elinden çıkıyor. Nasıl ki, kendi dört duvarının içinde yaşayan meçhûl bir kişi, hazırladığı programlarla, yüzlerce binlerce bilgisayar düzenini yıkabiliyorsa; benzeri türde kötülük eğilimleri, moleküler biyoloji alanında da patlak verebilir. Bugün bir genetikci, koyun kopyalayabildi-

ği gibi, gün gelir bunu insana da uygulayabilir. Biraz daha zor, çetrefil bir iş olsa da imkânsız değil. Özel ordular yetiştirebilirsiniz. Parası olan manyak tedhişçi genetik özellikleri taşıyan, meselâ buyurulduğunda ateşe atlayan, şu kadar kişiden müteşekkil bana bir ordu kurun siparişinde bulunabilir. Silâh gibi, savaşçı yahut tedhişçi ısmarlayabilir. Böyle varsayımlar, deli saçması uydurmalar sınıfına girmez artık. Bunlar mümkün. Hattâ bu çeşit tasarılar üstünde çalışanlar var. Bütün bunları yapmakçin Güney kutbu gibi, gözden uzak yerlere kaçmaya da gerek yok. Nasıl ki, hizbulvahşetin silâh yığınağı, hemen biraz ötemizde çıktıysa, yakınımızda bir yerlerde insanların başına çivi çakıldı da bu insanların sesini işitmediysek. Oturduğumuz evin üç adım ötesinde, biri laboratuvarını kurar, araştırmasını gerçekleştirebilir.

Daha önceleri, bu tür eylemleri engelleyen manevî güçler vardı. Hatırlayalım: 1958de ilk kez sunî döllemeyle bir canlıyı geliştirmeye çalışmış İtalyan genetikciyi Papa, afaroz etmekle tehdit etmiş, o da çalışmasını durdurmuştu. Bugün Papa böyle bir afaroz kararı çıkarsa, herkes kahkahayla güler. Bir zamanlar insanların inancı vardı. Ama şimdi, Kilisenin alacağı karara boyun eğecek bilim adamı bulamazsınız.

e. Dur Diyecek Güç

İnsanlığı yok edecek gidişi durdurmada inanç yerine düşüncemi daha fazla rol oynayabilir? Ondan da şüpheliyiz. Açıkcası, gidişi durdurabilecek bilkuvve güç ortada gözükmüyor.

Bir manevî yetkilinin, sözünü dinletebileceği güçlü inançlar yeniden doğarmı? Yoksa merkeziyetci yönetimler ortaya çıkar da durumamı el koyar —ki, böyle güçlerin önleme yetisine sâhib olacağını sanmıyoruz. Bu tür bir kötüm-

serliğin mübâlağalı olmadığı âşîkârdır. Kapattığımız Yirminci yüzyıl, tarihin en karanlık çağıdır. Hiçbir devirde insanlar, biribirlerine bu derece sistemli kötülük etmemişler, edememişlerdir. Yirminci yüzyıla *Cengiz* Hanı (1162 – 1227) dâvet etsek de, yaşanan felâketleri seyretse, dudakları uçuklardı. Çünkü onun kendi döneminde yaptığı, *kötülük için kötülük* değildi. Belli bir amacı vardı. Meselâ, bir şehri muhasara ediyor, onun teslim olmasını taleb ediyordu. Savaşları sırf zarar vermekçin değildi. Zarar oluyorsa, belirli bir amaç uğrunaydı. Teslim olmayan, kapılarını açmayan şehre verilen ceza korkunçtu. Ahâlisinin kafataslarıyla piramitler oluşturuluyordu. Tamam. Ama artık günümüzdeki dehşet çok farklıdır. Düşman diye bellenen, kim olursa olsun, bütün istenenlere boyun eğse de, farketmez. Durumu bitiktir. Hiçbir devirde böyle bir şey görülmedi. İnsanlık ilk defa böyle bir durumla karşı karşıya. Bu, bilimsel ilerilemenin sonucu değil. İnsanlığımızı yitirmemizin sonucudur.

f. İç Fren Eksikliği

İnsanda fıtratınca işleyen fren tutmaz oldu. İki köpek kavga ettiğinde yenilen, sırtüstü yatmışsa, ötekisi artık ona dokunmaz. Diyelim ki, insana saldırdı. Saldırıya uğrayan çömeldiğinde, köpek de durur. Terbiye edilmişse, üstünüze sıçrar, sizi yere yıkar, kuduz değilse, efendisi gelinceye değin üstüne atladığını yerde tutar. İçgüdüden kaynaklanan doğal fren köpeğin tabiatındandır. Buna karşılık insanda böyle bir şey yok. Bundan dolayı insan, kendine fren imâl eder. Frenin de adı ahlâktır. Bunu oluşturmak da kulllanıp kullanmamak da elimizdedir. Kısacası, ahlâk, insanın organismasından kaynaklanmaz, içgüdüsel değil. Reflekslerimizle de ilgili değil. Ahlâk kurallarını insan kendi imâl eder. Dindarsa, "ahlâkın nirengi noktalarını Allah, tebliğle göndermiştir," diye düşünür. Dinle ilgisi ilişkisi yoksa, "ahlâk kuralla-

rını insanın kendi icâd ve inşâa etti" diyecek. Her ikisi de aynı kapıya çıkar. Ahlâk söz konusu olduğunda, birtakım inşâa olunmuş (constructif) kurallar var. Bugün şunu görüyoruz. İnsan, kendini bağladığı kazıkları atıyor. Varolan iktisadî sistem, "durmadan daha fazla isteyen" bireyler üretiyor. Bu insan tipi, yetinmiyor, doymuyor. Paylaşmıyor da. Bill *Gates*'in (1955 –) birkaç yıl önce on sekiz milyar dolarlık cirosu vardı. On sekiz milyar dolar sâdece telâffuz edebilirsiniz yoksa hayâlinizde bile canlandıramazsınız.

Küreselleştiğini söylediğimiz sermayeci düzenin, insanın önüne koyduğu tek hedef, maddî varlığını genişletmek, büyütmek, bunun dışındaki bütün mülâhazaları dışarıda bırakmak. Bu, hayatın biricik amacı haline gelince, insanın yokedici özelliğini denetlemek imkânsızlaşıyor. "Doğayı bozacak, kaynakları tüketecek eylemlerden vazgeçelim" deniyor. Yalan. Bunun hâlihazır şartlarda gerçekleştirilemeyeceği apaçıktır.

g. Artan Tüketimin Kırbacı

Atom santralları kurulsunmu, kurulmasınmı? Kurulacak. Başka çâresi yok. Çünkü, artan, artması hedeflenen tüketime koşut cereyân kullanma ihtiyâcı artıyor. Eldeki hidrolik kaynaklar yetmiyor. Güneş enerjisi, henüz koca bir soru işâreti.

Soru şu: Karanlıkta oturmayı, bilgisayarsız, inerçıkarsız (ascenseur), sinemasız bir dünyayı kabullenenebilirmisiniz?

Bir soru daha: Çocuğunuz beyin kanseri oldu. 'Yedek Ayşe'den beyin nakline karşımısınız; değilmisiniz?

Eskiden inanc ile tevekkül vardı. Hayır da şer de *Allah*tan denirdi. Bugünün insanı bunu kabul etmiyor. "Allah vardır, yoktur" tartışması bir yana. "Var" dediğimiz takdirde bile, sağlam inancımız yok. İnancı yaşamadığımız için de ki-

şilik sağlamlığını gösteremiyoruz. En ufak acı yahut rahatsızlık, bizleri çığrından çıkarmağa yetiyor. Çok büyük acılara, muazzam metânetle dayanabilmiş insanlar görüldü; bindebirini bana uygulasanız, duramazdım yerimde.

Oturduğunuz binâda sıcaklık hele bir yirmi derecenin altına düşsün; konu komşu, yöneticinin kapısına "donuyoruz" diye vaveylayı koparark dayanıverir. Kırk yıl önce Orta Anadoluda karda kışta oda sıcaklığı on altı derecenin üstüne çıkmazdı. Tek bir odada oturulur, kömür sobası yakılırdı. Gece yatma vakti geldiğinde de, herkes odasına çekilirdi. Odada sıcaklık beş dereceyi geçmezdi. Soğuk insana dokunmazdı.

Moleküler biyolojinin, kaderimiz, kısmetimize tehdidi giderilebilirmi? Çıkar yol görünmüyor. Lüks lambasına, yağ fenerine dönemeyeceğimizden, atom santrallarından kurtulamayız. İnsanın olumsuz yanı giderek ağır basıyor. Direnme gücümüz kalmadı.

h. Avrupa ve Rahatlık Özlemi

Türkiyedeki Avrupalılaşma özleminin kökünde, rahatlık arayışı var. Mücâdele gücünü azaltmağa dönük eğilim söz konusu. Depremde allak bullak olduk. Nasıl da sarsıldık! Oysa, İkinci Dünya Savaşının sonunda, Japonyanın dört büyük şehri yüzde yüz oranında yok olmuştu. O insanlar banamısın, demediler, efsâne varlığı benzeri, hayatı yeniden oluşturdular. Japon işçisi, üç yıl boyunca boğaz tokluğuna çalıştı. Diyebilirsiniz ki, belki de insanda asıl fışkırma ve kendini yenileme yeteneği, büyük bir yıkımdan sonra harekete geçebilir. Sonuçta bu bir 'hazırlık' meselesidir. Bugünün insanı için, artık zorlukların üstesinden gelmeğe dönük hazırlıktan bahsetmek yanlıştır. İnsanın doğayla bağlantısı ile dinle ilişkisi aynı şeydir. Din ile doğa, biribirleriyle iç içedirler. Zâten din doğadan koparıldığında dinî

yobazlık başgösterir. Dinsiz ele alındığında da doğa mekanikleşir. Doğasız din, kulaktan dolmadır. Neyi niçin yaptığınızı, nereye yöneldiğinizi bilmezsiniz. Doğada sorun yaşadığınızda zorluğa güçle cevap veriyorsunuz. O gücü veren dindir. Doğayı mahvettiğinizde dine gerek kalmıyor. Dini ortadan kaldırdığınızda da, doğayla mücâdele gücünüzü kaybediyorsunuz.

1. Çocuk ve İmâlat

İnsan kimliğimizin donanımı ne yazık ki, bilimsel veya fennî/teknolojik gelişmelerin hızına paralellik göstermedi. Başka bir anlatımla, bir *Frankenstein* ürettik, ama onunla nasıl boğuşacağımızı bilmiyoruz.

Biyolojideki gelişmeler öyle bir noktaya vardı ki, günümüzde çocuk doğurmağa gerek kalmadı. Fabrika mamûlu olan, doğal yoldan dünyaya gelen çocuğun yerini pekâlâ alabilir. Bir siyâsî düzen var, diyelim. O, şu kadar insan gücüne ihtiyâcımız var, desin. Bugünkü fen yetimizle kadından yumurta, erkekten de sperm alarak sunî dölleme yoluyla istenen insan gücü elde edilebilinir.

Kadın ile erkeğin biraraya gelmesinin tek gerekcesi çocuk yapmak değil elbette. İnsan olmamızın bütün çizgileri ile özellikleri, kadın – erkek birlikteliğinde ortaya çıkar. Toplum kavramınının temelinde kadın – erkek birlikteliği yatar. Bu ikisinin berâberliğinden direnme gücü doğar. Tek başımıza insan bile değiliz. Kadın – erkek biraradalığıdır, beşeri insan kılan. Kadın ile erkeğin biraraya gelmesi gündemden düşürüldüğü ölçüde direnme noktası yokedilir. Çocuk yapmakçin kadın ile erkeğin biraraya gelmesine hacet kalmadığı süreçte, ne olabilir ki? İki cinsiyet niçin biraraya gelsin? Biraz sohbet edip sevişmek için... Buna da iki üç saat yeter.

Kadın – erkek birlikteliği ahlâkın esâsıdır. Buna da iffet diyoruz. Temelinde, inanç, sadâkat ile dayanışma var. İnanmanın eksildiği yerde, kıskançlık ve şüphe başgösterir.

Varlığımızın sebebi ne? Sevdiğimiz insanı, korumak, kollamak, onunla birlikte olmak. Bu, manevî bir dayanaktır. Nitekim, nice insan, yıllarca esir kamplarında, en zor, en korkunç şartlarda "sevgilime kavuşacağım" duygusuyla yaşayarak ayakta tutabilmiş kendini.

İmân, insanın sâdece Allaha duyduğu sonsuz sınırsız inanc olmayıp aynı zamanda kişinin kişiye inanmasıdır da. Bir insana da imân derecesinde bağlanabiliriz. İşte, bugün bütün bunların önşartlarını ortadan kaldırıyoruz. Bu, insanın giderek hamur hâline gelmesi demektir. Nasıl isteniyorsa, öyle yoğrulabilecek hamur. Direnme ile karşı koyma gücünü yıkacak bir süreç bu. Düşünün ki, sevişme şartını bile ortadan kaldırıyorlar. Amerikada şu sıralar yeni bir hap geliştiriliyor. Yakında piyasaya çıkacak. *İnternet*in karşısına oturuyor kişi. Orada sevişmeyle ilgili bi'şeyler anlatılıyor. Hapınızı alıyor; kendinizi birine sarılmış yahut tene temâs etmişcesine zevkleniyorsunuz. Fuhuş bile bundan iyi. Hiç olmazsa orada, insanın insanla üç beş dakkalık birlikteliği var.

i. Başkaldırıyı Yok Eden

Bu yeni süreç, insanın başkaldırma kâbiliyetini yok ediyor. İnsanı insan kılan en önemli özellik, hür olmaktır, dedik. Başkaldırmaysa, onun irâdesidir. Dünyanın neresinde başkaldırı olabilir? İrana bakıyorsunuz. Deniyor ki, reformcular kazandı. Reformcu ne demek? O, tatlı hayatı, rahatı isteyenleri temsil ediyor. Daha fazla hürlük istediği, sâdece lâf! "İstediğim gibi, yiyip içebileyim, sereserpe dolaşayım, televizyonum, çanak antenim olsun, daha çok tüketebileyim." İranda reformcular diye nitelenen kesimin arkasında,

bu isteklerin getirdiği destek var. Şah döneminde 1500 dolar kazanan kişinin maaşı 600 dolara düşmüş, diyelim. Bu ne demek? Tüketim hacminin düşmesi demek olup İrandan kaçışların da büyük bölümü bu yüzden değilmi?

Bugünün dünyasında kimse, gerçek anlamda bir davâ uğruna mücâdeleye girmiyor. Davâ uğruna mücâdeleye girmek; hattâ sâdece buna dâvet çıkarmak pek kimsenin aklına gelmiyor. Sonumu geldi her şeyin? Başkaldırılmadığı takdirde, evet.

Başkaldırıların devrime dönüşmesi felsefe öncülüğü sâyesinde olur. Bütün devrimlerin temelinde, felsefî düşünüş vardır. Fransız devrimi öyledir; Sovyet Devrimi de. Böyle bir devrim olabilirmi? Olabilirliği konusunda şüpheliyiz. Bu, her şeye rağmen, yürüyecekse, kıyamet o kadar da uzakta olmamalı. Kıyametten kastettiğimiz, antropolojik ile kültürel olandır. Mesele bilimsel gelişmeyi kısmak yahut kesmek değil; bilimi fenden/teknolojiden ayırmak ve ikincisine "dur!" demektir.

j. Nirengi Bilim; Ama

Bilim, son derece insanî bir şey olup ona ihtiyâcımız çoktur. Uzun vadede fende/ teknolojide teorik arkaplanı teşkîl edecek bilimdir. Yine uzun vadede teknolojiye ihtiyâcımız olur. Çünkü görünen o ki, bugün dünyada yaşama alanı, giderek sona ermek üzre. İnsanın başka gezegenlere hareket etmesi gerekecek.

Bütün mesele, fende/teknolojide öncelikleri belirleyecek, dâhî ve ahlâklı insanlara olan ihtiyâcımız. Sözgelişi, "evde beş kişi oturuyorsa, üçünün arabası olması gerekmez" yahut "ileriye dönük teknoloji üretme çabalarımızı Merih'in yerleşime açılması doğrultusunda geliştirmemiz lâzım, klonlamaya gerek yok" diyebilecek kadar topluma yön verebil-

meli bu dâhîler... Böylesi kararlara kendi isteğiyle uyacak toplum düzeni yaratabilmeliyiz. Böyle bir ortaklaşa hareket etme yaklaşımını topla tüfekle oluşturamazsınız. Bugün öyle bir noktaya vardık ki, iş, zorbalıkla yürütülemez. Bir gün 'iyi sıhhatte olsunlar,' önünü kesemedikleri gelişmeleri, zorla durdurmayı akıllarından geçirebilirler. Bunun yakın örnekleri de var: Meselâ Amerika, tuttu Sudanı bombaladı. Bu mümkün. Yarın bir gün insan, Merihe yahut gezegenlere gitmeği başaramazsa, dünyadaki nüfus fazlasını azaltmakçin atom bombası yahut başka tür yokedici araçlara başvurabilir. Hele, bir de, Hindistan, Çin gibi muazzam nüfuslu milletlerin atom bombasına sâhip olduklarını dikkate alırsanız!.. Onları kendilerini vurma noktasına çekmenin de mümkün olduğu ortada.

k. Dayanaksızlaştırma

Bugünün en önemli önceliği, ailenin yeniden itibâr kazanmasıdır. İnsanî bütün özelliklerimizi bu çerçevede ediniyoruz. Bununla birlikte, çağdaş güç merkezlerinin en büyük gayreti, aileyi ortadan kaldırmağa yönelik. Aileyi ortadan kaldırdığınızda, insanı ezmek kolaylaşıyor. Zirâ onu dayanıksız kılıyorsunuz.

Devlet, sizi alıp hastahâneye kaldırabilir. Fakat devlet, aşkın bir güc olup sevgi, sıcaklık, yakınlık yahut teselli gibi insanî beklentilere karşılık vermez. Bütün bu insanî beklentilere karşılık verecek en önemli dayanak, ailedir. Sunî dölleme yahut sperm bankaları gibi formüller, uzun dönemli insanî ihtiyâçlarımıza cevap veremez. Genetik müdâhalelerle, insan ömrünü nereye değin uzatacaksınız? Bireylerin yüz yirmi yaşına değin yaşayabilmesi arkadan gelen genç nesillere gereğinden fazla yük yaratmak demek. Kaldı ki, insan ömrünü uzatacağım derken, bir kez doğayı bozdunuzmu, zincirleme tepkiler başgösterebilir. Fransada, sözge-

lişi, 2050 yılında, bir çalışan, on emekliye bakmak durumunda kalacak. Bu, dayanılır, tahammül edilir bir durummudur? Birçok ülke için sorun benzeri boyutlarda. Bir tek çâre var önlerinde, insan ithâli. O zaman da ırkcılık eğilimleri yeniden patlak verir. Düşünün ki, bizleri Avrupaya almakta nazlandıkları ortada. Avrupa ordusuna alacaklarıysa muhakkak. Yoksa kimi savaştıracaklar. Yalnızca nüfustan kaynaklanmıyor bu durum. Rahata alışmış tüketim toplumlarında muharebe meydanına sürülebilir adam bulmak kolay değil. Buna karşılık Türkiyeden kaldırıp götürülen adam, Avrupa ordusu için savaşacak.

I. Kargaşaya Doğru

Bu, olağan gelişme hattı olmayıp insanları büyük dengesizlikler ile kargaşaya sürükler. Nitekim Mahatma *Gandi*, "yeryüzü bütün insanları besleyecek durumda olmakla birlikte, onların ihtirâsını besleyecek gıdadan yoksundur." Bir taraf, sürekli semirmek istedikce, insanların büyük bölümü de yoksullaşacak.

Bir toplumun, toplumsal çevrenin ortaya koyduğu, meydana getirdiği bütün maddî ile manevî ürünlere kültür değerleri diyoruz. Bu, topluma mahsûs bir üretimdir. Toplumlar kültürlerini meydana getirirler. Bunu gerçekleştirmemiş toplum düşünemeyiz. Bir varolanın, insan olup kültür üretmemesi imkânsızdır. Çünkü, yaşayabilmesi, canlı kalabilmesi için elzem olan fizik-biyolojik şartlardan insanın yoksun bulunduğu görülmektedir. Kültürü meydana getirmekle, mahrum olduğu o biyolojik şartların yerine kendi ürettiğini ikâme etmektedir.

Benzeşen kültürleri, ortak bir temel örneğe (paradigmaya) uygun oluşan medeniyet çatısı altında toparlayabiliriz. Her medeniyetin yayılma, değerlerini taşıma çabası vardır. Buna küreselleşme dememek lâzım. Bu, daha ziyâde evrenselleşme yatkınlığı ile çabasıdır. Evrenselleşme konusunda ileri gidenler olduğu gibi geri kalanlar da var. Bu gerilik ile ilerilik durumu, izâfî değildir. Nitekim son derece büyük kültür değerlerini ortaya koymuş olmakla birlikte, evrenselleşememiş medeniyetler de var. Hind ile Çin medeniyetleri

nisbeten yaygınlaşamamış olmakla, bildirdiğimize örnektirler. Çin medeniyeti, belirli bir kültürden türemiştir. Farklı kültürlerin belirli bir temel örneğe uygun tarzda birleşmesinin sonucunda değil de, sâdece Çin kültürünün zamanla medeniyet safhasına ulaşması... Hintteyse, durum değişik. Orada birbirinden farklı iki toplumun, kavmin, kültür dünyasının karşılaşıp çarpışması bahis konusudur. Bunlardan biri, öteden beri Hint yarımadasında yaşamakta olup günümüz Tamillerin de atası, kara saçlı, koyu tenli Dravitlerdir. Öteki-siyse, Avrupa milletleri ile İranlı Medler ile Perslerin atası da olan Hind-Avrupa yahut nâmıdiğer Arî boylarıdır. Sözünü ettiğimiz boyların bir kısmı, M.Ö. bin sekiz yüzlerde kuzeyden, yânî Mâverâünnehr ile günümüz Afganistanı üzerinden Haybar geçidini aşarak İndüs ovasına inmiştir. Kuzeyin soğuk, sert ıklîmlerinden gelen bidâyette açık renk saçlı, gözlü ve tenli bu kimseler, İndüs ovasını izleyerek Hindin sıcaktan kavrulan, nemli, rutubetli binbir köşe bucağına yayılmışlardır. Karşılaştıkları yerli Dravit oymaklarıyla çatışıp onları boyundurukları altına sokmuşlardır. Sonuçta, bu iki büyük kümeye ait kültürlerin mezcinden o muazzam tarihî Hint medeniyeti yükselmiştir. Evrensellik özellikleri ile iddiası bakımından Çininkine oranla Hint medeniyetinin ağır bastığını görüyoruz.

Ne var ki esâs esini ile besinini Hz *İbrâhim*'le birlikte ortaya çıkmış tektanrılı vahiy dinlerinden almış Ortaçağ Hırıstıyan ile daha sonra İslâm medeniyetleri bütün insanlar için geçerli evrensel değerlerle mücehhez hâlde temâyüz etmişlerdir.

Evrenselliğin küresellikten farkı nedir? Bütün insanlarda ortak kabul olunan birtakım temel maddî–beşerî özellikler ile manevî değerler, evrenselliği oluştururlar. Bu manevî değerlerin başında insanın *Allah*ın nefesinden geldiği iddiası yahut fikri gelir. *Tevrat*ta yer alıp *Kur'ân*da da vurgulanan —öldürmeyeceksin, hırsızlık etmeyeceksin, yalan

söylemeyeceksin v.s.— on buyruk dahî, evrenseldir. İnsanın ilahî-dinî tabiatından kaynaklanan evrensellik o hâlde, evvelemirde din menşeli bir fikir. Onun bu tabiatının iki esâslı tezâhürü vardır: Ahlâk ile bedia (estetik). Buna karşılık, küresellik, belli bir kültürün kendi özelliğini, maddî ile manevî değerlerini başkalarına doğrudan yahut dolaylı biçimde benimsetilmesi keyfiyetidir.

Tarihte ilk defa kendini din menşeine geri götürmeyen ve götürmemeye de çaba harcamış olan bir kültür hareketini görüyoruz. Bu kültür hareketi 1500lü yıllarda Batı Avrupada filiz vermiştir. Coğrafî yerleri de çok iyi çizmek lâzım. Meselâ, Batı neresi? O, çok müphem bir kavram. Japonyaya göre Çin batıdır. Malezyaya göre Birmanya batı. Avrupa kıtasında Litvanya ile Estonya, Çekler, Gürcüler ile Ruslar dahî var. Bütün bunların, söylediğimiz medeniyet hâdisesinde, sonradan katılmış olmanın dışında bir özelliği yok.

Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti, Ortaçağ Hıristiyan medeniyetinin devâmı değil. Bu, önemli bir hatâ. Yeniçağ dindışı Avrupa medeniyeti ortaya, Ortaçağ Hıristiyan medeniyetine isyân, başkaldırma şeklinde çıkmıştır. Din, temelde manevî bir hâdisedir; maddî olayları, gelişmeleri dengeler, dizginler, dengede tutmağa çalışır. Buna karşılık, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti, iktisât esâslı bir olaydır. Orada alabildiğine kazanc anlamında yayılma eğilimi vardır. Kazancın sonu, sınırı yok. Yeniçağ dindışı Batı Avrupalı insan, kazanma şevkiyle dünyaya saldırıp yayılmağa başlamıştır. Burada, dinin koyduğu engellerin kaldırılması gerekmiştir.

Tarihte hiçbir şey rastgele meydana gelmez. Katolikliğe karşı yükselmiş olan Protestantlık tarihin belli bir devrinde tesadüf eseri ortaya çıkmamıştır. *Luther*'in istediği, Sermâyeciliğe, millî iktisâdî çıkarlara arka çıkacak bir din

akımını yaratmak değildi. Katoliklikte, bâhusus Vatikan merkezli Papalık nizâmında Hıristiyanlığa aykırı gördüğü hususlara karşı kazan kadırmak istemiştir. Başka bir deyişle, bozulmuş, tahrîf olmuş diye kabul ettiği tarihî Hıristiyanlığı, tektanrılı vahiy dini esâslarına geri götürmekti maksadı. Ne var ki olaylar, onun istediği doğrultuda yol almamışlardır. 1500lerin sonlarında başgösteren Kuzey Avrupa, özellikle de İngiltere kaynaklı mâlî sermâye hareketi ve bunu destekleyip himâye eden millî devletler, *Luther*'in başını çekmiş olduğu dinî ıslâhât sürecini kendi nâmıhesaplarına kullanmağa girişmişlerdir. Muhâlifleri tarafından Protestantlık[5] şeklinde adlandırılan söz konusu dinî ıslâhât hareketi, mâlî Sermâyeciliğe (finans Kapitalism) ihtiyâç duyduğu ortamı sağlamıştır. Başta İngiliz dünyası —İngiltere, A.B.D., Kanada, Avusturalya v.s.— olmak üzre, hür Sermâyeci (liberal Kapitalist) ülke ile devletlere dinî–manevî zemînde meşruluk kazandırmıştır. Katoliklik gibi, merkezci ve evrensel kilisenin yerine, millî Protestant kiliseleri söz konusu maksada hizmetle oluşturulmuşlardır. Haddizâtında tektanrılı vahiy dini olma iddiasını taşıyan Hıristıyan Katolikliğin evrenselliği yerini, bu şekilde, millî–şahsî–iktisâdî menfaat hükümlerinin, başkalarına kabul ettirilmesi demek olan küreselliğe bırakmıştır. Aslında Tanrının irâdesinden çıktığına inanılan evrenselci din anlayışının yasakladığı aşırı kazanç ihtirâsının gemlenmesi, dolayısıyla da sömürünün yasaklanması engeli böylelikle aşılmıştır. Katolikliğin yenilemeyip Protestantlığın yerleştirilemediği Fransa ise, Sermâyecilik sürecine daha geç bir tarihte, 1789 İhtilâlikebîriyle katılmıştır. Burada belli bir din anlayışının yerini başka birinin alması söz konusu olmayıp din, laiklik–positivcilik zihniyeti çerçevesinde topyekûn küpeşteden denize atılmıştır.

---

5. L *testari* tanıklık etmi (*testamentum* tanıklık, vasiyet)_*protestari*: Alenen ilân, karşı çıkma, itirâz, iddia, karşı kanıt ileri sürme, yerme...

Protestantlığın yayılması, özellikle de Germen ülkelerinde hâkim hâle konuma yükselmesi, iki sebebe dayanır:

Birincisi: Az önce belirttiğimiz üzre, iktisâdî nizâmın merkantilismden sermayeciliğe geçmesi ve onun artık kendini dizginleyecek, durduracak güçleri istememesidir.

İkincisi: Hâdisenin içinde millî duyarlılıklar, tepkiler ile refleksler vardır. Germen dünyası yüzyıllar boyu Katolik Latin âleminin hâkimiyeti altında yaşamıştır. Protestantlık, bahsi geçen hâkimiyete yahut boyunduruğa da başkaldırma anlamındadır. Germen olmayan Fransanın, Sermâyeciliğe geçmekle birlikte, Protestantlığı benimsememesi, buna karşılık laikciliği ihdâs etmesi, yukarıda zikrettiğimiz gerekceden kaynaklanıyor olabilir.

Sonuçta Vatikanın Katolikliği evrensel hakikâtları taşıdığına inanır. Her tektanrılı vahiy dini böyledir. Nihâyet, Katolikliğin birleştirici, dizginleyici, merkezleştirici tavırları dizginlenince, yetkisi de kalkınca, artık, Kuzey Batı Avrupa Germen dünyası ile onun etki alanına girmiş olan Fransanın önü alabildiğine açılmıştır. Buradan itibâren küreselleşme başgöstermiştir. Küreselleşmenin altında iktisadî mülâhazalar yatmaktadır. *Kitabınukadde*ste insan yalnızca ekmekle yaşamaz denir. Bu inanç, maneviyâtcı esâslı bütün kültürlere ve daha genel anlamda, medeniyetlere hâkimdir. İnsanın maddî olmanın yanısıra, manevî bir varlık olduğu temel kabulü, dinler ve onlardan teşekkül etmiş toplumların kültürlerüstü değer yargısı mesâbesindedir. İşte bu temel kabul, kişinin, başka insanlar tarafından baştan topyekûn belirlenebileceği zannını bertaraf eder. Dinin maneviyât sâhibi kişisi, hür ve özerktir. Buysa, dinin yerini almağı amaçlayan ideolojilerin, bu meyânda Sermâyeciliğin asla kabul edemeyeceği bir hususdur. Bundan dolayı, ideolojinin canhıraç mücâdelesi, dini insanların maşerî bilincinden kazıyarak çıkarıp atmak şeklinde tecellî etmiştir. Mücâ-

delenin çok önemli bir boyutu öğretimdir. Bir başka boyutsa, reklâm ile propagandadır. 'Seni bana benzetirsem, ihtiyâç duyduğum mala sen de ihtiyâç duyacaksın ve onu almağa seni mecbûr kılacağım. Ürettiğim malları almakla, sen, pazarımı genişletirsin.'

Bütün ilişkiler, bundan böyle üretim – tüketim dengesine bağlı gelişmişlerdir.

Sermâyecilik, berâberinde çok tanınan bir dayanağını da, yânî imperyalismi getirmiştir. O da, bugün adını küreselleşme şeklinde değiştirmiştir. Karşı karşıya olduğumuz doğal bir süreç olmayıp dayatmadır. Bu, yerine göre okşayarak yahut döğerek gerçekleştirilen bir harekettir, olaydır. İktisâdî unsurlar, berâberlerinde kültür değerlerini getirmektedirler. Eskileri ve gelenekseller peyderpey ortadan kalkmaktadır. Mâlî Sermâyeciliğin maddiyâtcı–iktisâdiyâtcı kültür değerlerini bizler bugün doğal verilermişcesine kabul edip sorgulayamıyoruz. Küreselleşmenin başarısı da buradadır zâten.

Küreselleşmenin karşısına bir seçenek çıktığı takdîrde insanlar, o seçeneğe yapışıp onun peşinden gidebilirler. O yüzden her türlü seçenek ihtimâli bertaraf edilmeğe çalışılıyor. Bu açıdan bakıldığında, küreselleşmenin düşmanı sâdece İslâm değil. Komunism de, Faşism de, Millî toplumculuk da meselâ, seçenek olma yönünden küreselleşmenin düşmanı olarak görülmektedirler. Bugün Sermâyeciliğin başını çeken ülkeler, Faşism ile Millî toplumculuğu korkunç bir günâh sayarlar.

Küreselleşme, bütün insanları tek biçimde giyinmeğe, yemeğe, içmeğe, davranmak ile düşünmeğe zorlamaktadır. Küresel düşünceye göre, her insan üniforma giymiş asker gibi 'tek tip' olmalıdır. Ülkemizde koparılan başörtüsü kıyâmetini de 'tek tip' olma zorlamacılığına bağlamak lâzımdır.

Her medeniyetin kendine mahsus temel inançları, varsayımları ile nazâriyeleri vardır. Demekki bizler de öncelikle geçmişte varolmuş medeniyet çerçevemizin, iddiamızın içeriğini ortaya koymamız gerekir. Ondan hareketle, onun kullanılabilinir unsurlarından yararlanarak, içinde bulunduğumuz maddî ve fikrî şartları nazarıitibâra alarak yeni bir medeniyet tasarısını tersîm edebiliriz. Üreteceğimiz yeni medeniyet tasarısı, tabîî ki yine, İslamî olacaktır. O hâlde bunun temel düstûrlarını hem din hem de geçmiş klasik medeniyet bağlamı İslamda aramamız şarttır.

Meselâ, kul hakkı dediğimiz bir temel düstûr var. Kul nedir, öyleyse? Görünürler (phénomène) dünyasında varolmayan bir yetki merciine bağlanma, bunun sonucunda dünyevî bir makamın, güç odağının sorusuz sorgusuz kölesi olmama durumudur. Demekki bir toplumsal adâlet ilkesi olup İslamın kaçınılmaz kuralıdır. Markscılık bu ilkeyi İslâmdan aşırıp içini maneviyâttan boşaltmıştır. Nasıl Luthercilik, dince Müslümanlıktan esinlenmişse, benzer biçimde, Markscılık dahî bizlere İslâmî etkiler ile unsurları yansıtmaktadır. Bunların başında emek ile alınterine dayanmayan gelir ile kazancın haram sayılması ve kul hakkının dokunulmazlığı gelmektedir. Bahsettiğimiz iki ilke, insanın insanı kul kılması ile sömürüyü yasaklayıp sonuçta toplumsal adâleti gündeme sokup yaşatmaktadır. Toplumsal adâlet, İslâmın temelidir. Namaz, oruç gibi bilcümle ibâdetlerse, dünyanın en zor işi olan kul hakkını yememek için tesîs olunmuş talîmlerdir. Her ibâdet insanı kul hakkını yememe disiplini ile tutarlılığına götürme maksadına matûfdur.

Küresel medeniyete ait eşyâyı kullanmamaya yönelik çabalar, imkânsız ve aynı zamanda yersizdir. Küresel medeniyetin sunduğu imkânların altında ezilmekten, onlara teslîm olmaktan ancak kul hakkını tanıma ile haddini bilme gibi, temel İslâmî düstûrları hayata geçirmekle kurtulabiliriz.

Küreselleşme, halkların afyonudur. Küresel medeniyetin asıl gâyesi, insanı düşünemez hâle getirmek, düşünceyi uyuşturmaktır. Uyuşturucu denince aklımıza hep eroin, esrar gelir. Hâlbuki televizyon eroin kadar, bilgisayar kokain kadar uyuşturucu, beyni dondurucu, düşünmeyi durdurucu araç ve cihâzlardır.

Düşünmediğiniz takdîrde başkaldıramazsınız. Başkaldırmak demek, hâlihazırdaki biçimlere seçenek aramaktır. Küreselleştirilmiş medeniyet bu arayışı, hattâ arama irâdesini ortadan kaldırma gayretindedir. Oysa, bize ait biçimleri kendimiz üretebilmeliyiz. Farklılıklar, seçenek üretmenin vazgeçilmez şartıdırlar. Öyleyse, farklılıkları küçümsememek gerekir. Bize dayatılan biçimler, medeniyetin biricik imkânını teşkîl etmezler. Zirâ, başka biçimlerde de medeniyet olabilir. Medeniyet tek biçimden ibâret değildir de ondan.

Yeni biçimlerin gündeme getirilmesinin mahreci okullardır. İngiliz-Yahudi medeniyeti biçimlerini öğretim yoluyla aktarır. Bu öğretim de okullardan başlar, basın ile yayın yoluyla devâm eder, reklam dünyasıyla da noktalanır. İnsanlar böylece farkına varmadan etkilenir, biçimlenir. Bu, hissettirmeden ve alttan alta gelişen bir etkilemedir. Adı anılan medeniyette, biyolojideki gelişmeler insana uygulanarak insan ile hayvan arasındaki fark ortadan kaldırılmıştır. Yaklaşık iki yüz yıllık tarihi boyunca İngiliz-Yahudi medeniyeti, bütün direniş noktalarını dün zorla ezmiştir; bugünse bunu okşayarak, eğitim, öğretim, propaganda ve reklam yoluyla yapmaktadır. Bu tarz, direnişi, karşı koymayı zorlaştırmıştır.

Küresel medeniyet, göz önünde cereyân eden kimi olayları bizzât örtmektedir. Biz, birtakım odak noktalarına bakmak üzre şartlandırıldık. Bu yüzden etrâfımızda olup biten birsürü olayı görememekteyiz. Hâlbuki yeni geliş-

meleri, olup bitenleri farkederek mutasavver yeni medeniyetin zeminini oluşturacak bir dünyagörüşünü. İslâmın temel düstûrlarından hareketle bizlerin ortaya koyması zorunludur. Bizlerden kasıt, Türkün başını çektiği İslâm âlemidir.

VI. METAFİZİK CAN İLE FİZİK CANLI AÇMAZINDA CANLILAR BİLİMİ

Genelde felsefe-bilim çerçevesinde yer almasından, özellikle de dirimbilimin felsefesini inceleyip açıklamak maksadını güttüğümüzden, burada öncelikle yapacağımız iş, ilkin felsefeyi, ardından ortağı bilimi inceleyip açımlamaktır.

Her meşğûliyetin, uğraşı sahasının oluşma, ortaya çıkış sebebi vardır. Sebeplerin altındaysa, ihtiyâçlar bulunur. İhtiyâçların kimisi zorunlu, kimi de değil. Yakın geçmişe değin odunculuk, avcılık, baytarlık, ebelik; günümüzdeyse hâlâ öğretmenlik, aşcılık, kaptanlık, hekimlik, hastabakıcılığı, hemşirelik, dişcilik, mühendislik, mimârlık, çiftcilik, kollukculuk (polislik) hayatî ihtiyâçları karşılar meslek yahut meşğâle sahalarından birkaçıdır. Zorunlu ihtiyâçların karşılanmasından sonra insan, kendine yeni meşğûliyetler yaratma luzumunu duyar. İhtiyâç dışı yahut ötesi meşğûliyetlere eğlence diyoruz. Hayata hazırlanma faslından çocuğa eğlence ihtiyâçtır. Çocuğun eğlenmesine oyun denir. Yetişkinin zorunlu ihtiyâç faslına girmeyen uğraşılarıysa heves (İng hobby) şeklinde adlandırılır.

VI. METAFİZİK CAN İLE FİZİK CANLI AÇMAZINDA CANLILAR BİLİMİ

Genelde felsefe-bilim çerçevesinde yer almasından, özellikle de dirimbilimin felsefesini inceleyip açıklamak maksadını güttüğümüzden, burada öncelikle yapacağımız iş, ilkin felsefeyi, ardından ortağı bilimi inceleyip açımlamaktır.

Her meşğûliyetin, uğraşı sahasının oluşma, ortaya çıkış sebebi vardır. Sebeplerin altındaysa, ihtiyâçlar bulunur. İhtiyâçların kimisi zorunlu, kimi de değil. Yakın geçmişe değin odunculuk, avcılık, baytarlık, ebelik; günümüzdeyse hâlâ öğretmenlik, aşcılık, kaptanlık, hekimlik, hastabakıcılığı, hemşirelik, dişcilik, mühendislik, mimârlık, çiftcilik, kollukculuk (polislik) hayatî ihtiyâçları karşılar meslek yahut meşğâle sahalarından birkaçıdır. Zorunlu ihtiyâçların karşılanmasından sonra insan, kendine yeni meşğûliyetler yaratma luzumunu duyar. İhtiyâç dışı yahut ötesi meşğûliyetlere eğlence diyoruz. Hayata hazırlanma faslından çocuğa eğlence ihtiyâçtır. Çocuğun eğlenmesine oyun denir. Yetişkinin zorunlu ihtiyâç faslına girmeyen uğraşılarıysa heves (İng hobby) şeklinde adlandırılır.

Yaşayakalmakçin insan, zorunlu araçlara fıtrattan mâlik değil. Bunları ona iki aslî âleti yaptırır: Beyni ile elleri. Fizyolojik bağlamda beyni, metafizik olandaysa dimâğ, hayatî ihtiyâçlarını karşılamak amacıyla imâl edilecek araçları tasarlar, bunları gerçekleştirense ellerdir. Kendine kendi yaşama imkânlarını temîn eden insanın bunu başardığı ortam kültürdür. Şu durumda kültür, yaşayakalmak amacıyla içine doğduğu doğa çevresine insanın, koşut inşâa ettiği yeni bir ortamdır. İmdi, gerek dış şartların zorlaması gerekse içteki fizyolojik işleyişlerin yetersiz kalması insanı, zorunlu doğal ihtiyâçlar karşılandıktan sonra, kültürü inşâaya icbâr etmişlerdir. Kültür ortamı ve onun çerçevesinde yapılıp edilen her şey, ortaya koyulan bilumûm ürün sunîdir. Şu hâlde insanın hazır bulduğu ve konduğu doğada varolanlar tabîîyken, inşâa ettiği kültür ortamına giren ne varsa, sunîdir. Sonuçta doğa ile kültür, tabîî ile sunî birbirlerinin zıttı olup hep biri öbürünün aleyhine genişleme istidâdını gösterir. Meselâ tabiatca yağ ile kıl yahut tüyden yoksun insan, soğuğa ve rutubete karşı korunmak maksadıyla doğadan —hayvan postu ile bitki ve liflerini— temîn ettiği hammaddeyi —malzemeyi— işine yarar biçime sokarak ona meydan okuyup onun hudutlarını ihlâl etmiş, mıntıkasına girmiştir.

Hayatî önem taşımayan işlerin becerilmesi, mamûllerin tedricen ortaya koyulması kimi kültürleri ötekilerin önüne geçirmiştir. Zorunlu doğal ihtiyâçlara doğrudan cevap teşkîl etmeyen yapılanmalar ile ürünlere fuzulî, Frenkcesiyle *luxe* denir. Fuzulîlikleri artan miktar ile hızda üreten kültürlere mensûp bireyler, doğadan, doğal şartlardan git gide uzaklaşmışlardır. Bu çeşit kültürleri geliştiren toplumların bireyleri birarada tutan etken doğal olmaktan, yânî kan bağı olmaktan çıkıp yerini sunî olana, ülkülere bırakmıştır. Sınırlı toprak parçasını hükmü altında bulunduran, ülküler yoluyla da bağlaşmış bireylerin oluşturduğu en karmaşık ve yetkin toplum teşkîlâtlanmasına devlet denmiştir. Devlet şek-

linde teşkîlâtlanmış, hukuk, siyâset ile iktisât kurumlarıyla donanmış toplumların kültürleri hînihâcette medeniyeti husûle getirmişlerdir. Sonuçta şunu söyleyebiliriz: Nerede insan varsa, orada bir kültürle, toplum ve dille karşılaşacağımıza kanî olmalıyız. O hâlde kültür cihânşumûl; buna karşılık, medeniyetin kısıtlı yaygınlığı olmuştur. Tarihte sâdece kimi kültürler medeniyet seviyesinde görülür. Bugün durum, eskidenkine benzememektedir. Dünya çapında tek bir medeniyet gündemdedir. Bu, nasıl bir medeniyettir? Felsefîleşmiş biridir. Yöntemi olan dialektik süreç durdurulmuş, akışı kesilmiş felsefe sistemi demek olan ideolojiye dayanır. Hâlbuki evvelce gelmiş geçmiş tekmil kültürler ile medeniyetler dinden —fetişistlik, totemcilik, kamlık (şamanlık), çoktanrılı, tektanrılı, — doğup onun bağrında serpilmişlerdir.

Canlılar arasında insan yaşaması bir istisnâdır. Öteki cümle canlılarla dirimsel (İng biotic) yaşamayı paylaşır. Ama onunkisi dirimsel yaşamadan ibâret değil. İnsanınki dirimsel esâslı toplum– kültür yaşamasıdır ki, bunu farklı bir sözle vasıflandırmaktayız: Hayat. Kişinin varoluşunu kendi elleriyle inşâa süreci hayattır. Bahsettiğimiz sürecin başlangıc ile bitiş dönemleri var. Başlangıca doğum, bitişeyse ölüm; aradaki sürenin tümü tamamı ömürdür. Bir ömrü neyle doldururuz? Bilgiyle. Peki, şu durumda bilgi nedir? Evvelemirde başta bahis açtığımız zorunlu ihtiyâçların giderilmesini sağlayan araçların tayîn, seçim, imâl ile kullanma yetisi ve sanatıdır. Temel bilgi, doğayla iç içe ve yoğrulmuş yaşayıp da el emeği, göz nuruyla geçinen insanın malıdır. Dış etkilere bir ölçüde kapalı toplumun alınteriyle suladığı lokmayla karnını doyuran kişisi, kire pasa bulanmamış olup nisbeten dürüst, mert ve saftır. Yaşama mücâdelesi ve temel geçim derdi yüzünden dalavereyi düşünüp taşınacak vakti ve fırsatı olmaz. Bunalmaz. Bunalmanın asıl sebebi, emeksizliktir; kişinin üretmemesi yahut ürettiğine uzak kalmasıdır. Ürettiğinde kendini bulur insan. Onunla kimliğini inşâa eder. Üretmeyen yahut

ürününe ırak kalan, özüne yabancılaşır. Hâlis emekcilik, toprağı işleme sanatı rençberlik ile zanaatkârlık; ayrıca da fikir işçiliğidir. Dinî metinlere bir fasıl göz attığınızda, göreceğiniz ana motiv, rençberlik ile zanatkârlığa dairdir.

Kültür doğadan uzaklaştığı oranda bilgi, zorunlu ihtiyâçlara cevap getirme yetisi ile sanatı olmaktan çıkıp fuzuliyâtla ilgili olmağa koyulur. Filvakî, fuzuliyât dediğimiz olay, çıplak yaşamanın gerektirdiklerini aşan ihtiyâçlardır. Nitekim fuzulî, 'fazla'dan; o da 'artmak', 'fazlalaşmak' demek olan *fazala*dan gelir. *Fazala*dan türemiş bir başka isim de 'fazîlet'tir. Demekki bu, zorunlu dirimsel ihtiyâcın ötesindedir. Bundan böyle yalnızca insana, dirimötesi insanî yaşamaya mahsûs bir ihtiyâç. Niye? İnsan, gerek bireyce gerekse toplumca kendini ayârlayan, nizâm intizâma sokan işleyişlerden mahrumdur da ondan. O, ne bitkinin iç işleyişine ne de hayvanın içgüdüsüne mâliktir. Şu durumda yaşamasını olabilir kılan düzenlemeleri kendinin becermesi icâb etmektedir. Bakteri, mantar, sünger, hücre, böcekler, kabuklular, eklembacaklılar ile bitkiler gibi canlılar, tamamıyla iç işleyişlerine (Fr méchanismes) bağımlıdırlar. Evrim sıralanışının en üst basamaklarında yer alan hayvanlarsa, tabîr câizse, çeyrek özerktirler. İnsana gelince; o, özerk[6] hürdür. İmdi hür olan insanın tercihte bulunma kâbiliyetini kullanma hüneri ahlâktır. Doğru yolda (sırâtımüstakîm) yürümeğe karar verense, fazîletlidir. Kararı bana verdiren ne evrim–kalıtım işleyişlerim ne de dışımdaki fizik–kimya etkenlerdir. Bütün bunlardan *fazla* bir şey. Etkisini alıp duyduğumuz, ama ettiricisini bizzât gösteremediklerimizi manevî etkenler yahut âmiller şeklinde deyimlendiriyoruz. Zaman ile mekânda duyumlanarak ölçülüp biçilebilen maddî etkenler kadar manevî olanları da tanıyıp anlamlandırmanın verisi bilgidir. Zaman – mekânda duyumlanarak ölçülüp biçilebilen boyutlu maddî olaylar gerçeklik

6. Özerk: 'Erk'ini yahut 'güc'ünü —metafizik bir deyim olan— 'öz'ünde bulan varlıktır.

dünyasındandırlar. Bunları ele alıp inceleyen deneysel, teorik ile sistematik araştırma alanlarına bilim denir. Olağan yaşamanın akışında tecrübeye, bilimdeyse deneye sığmayan ve neden – etki bağıntısı çerçevesinde açıklanamayan olaylar, gerçeküstü yahut gerçeklikötesidirler. Gerçeklikötesi seviyeden gerçekliğe bakış —temâşa— felsefenin merkez mercii metafiziğin görev sahasına girer. Gerçekliğin nasıl işlediğini ifâde etmekle yükümlü bilim dili de onu dokuyan kavramları da oluşturup örgütleyen ve deney sonuçlarından hareketle teorileri, bilhassa sistemleri kuran, metafiziktir. Gerçeküstü matematik destekli gerçekliğin bilimi fizik ile onun gerçeklikötesi belirleyicisi ile değerlendiricisi metafizik, birbirlerini tamamlayan araştırma ile çalışma sahalarıdır. Bundan da öte; tarihi boyunca felsefe-bilimin iki ana cephesi, metafizik ile fizik kaynaşıp birleşme, bütünleşme eğilimini göstermişlerdir. Bilim, kazısını bağrında derinleştirdiği oranda gerçekliğin duyulur çeperini aşayazmıştır. Nitekim İngiliz gökbilimcisi Simon D.M. *White* (1951 –), fizikte en derin hakîkatı aramağı teşvîk eder nitelikte bir temel teorinin, ötekileri alt ederek su yüzüne çıkmakta olduğunun haberini vermektedir. Sözü edilen, yüksek enerjiyle ilgilidir. Bunun, 'tümün teorisi' hâline gelmesi beklenmektedir.[7] Filhakîka günümüzde fiziğin, gerek atomaltı tânecikler dünyasında gerekse fezâ–evren alanlarında önümüze getirdiği konular, sorunlar ile kullandığı ıstılâhlar ile deyimler, klasik metafiziğinkileri aratmaz olmuştur. Tabîî, unutulmaması gereken bir husus, ikisinin ortak devindiricisinin (Y→Fr dynamo) akıl; yönlendirenin de, doğru düşünme kurallarının tesbît olunup düzenlendiği, mantıktır. Bunun fizikteki vechesi matematikken, metafiziktekisi klasik biçimsel dil–varlık mantığıdır. Ancak, onun bir üçüncü cephesi daha var ki, o da, kendini dilde gösteren dilbilgisidir. Metafizik ile fiziğin, akıl–mantık yanında bir başka ortak paydaları, kaçınılmazcasına tecrübeden besleniyor olma-

7. Bkz: Simon *White*: "*Cuidado, astronomos, con la energia oscura*", 31.s.

larıdır. Haddizâtında tecrübe, fizik ile metafiziğin hayat iksîridir. Fizik, tecrübeyle —fizik bağlamında 'tecrübe', 'deney' adını alır— hemzemîndir. Metafizikse, fiziğin üstündeki kattır. Metafiziğin âbıhayatı iki menbadan kaynaklanır: Doğrudan hayat tecrübesi —yaşama felsefesi ile tiyatro ve roman türü edebiyat— ile bilimlerin dolaylı aktardığı tecrübe —ki, buna deney demiştik. Bunlardan birincisi yaşamanın doğal akışında istesek de istemesek de görüp geçirdiklerimizin hâfızamızda bıraktıkları tortulardır. Ömrümüzün her ânında karşılaştıklarımızı anlamlandırıp değerlendirmekçin dönüp başvurmak ve karşılaştıklarımızın benzerini —kıyâs usulu— orada bulmak zorundayız. Bahis konusu etkinliğin sonunda ortaya çıkan yaşantı dediğimiz yaşama bilgileridir; yaşanılanlardan edinilen 'yaşanılanın bilgisi'. Bunu üretme ile uygulama kudretineyse irâde denir. Gerek bilginin kendisi gerekse onu üretip uygulama isteği ile kudreti, yânî irâde, bir bütünlük hâlinde mütâlea olunduklarında bilimi oluştururlar.

İnsan, bilinc olayını, gözlemleyip sezebildiğimizce, kimi hayvan türleriyle paylaşmaktadır. Bahsi geçen türlerde kalıtımla ebeveynden yavruya aktarılan malûmât miktarı diğerlerine nisbetle azalma, demekki içgüdünün geçerakca olduğu alanın daralması söz konusudur. İçgüdünün çekildiği sahayı öğrenme doldurur. Böylesi hayvanlar, yavrululuk döneminden belli bir çağa değin öğrenirler. Bir işin nasıl becerileceğini yaşamanın akışında davranışların çerçevesinde hayvan, görerek, işiterek, koklayarak, tadarak ve temâsla öğrenir; öğrendiklerini beller. İnsanın tersine, akılyürütme yöntemiyle gidimli ve katlanarak, yânî teemmül yoluyla düşünemediğinden, hayvanın bilgisi malûmâtın üstüne çıkamaz. Filvakî insanda da öğrenme, görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma yoluyla olmasına olur da, asıl önemlisi, dil etkinliği sâyesindedir. Dil yoluyla öğrenmenin ana etkeni kavramdır. Bu, yaşamaya ters ve yabancıdır. Yaşama, her ne denli, bilim bağlamında açıklanamaz 'can'la, 'nefs'le iç içeyse de aynı zamanda madde –

enerji etkileşim süreçlerinin dönüşüme uğramış biçimi ve türevidir de. Zâten çağımızın dirimbilimi/biyolojisi, irdelemelerine asıl konu kıldığı canlı varolanın fizik-kimya cephesidir. Ancak, nice kaçınırsa kaçınsın, metafizik görünümlü olduğunu kabul etmek zorunda kaldığımız 'can'ı da hepten görmezlikten gelemez. Önünde sonunda bir varolanı canlı kılan 'can'ı değilmidir? İşte çağdaş dirimbilimin/biyolojinin üstesinden gelemediği muamma da burada yer almaktadır.

Yeniden kavram sorununa dönersek; onun dahî madde – enerji etkileşme süreçleriyle doğrudan bağlantılı olmadığını görürüz. O da, 'can' gibi, özge bir âlemdendir. Dış dünyadan gelmediği gibi, onun beşer içimizdeki izdüşümü fizik–kimya–fizyolojik–genetik faaliyetlerin âşîkâr verisi değildir. Buna karşılık metafizik, insanî tabiattan olduğuna inanılan dimâğ verisi olmalı. İşte metafizik dimâğın parçası olduğunu düşündüğümüz akıl verisi kavramlar, insanın hem kendini hem de evreni açıklamasının baş etkenidir. Maddî–mekanik–fizik–kimya dünya demek olan evren ile manevî-fikrî değer taşır kavramın nasıl bağdaştırılabildikleri meselesinin münâkaşasını, *Aristoteles*'ten *İbn Sinâ*, *Galilei* ile *Descartes* üzerinden *Kant*'a değin uzanan bir dizi metafizikci ile fizikciye bırakarak, evreni ve bu arada canlıların doğasını kavramlarla açıklamağa giriştiğimizi söylemekle yetinelim.

İmdi, fizikten —bilimden— çıkan iki yol var. Bunlardan biri, metafiziğe, demekki kavrama, ötekiyse gözlem ile deneye —*füzis*e, yânî doğaya— uzanır. Biri eksik kaldımı, yapılan yahut yapılmak istenen, bilim olmaz. Sonuçta bilimin deneyselliği, demekki fizik tarafı kavram yolundan değerlendirme–anlamlandırma bâbında metafiziğin uhdesindedir. Sözdizimi (Ar nahv; Y→Fr syntaxe), teori ile sistem, bilimin metafizik yakasını teşkîl ederler. Bunların her biri kavramlar arasında kurulan bağlantılardır. Kapsamca dardan genişe doğru evrilirler. En dar kapsamlı önerme —yânî felsefe-bilimin cümlesi— en genişiyse, sistemdir. Bundan daha

geniş düşünce yapılanışıyla karşılaşılmaz. O, bu hâliyle bilimin sınırlarını aşarak metafiziğin malı olur.

Yeniçağın örnek bilimi, *Galilei–Descartes–Gassendi–Newton* matematik ifâdeli fiziğidir: Klasik mekanik. Fransız filosof-bilimadamı Pierre *Gassendi*, (1592 – 1655) "*Exercitationes paradoxicæ adversus Aristoteleos in quibus præcipua totius doctrinæ peripateticæ atque dialecticæ fundamenta excutiuntur, opiniones vero aut novæ, aut ex veteribus obsoletæ, stabiliuntur*" ("*Bütün Peripatoscu öğreti ile dialektiğin temellerinin sarsıldığı, buna rağmen, yeni yahut eskilerden kalma mülâhazaların pekiştirdiği Aristoculara karşı aykırı yorumlar*") [Grenoble, 1624] başlıklı eserinde Iskolastikler başta olmak üzre, Aristoculara şahsında dogmacı spekulativ metafiziğe çatmaktayken, Yeniçağ felsefe-biliminin de temellerini atmaktaydı. Bu cümleden olmak üzre, sistemin, dil canbazlıklarına dayalı boş felsefî münâkaşalardan (philosophia disputatrix) azât kılınması gerektiğini, bunu sağlamanın da, felsefe-bilimin başta gelen araçlarından kanıtlama (argumentatio) çeşidinin değiştirilmesi icâb ettiğini bildirmiştir. Kullanılagelen dialektik mantık ısbâtı (probatio), yerini, deneysel özellik taşıyan tanıtlamaya (demonstratio) bırakmalıdır. Gerçekliğin sınanıp denetlenmesinden uzak dialektik mantık ısbât tarzı sonu gelmez münâkaşalar ile ağız dalaşlarına kapı açar. Buna karşılık, tanıtlama, konuyla âşinâ olanların gözleri önünde enine boyuna sergilenir. Burada esâs alınan, olayın görünen yüzüdür. Tanıtlama bir kanıtlama çeşidi olduğuna göre, onu başlatan da şüphedir. Ama işlemin sonunda bildirdiği dünyanın fizik gerçekliğiyle uyuşmuyorsa, bu, artık şüpheden ârî olup tartışmanın lüzumunu ortadan kaldırır.

Tam verimli olmasıçin tanıtlamanın, konuyla ilgili herkesi tatmîn edecek kertede olayı seçikce gözler önüne sermesi yetmez. Deney verisinin, tekanlamlı matematik ifâdeler ve değerlerle dile getirilmesi tanıtlamanın kendisi kadar kaçınılmaz bir zorunluluktur. Matematik yoldan dile ge-

tirilmiş deney verisi ancak, açık seçiktir. *Gassendi*, "*Discuisitio metaphysica seu dubitationes et instantiæ Renati Cartesii metaphysicam et responsa*" ("*René Descartes'ın cevabı ve metafiziğine karşı mukâbeleler ile metafizik açımlamalar yahut şüpheler*" [Amsterdam, 1644]) başlığını taşıyan kitabında René *Descartes*'ın (1596 – 1650) tanıtlamadan yoksun, gerçeklikten uzak ısbât usuluyla açıklık seçiklik (clarus et distinctus) iddiasını temellendiremediğini öne sürmüştür. Nitekim bilimde araştırmaya konu kılınanın özüne inme ve erişme iddiası güdülemez. Zirâ felsefe-bilimin bilim kesimi öz araştırması değildir. Bu, metafiziğe mahsûstur. Bilim (fizik), görünürlüklerin; bilimötesi (metafizik), özlüklerin aklın ışığında, mantığın çerçevesinde araştırıldığı kesimlerdir.

Varolanın görünüme çıkmış duyumlanır nitelikleri tanıtlanırlar. Sözgelişi "bal tatlı" yargısı, onun tadılmasından sonradır. Filvakî balın tatlılığını, genellikle, bir kere tecrübe etmek yeter. Çünkü o, çoğunlukla tatlıdır. İstisnâsı varmı? Var. Kestane balı yedinizmi tatlı olmadığını duyumlarsınız. Şu durumda balın özden tatlı olmadığı anlaşılır. Zirâ 'özden öyle olan'ın istisnâsı olmaz. Tanıtlama, duyulur somut varolanlarla ilgilidir. Oysa öz, zaman – mekân koordinatlarına yerleştirilemediğinden, duyumlanabilirliği ile somutluğundan bahsedilemez. Bundan dolayı bilimin bildirdikleri asla onun son sözü olamaz. Peki, tanıtlanabilirliği bulunmayan bilim ifâdeleri varmıdır? Teorik yahut matematik fizik dışında yoktur. İmdi teorik yahut matematik fizik, bilimi bilimötesine en fazla yaklaştıran düşünce– araştırma alanıdır. Bu alanda başvurulan birinci derecedeki araç,[8] Danimarkalı fi-

8. Sokratesöncesi Yunan düşüncesinde başlayıp *Eflâtun*'un (428 – 347) ünlü mağara teşbihinden geçerek çağdaş döneme değin filosof-bilimadamları teorik düzlemde düşünce deneyini kullanagelmişlerdir. Ne var ki, onu adlandırma şerefi Hans Christian *Ørsted*'e aittir. Düşünce deneyi dilbilgisinde gerçekdışı (L irrealis) yahut isteme (L subjunctivus) kipi denilen biçimde geçer —meselâ "ödevlerini yap*aydın*, sınıfta kalmazdın."

zikci–kimyacı Hans Christian *Ørsted*'in (1777 – 1851) deyişiyle (1812&1820) 'düşünce deneyi'dir (Alm Gedankenversuch). Bu deyimi daha sonra Alman filosof fizikci Ernst *Mach* (1838 – 1916) ile Albert *Einstein* (1879 – 1955) kullanmışlardır. Özellikle *Einstein*, kendisini özel görelilik teorisine götürecek ışık huzmesi ile meşhur $E=mc^2$ formülünü vazettiren kütle – enerji denklemini 'düşünce deneyi' aracılığıyla tefekkür etmiştir.

Pierre *Gassendi*, metafiziğe kapı aralayabilecek 'düşünce deneyi' çeşidinden yöntemlere rağbet etmemiştir. Deneyi esâs kılmıştır. Bununla birlikte, duyumculuğa da (Fr sensualisme) kaymamıştır. Duyular, sopa suya sokulduğunda kırık gözükmesi ve aynı şekilde duyumlama işleyişi bozulmuş olanın, balı tatlı algılamaması gibi, aldatıcı olabilirler. Şu durumda duyumladığımız gerçekliği nasıl değerlendireceğiz? Bu cümleden olmak üzre, sopa gerçeklikte eğrimidir, düzmüdür? Salt görünür, duyulur gerçekliğe kanmadan; onu keskinleştirilmiş duyular aracılığıyla algılamanın yolu yordamı olmalı. Karşılaşıp duyumladığımız ve duyumlayarak algıladıklarımızın —izlenimlerin— yarattıkları gelip geçici niteliklerin peçelediği bir değişmez, sâbit özün varlığını varsayıyoruz. Bu değişmez, sâbit olan, varolanın metafizik varlık özü, demekki cevheridir. Olayı da onda yer alan oyuncuları da teker teker algılıyoruz. Algımın ateşleyicisi, onu harekete geçirip işleten duyu verisi, tek olanı, cüzîyi iletir. Algıda duyumlamanın üstünde düşünme de yer aldığından, bu, aldığı duyuma oranla genişler. Cüzî olan, etrâfıyla birlikte zihne intikâl ettirir. Zihin de kendine aktarılanı değerlendirip anlar: Anlamagücü. Böylece bilgi oluşur. Şu durumda doğrudan açıkca yahut dolaylı biçimde imâ yollu gizlice cevhere uğranılmadan bilgi oluşturulamaz.

Bilginin oluşmasında tek ve somut olan cüzî, süreci barındıran etkendir. Öyle olmasına öyledir de cüzî tümeliyle bilinir. Cüzîden hareketle genelleme ve soyutlama sonucun-

da ulaşılan tümel, bilgidir. Tümel, karşımıza soyut değerler hâlinde varlık – kavram ikiliği olarak çıkar. Tümelleri karşımızda müstakilen bulamayıp cüzî yansıları yahut temsilcileri aracılığıyla anarız. Sözgelişi, "beni tanıştırdığınız Ahmet beğ kimdir, necidir?" sorusuna verilebilecek cevaplarda onun kimliği tümelinde saklıdır. 'Ahmed'in kendi cüzî olmasına karşılık onu tanıtan bilgi, tümelinde, dolayısıyla cevherinde saklıdır: "Ahmet, dostumdur, Türktür, mühendistir, ..." ve nihâyet "... insandır ..." "İnsan nedir?" "Akılyürütebilen, konuşan canlıdır." "Canlı nedir?" "Falanca, filânca, fişmekânca özellikleri taşıyan varlıktır." "Varlık nedir?" diye sorduğumuzda akan sular durur. O, soyutlama–tümelleme merdiveninin son basamağıdır. Onu açıklayacak kendinden özge bir etken bulamayız: "Üstünde konuşulabilir her şey" gibi. Tabîî, bu, fâsit daire cinsiden mantıkca malûldur.

Cüzîyi nasıl tümel açıklıyorsa, onu da kendinden daha geniş kaplamlı tümel tarîf eder. Cüzînin açıklanıp tanıtlanması tasvîr, tümelin bilinir kılınmasıysa tarîftir. Filvakî, görünür nesneler dünyasından bağımsız, dış esin kaynağından yoksun, *Kant*'ın deyişiyle, *numenon*, demekki tamamıyla dimâğ verisi iki cins kavramlar kümesi bulunur. Bunlardan biri, ahlâk – sanat, öbürü de mantık – matematiktir. Haddizâtında dışımızdaki dünyayı, doğayı, oranın verisi izlenimlerle işbirliği hâlinde, ahlâk – sanat ile mantık – matematik, yine *Kant*'ın ifâdesiyle, *Anschauung*umuz, 'tasavvurgücü'müz biçimleyip belirler. Nitekim Carl Friedrich *Von Weizsäcker* (1912 – 2007), bahsi geçen belirlemeyi "doğanın matematik yasalarına inandığımız kadar, bunlar, tecrübelerimizin önşartıdırlar"[9] önermesiyle ifâde etmiştir. Aslında iki biçimde cümle kuruyoruz: Ya mantık çerçevesinde ya da matematik tarzda. Mantık – matematik cümleler yahut önermeler, ya olan ya da olabilir dünyaları bizle-

9. Carl Friedrich *Von Weizsäcker*: "*Platonic Natural Science in the Course of History*", 13.s.

re bildirirler. Bilimde yaptığımız deneyle kurduğumuz cümleyi yahut önermeyi gerçeklikler dünyasına indirgeriz. Cümleyi kurduğumuz gibi, deneyi de yine bizler düzenliyoruz. Cümleyi oluşturan kavram/lar, ilkin tarîf olunur, ardından kendilerine denk düştüğü olaylar yahut varolanlar aracılığıyla tasvîr edilirler. İşte sözünü ettiğimiz kavramlar yoluyla insan gerçekliğini inşâa ediyoruz. İnsanın inşâa ettiği ile dünya gerçekliği örtüşürmü? Bilmiyoruz: *Kant*'ın *Ding an sich* sorununa bkz.

İnsan gerçekliğinin üç ana belirlenimi (Fr détermination) var: Canlı-olmayan/ inorganik–fizik – canlı–olan/organik – kültürel. Birinci belirlenimi, canlı–olmayan evrenle; ikincisini canlı–olan yeryüzü doğasıyla paylaşır; üçüncüye gelince, bunu kimseyle paylaşmayıp 'nevişahsına münhasır'dır (L sui generis). Kimseyle paylaşmadığı üçüncü belirlenim, birincinin, yânî maddî ve canlı–olmayanın zıddı, manevî olarak kabul edilir. Bilim, manevî âleme sokulamadığından, insanın o tarafı, yânî ruhî vechesi ile toplum–kültür dünyası bilimdışı kalmağa mahkûm. Öteki canlılara gelince; evrim çerçevesinde mütâlea edilmeyip biyofizik, biyokimya, genetik, morfoloji ile fizyoloji sahalarına münhasır tutuldukca, kıyısından köşesinden de olsa, bilimsel yöntemle irdelenip mantık ve hattâ matematik türü biçimsel ifâdeyle tesbit olunarak açıklanabilirler. Ne var ki, canlının varlıkca (Fr ontique) esâsı evrimseldir. Bilim çerçevesine sığsın sığmasın, evrim sahneye çıkmadıkca öteki bütün biyolojik açıklama tarzları sığ ve yetersiz kalırlar. Çünkü canlı, evvelemirde birey olup sürece tâbîdir. Canlının gerek bireysel gelişim süreci —bireyoluşu— gerekse mensûbu olduğu tür —türoluş—, ne zaman, nereden ve nasıl belirmiştir, sorusu cevaplanmadıkca, biyofizik, biyokimya, genetik, morfoloji ile fizyoloji tam olarak açımlanıp anlaşılmazlar. Bundan dolayı canlılar bilimi, iki cami arasında bînamaz kalmışlık durumuyla karşı karşıyadır.

Canlının evrime tâbî olması keyfiyeti —türoluş— insana tarihî varlık olma biçiminde tecellî etmiş görünüyor. Evrim, tümüyle irâdedışı işlemesine karşılık, tarihin devindiricisi toplum dokularının tek tek ilmikleri demek olan bireyler, irâde sâhibi varolanlardır. İrâde sâhibi varolan, hürdür. Oysa canlı hürlükdışı bir varolandır. Fakat canlı-olmayan gibi mekanik yasayla da açıklanamaz.

VII. CANLILAR BİLİMİ ve EVRİM SORUNUnun TEŞRİHİ

Biyoloji, evvelemirde Türkceleştirirsek ki, her zaman Türkceleştirmekten yanayım, 'canlılarbilimi' manâsına gelir. Öyleyse biyolojiyi Türkcede 'canlılarbilimi' şeklinde adlandırabiliriz.

'Canlı' deyince, sorunla karşı karşıya kalıveririz. 'Canlı'nın 'bilim'i olabilirmi? Birinci soru bu. Niye canlının bilimi olabilirmi? Çünkü 'bilim', dünyayı belirli bir çerçevede ele alır. Bilim, 'hakîkat'a uzanamaz. Onun yalnızca belirli bir kesimi olan gerçeklik ile burayı belirleyen zaman ile mekân koordinatlarına yerleştirebildiğimiz olayları irdeleyebilir. Zaman ile mekân koordinatlarına yerleştirebildiğimiz olaylara Türkcede 'vâkıa' diyoruz.

Olayları felsefece ikiye ayırıyoruz: 'Vaka'lar ile 'vâkıa'lar. 'Vâkıa', az önce söylediğimizi tekrarlamak bahâsına, zaman ile mekân koordinatlarına oturtulabilen olaydır. Vâkıalar tekrarlanabilir, sınanabilirler. 'Vaka', hâlbuki, bir defalıktır. Tekrarlanamaz, sonuçta da sınanması, denetlenmesi imkânsızdır.

'Can' Farscada 'ruh' yahut 'nefs' demektir. Ruh ile nefs arasında fark olmakla birlikte bu düzlemde aralarında ayırım yapmıyoruz. 'Can', şu hâlde, sözün kısası, 'ruh' yahut 'nefs' manâsına gelir. Peki, 'ruh' yahut 'nefs' ne demektir? 'Nefs', kendisi bizzat zaman ile mekân koordinatlarına oturtulamayan, duyularımıza doğrudan konu olmayan bir hâldir. Ama duyularımıza konu olan olayların arkasında bulunan, onları harekete geçiren güc olduğunu tahmin ediyoruz. Başka bir deyişle, kendini doğrudan doğruya görmediğimiz, ama sonuçlarını hissettiğimiz bir kudrettir.

Yukarıda, bilimin, kısaca, zaman ile mekân koordinatlarında yer almayan olaylara eğilemeyeceğinden bahsettik. O hâlde bilim, hakîkatın sâdece belirli bir kesimiyle, demekki gerçeklikle uğraştığı ortaya çıkar. Hakîkatı şu önümdeki duvarın tamamı olarak düşünürsek, bilim, onun belli bir kesitini inceleyebilir. İnceleyemediği kesimde de olaylar cereyân etmektedir. Bilim tarafından incelenemez diye, onları elimizin tersiyle itemeyiz, olaydan saymazlık edemeyiz.

Bilimin konusu olmayanlar, ruh yahut nefs olaylarıdır. Madem bu 'canlı', 'nefs'i olan varlıktır, 'nefs' de, 'hakîkat'ın 'gerçeklik' kesiminde bulunmaz, şu durumda onu bilim araştırmalarına konu kılamayız. İşte biyolojinin başta gelen sorunu burada kendini gösteriyor.

Biyolojinin felsefesine geçtiğimizde, önümüzde iki kapı açılıyor: Ya bilimin çerçevesini, sonuçta tarîfini değiştireceğiz, 'nefs'i olan olayları da bilime dâhil edeceğiz ya da biyolojinin 'can'ını kesip atacağız. 'Can' kesimini atarsak ne olacak? Elimizde ne kalır? Sorunun kökü kökeni bakımından bilimin iki çeşit tarîfi var. Bilim Aristoteles tarafından Mîlâttan önce Dördüncü yüzyılda inşâa edilmiştir. Aristoteles, bilimi canlılar temeli üstünde inşâa etmiştir. Tarîfi 'canlı'dan hareketledir. Başka bir deyişle, Aristoteles'in felsefesi, biyoloji temellidir, 'canlıcı'dır (animist). Aristoteles'i takîb eden

felsefî çizgiler, çığırlar da hep 'canlıcı' olmuşlardır. Kimdir bunlar? Kendinden sonra gelen talebesi Theofrastos ile ünlü biyolog ve hekim Galenos, bilâhare bizim, Meşşâiyûn adı verilen İslâm felsefesi çerçevesinde iş görmüş olan, filosoflar. Aristoteles'in yolundan yürüyüp bilimi, 'canlılık' esâsı üzerine inşâa etmişlerdir. Felsefe-bilim, İslâmdan Yeniçağ dindışı Avrupa medeniyetine intikâl ettiğinde, demekki aşağı yukarı 1500 küsûrlarda, devrim olmuştur. Evvelemirde İtalyan filosof-bilimadamı Galileo Galilei, bilimi yeni esâslar üstüne inşâa etmeğe yönelmiştir. Bahse konu, 'canlı-olmayan' (inorganik) esâslardır. Haddizâtında Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinden önceki bütün kültür çevrelerinde olduğu üzre, İslâmda dahî keskin bir canlı – cansız ayırımı yoktur. Bu hususu Âyetlerde dahî görebiliriz: "Dağlara taşlara sorduk, siz bu sorumluluğu üstlenirmisiniz?" şeklinde. Demekki dağların taşların da belirli irâdesi, isteme gücü var ki, Allah onlara sorup onlardan olumlu yahut olumsuz cevap bekliyor. Hepsi olumsuz cevap verir. Sonuçta, insan kalkıp o soruya olumlu karşılık veriyor. Aynı şekilde Hintte, Çin ile Eskiçağ Ege Medeniyetinde de canlı ile cansız arasında keskin kopukluk, ayırım görülmemiştir. Böylece, mantıkca, canlının ortaya çıkması 'öz'den 'sıçrama'yı gerektirmemiştir. Yoktan varolageliş ihtiyâcı doğmamıştır. 'Canlı'nın, 'can'ı, 'nefs'i, 'cansız' denilen maddede 'uyur' durumdadır. Öncelikle Hint düşüncesinde bunu açık biçimde görüyoruz. Belirli bir aşamada o 'can' 'uyanıyor', sonuçta 'canlılık' karşımıza çıkıyor. Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinde din, ilk defa iki yüz bin yıllık süreçte kültürün, dolayısıyla medeniyetin temeli olmaktan çıkmıştır. 'Canlılık' da böylelikle bir kenara konmuştur. Çünkü 'canlılık', bizi ister istemez ilâhiyata sevkeder. 'Can', denklemin dışına çıkarılıp 'canlı-olmayan', esâs kılınmıştır. Frenkcede 'canlı-olmayan'a 'inorganik' denilir. 'İnorganik' madde, bilimin araştırma konusu kılınmıştır. *Galileo*'nun temel kalkış noktası, 'canlı-olmayan', yânî 'inorganik' varlık sahasıdır.

'Canlı'nın en önemli özellikleri arasında belirli bir hedefe yönelmektir. Bu, biyoloji felsefesi tarihinde "gâye" olarak tanınır. O hâlde, 'canlı', 'gâyeli' varlıktır. 'Canlı'nın âzâları da gâyelidirler. 'Canlı'nın 'gâyeliliğ'ine ilişkin niçin sorusu sorulur. "Niçin elin, ağzın, gözün vardır?" Bu canlıya mahsus bir sorudur. "Taş niçin düşer?" ilgi çekici olmayan bir sorudur. Ama "canlı, niçin çiftleşir?", "canlının niçin atıkları vardır?" gibi, sorulara canlıyla uğraşan muhatab olur. Bu çok yerindedir. 'Canlı', bilimden atılınca, ona ilişkin soru çeşidi, 'niçin' de gündemden çıkarılmış, çizilmiş, yasaklanmıştır.

Aristoteles'te bilimin üç temel sorusu vardır. Neden? Nasıl? Niçin?

'Nasıl?': Olayın cereyân şeklini verir. 'Neden?': O olayı boşandıran etken/ler/e ilişkindir. 'Niçin': Olayın yöneldiği gâyeye dairdir. Galileo, 'niçin' sorusunu kaldırmıştır.

Galileo *Galilei*, iki sorunun, bilime esâs teşkîl ettiğini bildirmiştir: Nasıl? ile neden?

'Nasıl?', denel düzlemdeki soru şekli olup esâstır. 'Neden?', 'nedenli–denel –düzlem' üstünde yükselen 'teorik çatı'dır. 'Nasıl?'la, vâkıa çeşidinden olayın olup bitme tarzı soruşturulur. Soruşturmadan elde edilen sonuç, 'tasvîr' tertîbinde bir 'açıklama'dır. 'Tasvîr', 'olay'ın, vukûu ânında olup bitişinin 'söz'le yahut 'çizgi'yle aktarılması, 'resmedilme'sidir. 'Neden?' ise, açıklamayı yapanı zamanca geriye taşır. 'Olay'a yol açan âmiller, sıralanıp dökümlenir. Böylece 'olay'ın vukûu bulma ânından uzaklaşılır. 'Neden' sorusuna getirilen 'açıklama', 'nasıl'a verilen 'tasvîr cevabı' gibi 'vâkıa yüklü' ve 'canlı', demekki 'tasavvur içerikli' değildir. Daha 'soluk' ve soyuttur. 'Neden' sorusuna verilen karşılık, 'nasıllı'nın 'tasvîr cevabı'nın tersine, 'tarîf' neviinden 'açıklama'dır. 'Tarîf', 'tasavvursuz' olup 'kavram'laşmış dil değerleriyle örülü bir ifâdedir. Bu söz değerleri te-

kanlamlılığa ulaştıklarında, bunlara 'ıstılâh' yahut 'terim' denilir. Tekanlamlı söz değerlerinin çizgisel (grafik) ifâdesi 'formül'dür.

'Olay'ın yöneldiği hedef artık sorulmaz. Meselâ gâyeliliğe çok ilgi çekici bir örnek, İbn-i Sînâ'nın çekim yasasıdır. Onu 'aşk' olarak niteler. Varolanlar birbirlerini seviyorlarsa, birbirlerini cezbederler. Sevişmeyen varolanlar birbirlerini iterler, dışta bırakırlar. İşte burada, 'Canlıcılık'ta gördüğümüz önemli bir husus, 'İnsanmerkezcilik'tir. 'Canlıcılık', 'canlılığ'ın, 'İnsanmerkezcilik' ise, 'insan'ın odak kılınmasıdır. Canlıcılıkta beşerî özelliklerle karşılaşmak nasıl muhtemelse; İnsanmerkezcilikte de canlıya mahsûs etkenlerin, beşerde öylesine sıklıkla yer aldıklarını görürüz. Niye? Öbür canlılarla aramızda akrabâlık tesîs edebiliyoruz da ondan. Canlı olduğumuzdan ötürü, öteki canlılarla duygudaşlık kurabiliyoruz. Özellikle bize yakın olan, bize benzeyen, bizim etrâfımızda olan at, kedi, köpek, maymun, deve, kartal gibi, canlılar ile kendi aramızda bağlantılar kuruyoruz. Onlarda kendimizden özellikler görüyoruz.

Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti arkaplanına dayalı bilim, İnsanmerkezciliği reddetmektedir. İnsanmerkezciliğin uzantısı, Dünyamerkezciliğidir. İstisnâsız bütün dinler, yeryüzünü, insanın yurdu olmasından ötürü, kutsal kabul etmişlerdir. Özellikle bu Hıristıyanlıkta çok âşîkârdır. Hıristıyanlığın İsâ efsânesi, onun, Tanrının 'oğlu', bir parçası, uzantısı olması, yine onun, yeryüzüne gelip de insanın günâhlarını üstüne çekmesiyle dünya arındırılıp şereflendirilmiştir. Yeryüzü, öteki bütün gezegenlere, gök cisimlerine fâiktir. İslâm da dahil olmak üzre, bütün dinler bu hususu öncelikle vurgularlar. Nitekim, "filosoflar arasında en dinci, sâdece dindar da değil, en dinci olan kimdir?" diye sorulacak olursa; Eflâtun'dur. Eflâtun'da hangi taş kaldırılırsa, altından Tanrı ile din çıkar. Öyleyse, Eflâtun, günümüzde yasak bir deyimi kullanırsak, şeriat istikâmetinde düşünen bir

filosof olup şunu demiştir: "Bütün gök cisimleri içerisinde en tez, en parlak, en şerefli olan yeryüzüdür. Bundan dolayı yeryüzünün konumu bambaşkadır." Bu, Aristoteles tarafından tekrarlanıp ta Leibnitz'e değin sürüp gelmiş bir laftır. Katolik kilisesi Aristoteles üzerinden gelen bu Eflâtuncu önermeyi temel kabul etmiştir. Galileo kalkıp da "güneş merkezdir" dediğinde, bu ibâreyi, sâdece fizik merkez anlamda kullanmamıştır. Daha önce Copernicus, güneşi temel alıp yeryüzünü onun etrâfında döndürdüğünde, Papanın sesi çıkmadı. Nihâyet o, bir fizik olaydı. Onu mürekkep yalamış herkes biliyordu zâten. Öbür gezegenlerin güneşin etrâfında döndüğü, merkez olduğu eskiden beri bilinen bir olaydı. Ama yeryüzünün manevî itibârı soru konusu kılınmağa başlanınca, Galileo, kilisenin karşısında suçlu duruma düşmüştür. Bunu da haklı görmek gerekir. Burada kilise, Vatikan yahut Papa saçmalıyor diyemeyiz. Kendi bakış açısı bakımından o günün papasının hakkı vardı. Galilei, bütün bir dünyagörüşünü allak bullak ediyor. Yeryüzüyle birlikte, tabiatıyla, insan da merkez olmaktan çıkmıştır. Dinde kutsallıklar basamaklaması vardır. Özellikle Hıristiyanlıkta. Bütün bu basamaklamalar reddedilmişlerdir. Dindışılığa kaymakla Batı Avrupa dinsizmi oldu, Allahı reddeder durumamı girdi? Hayır. O günden bugüne birsürü dindar, mütedeyyin insan var. Ama kurum olarak din, medeniyetin altından, temelinden, zemininden çekilmiştir. Dindışı görüş, toplum hayatına ve bilcümle kurumlara hâkim olmağa başlamıştır. Bunun da ilk belirgin örneğini, bilimin yapılaşmasında görüyoruz.

Tekrar başa dönersek, dindışılaşan bilimde canlı, artık gündemden düşürülmüştür. Canlı kaale alınmaz olmuştur. Canlı varmıdır, yokmudur sorusu önemini yitirmiştir. Varsa yoksa canlı-olmayan (inorganik) varlık sahası ortalıktadır. Canlı-olmayan nasıl incelenir? Canlı-olmayanın nasıl incelendiği, 'nasıl' sorusunda gizlidir. 'Nasıl', bize olayın vukûu bulma şeklini verir. Olayın cereyânını, oluşumunu biz tasvîr

ederiz. Demekki, doğanın tasvîri insanın bakış açısına dayanmaktadır. Doğayı bizâtihi bilemeyiz. Kendi algılama ile anlama gücümüzün ölçüsünce bilebiliriz.

Bilimin asıl açıklama gücü ile yönü, tasvîre dayanır. Bilim, tasvîrcidir. Tasvîr ise, ölçme ile biçme üzerine binâ edilmiştir. Ölçüp biçebildiğim sürece olayı, bilimin isterlerine uygun biçimde tasvîr ediyorum demektir. Bilimin isterlerine uygun düşen olaylara Yeniçağ felsefe-biliminde nesnel diyoruz. Nihâyet, her olay, bilimin nesnesi değildir. Hangi olaylar bilimin nesnesidirler? Bâhusus ölçülüp biçilebilen olaylar, bilimin nesnesi olmuşlardır. Bunlar ancak bilime konu kılınabilmişlerdir. Bilime konu kılınabilen olaylar, bilimin nesnesidirler. Yeniçağ bilimi, canlı-olmayan varolanı ele almaktadır. Canlı-olmayan varolanın cereyân tarzı, makinavârîdir. Makine örneğine göre çalışır. Buna Yunancadan mülhem bir terim kullanılmıştır: 'Mekanik'. Mehanike, Yunancada düpedüz 'makine' demektir. 'Makina', kelimesi de zâten Latincedir. Yunanca mehanikeden Latinceye aktarılmıştır. Ondan sonra Fransızca, İtalyanca gibi, Latin dillerine, Latincenin yavrularına değişik telâffuzlarla intikâl etmiştir. Şu hâlde makina örneğiyle işleyen doğa olaylarına 'mekanik' diyoruz. Artık mekanik biçimde işleyen olaylardan başkası dikkate alınmaz. Sâdece mekanik kurallara uygun işleyen olaylar göz önüne alınır. Bu bilim tasavvuruna da 'Mekanisism', yahut bunu Türkceleştirdiğimizde, 'Mekanikcilik' denir. Mekanik kurallara uygun çalışan, işleyen, yürüyen olayların temel birimi nedir? 'Madde'dir. 'Madde' ne demektir? Zaman ile mekân koordinatlarına oturtulabilen varolanın en temel unsuru, yapıtaşıdır.

Yeniçağın Fransız filosoflarından Julien Offroy de *Lamettrie* (1709 – 1751), ilk defa maddeyi çağdaş anlamıyla tarîf etmiştir. Daha önce maddenin açık bir tarîfine sâhip değildik. Yunancadaki *hüle* yahut *stoikheion*, 'madde' şeklinde tercüme edilmekle birlikte, bu, çağdaş dünyada, önce-

likle de bilimde anlaşılan çeşitten değildir. *Lametrie*'nin yapmış olduğu tarîften farklıdır. *Eflâtun*, *hüle*den kastı karanlık, 'varlıksızlık', yânî hiçliktir. Zâten *Eflâtun*'dan gelen bir terimdir. Varlığın, varolmanın düzenlenmişliğin, aydınlığın zıttıdır. *Eflâtun*'a göre, Tanrı, 'biçimsizlik–karanlık'tan 'biçimlilik–aydınlığ'ı yaratmıştır. Düzenlenmişlik–biçimlenmişlik –aydınlanmışlığ'ın tümü tamamı *Kosmos*tur. Uzun lâfın kısası, Tanrı, 'âlem'i, demekki *kosmos*u *hiç*ten varetmiştir diyor. Burada 'hiçlik'[10] *hüle*dir.

Çağımızdaysa, 'madde' varolanların temel unsurudur. Ne anlamda temel unsurudur? Zaman ile mekânda tesbît olunabilenlerin. Duyu organlarıyla yahut onların uzantısı olarak kabul edebileceğimiz teleskop, mikroskop gibi, âletler yoluyla algılayıp anlamlandırabildiğimiz ne varsa, bunların temel birimleri 'madde'dir.

Peki, Mekanikcilik neye dayanmaktadır? Maddeye dayanmaktadır. Buradan bir dünyatasavvuru ortaya çıkmıştır. Yeniçağ biliminden, Galileo–Newton klasik mekaniğinden esinlenerek oluşmuş dünyatasavvuru 'Mekanikcilik'tir. Bahis konusu dünyatasavvurunun kalkış noktası da 'madde' olduğuna göre, 'Mekanikciliğ'e 'Maddeciliğ'i de eklememiz

---

10. 'Yokluk' ile 'hiçlik' tümüyle farklı anlamdadırlar. Belli bir varlık türü ile yapısının ortadan kalkıp yerini başka birine bırakması, ikincinin açısından birincinin 'yokolma'sı yahut 'yokluğ'udur.
'Yokluk' ile 'yokolma', 'varlık' ile 'varolma'yı şart koşar. 'Varolma' ile 'varlık' olmadan 'yokolma' ile 'yokluk' olmaz. 'Hiçlik'se, varlığın olmaması, kesin ifâdeyle 'varlıksızlık' demektir. 'Yokluk', 'varlığ'ın uzantısı, öyleki türevi demekken, 'hiçlik', zıddıdır.
'Varolma' için 'varlık' şarttır. 'Varlık' olmadıkca 'varolma'dan bahsedilemez. 'Hiçlik', 'varlıksızlık' demek olduğuna göre, 'varlığ'ın türevi 'varolma'nın zıddı 'hiç olma' olamaz. 'Varolma'nın mantıkca meşrûu zıddı 'yokolma' olup 'hiç olma' diye bir söz yahut deyiş yoktur; saçmadır.
İmdi 'yaratılış' 'yokluk'tan değil, 'hiçlik'ten 'varlık'tır. Olağan varolma sürecinde varlığı yokluk, yokluğu da varlık izler. Parmenidesci teâmül ile Aristoteles mantığı ile varlık öğretisi uyarınca 'varlık' dışına çıkmak imkânsızdır. 'Hiçlik', düşünmenin uzanamadığı kesin anlaşılamaz, kavranılamaz, fehmedilemezliktir.

lâzım gelir. Buna da bundan böyle felsefe-bilimde 'Maddecilik–Mekanikcilik' denilmiştir.

Bilim, madde ile mekanik yasalar doğrultusunda işler hâle gelmiştir. Makinenin bulunduğu yer apaçıktır. Makinenin unsurları arasındaki bağlantıları görebilir, tesbît edebiliriz. Aksaklık ortaya çıktığında, 'nasıl' ve 'neden' sorularına cevap getirerek aksaklık giderilebilinir. Şu hâlde, makine apaçık bir işlem tablosudur. Apaçıklık neyin zıttıdır? Açıklığa kavuşturulamayanın, yânî mûcizevî olanın. Makinede mûcizevî taraf yoktur. Âciz kalmayız. Niye âciz kalmayız? Neden – etki bağıntısını kurabiliyoruz da ondan. Yine başka bir deyişle, ortaya çıkmış ârızanın nedenini açık–seçik biçimde algılayabilip anlamlandırabiliyor, sonuçta da açıklayabiliyoruz. İşte bilim, artık bildirdiğimiz böyle bir düzlemde yürümeğe koyulmuştur. Bildirilen bu düzlemde yürümeğe koyulan Yeniçağ bilimin 'yol başı' Galileo *Galilei* (1564 – 1642) olup 1600lerin sonlarında Isaac *Newton*'la (1642 – 1727) da kemâle ermiştir. Çağdaş bilim anlayışının ülküsü Galileo–Newton klasik mekaniğidir. Hangi araştırma sahası klasik mekaniğe yaklaşıyorsa, orası has bilim olarak nitelenmektedir. Klasik mekaniğin iş görme ilkeleri ile şartlarından uzaklaşıldığı ölçüde, 'bilim–olma' niteliği de yitirilir. Canlıyı ele alan bilim ile onun dalları ile budakları dahî bu minvâl üzre mütâlea olunmalıdır. Tabîî, böyle düşündüğümüzde, ortaya iri kıyım, gözden kaçmayacak bir aykırılık çıkıverir. Nesnemiz varolanın yahut sürecin 'canlı–olma' özelliğini göz önünde tutmağı sürdürerek onu incelersek, az önce zikredilen sebepler yüzünden, 'bilimselliğ'imiz şüpheli duruma düşer. Klasik mekaniğin 'bilimsellik ülküsü'nden zerrece tavîz vermeyeceğiz, diyorsak, bu kere de inceleme konumuzu, yânî 'nesne'mizi 'canlı–olma' özelliğinden soyutlamamız gerekecektir. Nitekim mekaniğin Maddeci–mekanikci tasavvuru açısından araştırma konusuna bakan, başta biyokimya ile moleküler genetik olmak üzre, çağdaş biyoloji, nesnesini

'canlı-olmayan' (inorganik) varlık alanında görmek eğilimindedir. İster canlı, ister canlı-olmayan olsun, her varolan, süreçlilik gösterir. Bununla birlikte, temel özelliklerine halel getirmeksizin 'canlı-olmayan'ı süreçliliğinin dışına çıkarabilirsiniz. Onun süreçliliği, 'indirgenme' (Fr réduction) ile 'geridönüş'e (Fr régression, retour en arière) elverişlidir. Oysa süreçliliğinin durdurulması, geri döndürülmesi yahut daha alt seviyelerde yürüyen başka bir sürece indirgenmesi, 'canlı'yı 'can'ından eder.

Süreçliliği durdurmadan, dumûra uğratmadan ona bağlı 'varolan', bilimin icâplarına uyularak araştırılıp incelenemez; ölçmeler, biçmeler gerçekleştirilemez, tahlîller yapılamazlar. Peki, süreçliliği bozulup dumûra uğratılmış 'canlı'nın nesi, neresi incelenebilinir? 'Canlı', haddizâtında 'iki katlı' yapı olma özelliğini gösterir.'Alt kat' yahut da 'yapı' diyelim, 'canlı-olmayan'dır. İşte o kesim, yânî atomaltı–atom–moleküler alanlar, klasik ile çağdaş fizik–kimyanın icâpları yerine getirilerek incelenebilinir. 'Üst kat'a gelince; orasını ya yokmuşcasına davranıp 'biyoloji'yi 'fizik–kimya'nın yasaları ile açıklama örneklerinin değişik bir çeşidi olarak kabul edersiniz ya da başlıbaşına özerk bir araştırma–inceleme sahası olarak algılarsınız.

Charles *Darwin*'in (1809 – 1882) 1858de, günâhı ve sevâbıyla, bilim dünyasının gündemine soktuğu evrim varsayımı, 'canlılar araştırması'na 'fizik–kimya–dışı–olma' durumunu kazandırmıştır. 'Geçmişli' bir varolan olarak canlı, canlı-olmayanın tersine, indirgenemez ve geridönüşlü değildir. Her canlı, 'geçmiş'inden devraldığı, 'kalıtım' denilen, özgül bir kimyevî donanımla mücehhezdir. Bu anlamda canlı, 'birey'dir, yânî tektir, heyetimecmûuyla eşsizdir. Başka belirli bireylerle kalıtım (genetik), işleyiş (fizyoloji) ile beden–bünye biçimi bakımlarından benzeşir. Andırıştığı ve birlikte çoğalabildiği bireylerin türündendir. Her canlı, ana kalıtım, işleyiş, davranış ile beden biçim özelliklerini türün-

den alır. O, türün diğer mensûplarından farklı olmakla birlikte, ana (tür) özelliklerini onlarla paylaşır. İşte bu ince denge–durumunu klasik fizik–kimya yasalılıklarıyla açıklamak mümkün değildir.

Darwin, haddizâtında mekanik yasalılıktan sapmak neviinden niyet beslememiştir. Canlı varolanların yeryüzündeki peydâhlanışları ile yayılışlarının nedeni olarak görülen türlerin dönüşümleri olayını tamamıyla 'Maddeci-Mekanikci' anlayış çerçevesinde kalarak izâh etmeğe çaba harcamıştır. Bu çabası onun da beklemediği ters bir sonucu ortaya çıkarmıştır: Canlının, tümüyle fizik–kimya yasalılığına bağlı kalınarak açıklanamayacağı gerçeğini. İşte buradan canlıya mahsûs 'canlı' yahut 'organik' varlık alanı belirmiştir.

Yeniçağ biliminin zirvesi, belirleyicisi, sistemcisi René *Descartes*'a kalırsa, "ruhumuzun dışında kalan ne varsa, madde dünyasında", "res extensa" dediği ölçülüp biçilebilinir alanda yer alır. Canlı dahî bahsi geçen alana dâhildir. Hattâ canlı olan beşer cihetim bile "res extensa"dadır. İşte bu ölçülüp biçilen dünyada yer alan bünyemi ele alıp inceleyen Yeniçağın bilimlerinden fizyolojidir. Kısacası, beşerin ölçülüp biçilebilinir kesimi, fizyolojisidir. René Descartes'tan sonra, ruh yahut nefs olayı hepten bir kenara atılıp da yalnızca ölçülüp biçilebilinir dünyanın varlığı benimsenince, canlılarda, bunlara elbette beşer dahî dâhildir, fizyolojidışı hiçbir cihet göz önüne alınmaz olmuştur. Böyle bir cihet olabilirmi sorusu bile, tartışma konusu olmaktan çıkarılmıştır. Canlının iki araştırılma konusu kalır; bunlardan biri, onun biçimi demek olan 'morfoloji'si ile işleyişine eğilen 'fizyoloji'dir. Biçimi ile işleyişi dışında canlının ele alınacak başka bir konusu kalmaz. Ancak, canlı, söz konusu cendereye sığdırılamıyor. Onu ergeç çatlatıyor. 'Nasıl'ın cevabını anatomi yahut morfoloji ile fizyolojiye dayanarak verebiliyorsunuz da, 'neden – etki bağıntıları'nı kuramıyorsunuz. Niye? Çünkü 'canlı', 'canlı-olmayan'da görmediğimiz

bir varlık özelliğini bize sergilemektedir. 'Canlı', az önce kullandığımız bir mecâza değişik bir açıdan yeniden başvurursak, 'canlı-olmayan'ın tersine, 'iki katlı' bir yapı arzetmektedir. Canlının 'dışı' ile 'içi' vardır. Hâlbuki 'canlı-olmayan' tek katlıdır. Canlı-olmayan dışarıdan etkiye marûz kalır. Aldığı etkiye göre biçimlenir. Canlı da dışarıdan etki alır. Etkilerin kimini kabul eyler, kiminiyse reddeder. Burada biz, adetâ irâdenin ön belirtileriyle karşılaşıyoruz. Gelen etkilerden kimini, meselâ şuradaki havanın bir kısmını, yânî işimize yarayanı içimize çekiyor, yaramayanı dışarıda bırakıyoruz. Karbondioksidi reddediyoruz. Uzviyetimiz, organismamız bunu yapıyor. Farkında olmadan söz konusu seçmeyi yapıyoruz. Sâdece biz değil, hücreden başlayarak bütün canlılar, organismalar, böyle bir seçmecilik içerisindedir. Canlı, iç ile dış arasında belirgin bir sınır çekiyor. Bunu hücrede çok seçik biçimde görebiliyoruz. Gerek hayvan gerekse bitki hücrelerinde bu husus besbelirgindir. Hücreyi çevreleyen bir zar var. O, içeri girmek için 'kapıyı tıklatan' etkilerden kimini ihtiyâca göre içeri kabul ediyor, ihtiyâç duymadığı yahut zararlı olanları 'kapının önü'nde, dışarıda bırakıyor. Neye göre 'tercih'te bulunuyor? Kısacası, canlının kalıtım sistemine göre işleyiş yürürlüktedir. Canlının içerisindeki ve 'geçmişli–olma' özelliğini gösteren işleyiş yahut mekanisma 'kalıtım'dır. Kalıtım, canlının üç temel görevini ayarlar; 'büyüme'yi, 'üreme' ile 'beslenme'yi. Bütün canlılar bilâkaydışart büyür, beslenir, ürer. Büyüme iki çeşittir. Hacmi genişletmek anlamında büyüme, bütün canlılara şâmil olup bitkiler, hayvanlar, hücreler, özetle, bütün canlılar hacimlerini genişletirler. İkinci çeşit büyümeyse yer değiştirme şeklindedir. Bu hareket özelliğini gösterenlere de hayvan diyoruz.

Canlının kalıtımı nasıl belirir? Kalıtım nerden çıkmaktadır? Canlının kalıtımı iki kaynaktan neşet eder: Birincisi canlı bireyin çıktığı, kendisinden doğduğu ebeveynidir.

İkincisi de ebeveyninin neşet ettiği ebeveynler zinciridir. Bunlara da 'ata'lar denilir. Kendinden türediği menşe yahut menbâ canlının 'geçmiş'idir. 'Geçmiş', canlının yaşadığı, canlı bulunduğu ândan önce onun varlık (ontik) şartlarını tayîn eden zaman kesidini yahut kesitlerini ifâde eder. Şu durumda, insana mahsus gördüğümüz bir hususa öteki bütün canlılarda dahî rastgeliyoruz: 'Geçmiş' ile 'şimdi' ayırımı. İmdi bu ayırım dikkate alınmaksızın, canlının incelenmesinde nedensellik, illiyet/nedensellik bağıntıları kurulamaz. Canlı bireyin, ebeveyninden çıkıp varolduğu âna kadarki gelişmesi onun 'bireyoluş'udur (Y ontogenesis). Beşer dâhil her canlının böyle bir bireyoluşu bulunur. Şu da var ki, kendisinden geldiğimiz ebeveynimizin de bir bireyoluşu vardır. Belli bir kalıtım hattı üstünde yürüyerek birbirlerinden türemiş canlıların 'bireyoluş'ları, 'türoluş'a (Yun filogenesis) dayanır.

Yine az önce bahsedildiği üzre, her canlı varolanın sâdece kendine mahsus biçimi ve yapısı vardır. Onun bu devredilemez, kendine mahsus biçimi ile yapısına bireylilik (Fr individualité) demiştik. Canlı varolanın kendine mahsus yapısı ile biçimini kendinden tevârüs ettiği bir 'ülküsel' (Fr idéal) biçim vardır. İşte bahis konusu 'ülküsel' biçime evrim biyolojisinde 'tür biçimi' (Fr forme spécifique) adı verilmiştir. Her birey, tür biçiminden; Eflâtuncu bir deyişle, pay alır. 'Yavru'ya 'tür biçimi'nden 'payına düşen'i ilk elde veren onun 'ebeveyn'idir. Nihâyet, 'ebeveyn'inin de tevârüs ettiği, ebeveynlerden gelen özelliklerin tümü canlı bireyin 'türoluş'unu teşkîl eder.

'Türoluş'un temelinde bulunan 'tür'ün tarîfiyse şöyledir: Birlikte çoğalabilen bireylerin tümü belli bir 'tür'ü oluştururlar. 'Çoğalma' iki çeşittir: 'Cinsiyetsiz' ile 'cinsiyetli'. Cinsiyetli çoğalma da yine ikiye ayrılır: Çiftleşerek yahut çiftleşmeyerek. 'Çiftleşmeyerek çoğalma'nın bir kısmı 'bölünme'yle, başka bir bölümüyse, 'sporlanma'yla olur.

Canlılar âleminin bitki ile hayvan türlerinde hücrelerin, dokuya; dokuların, organa; organların, organismaya dönüşmeleriyle, çoğunlukla, çiftleşerek çoğalma ortaya çıkmıştır. Bunun da en belirgin ve bilinen kesimi memelilerdedir.

Bir türün başarısı yahut başarısızlığı çoğalmasına dayanır. Biyolojide bir tür, çoğalma imkânına sahipse, başarılıdır. Çoğalma imkânını kaybetmişse, soysuzlaşır.

Toparlarsak: Canlılar âleminde temel birim, 'birey'dir. Onun işleyişlerini, mekanismasını tasvîr ederek açıklayan bilim dalı, fizyolojidir. Bu bilim dalının pâyândâsıysa, kalıtımı inceleyen genetiktir. Neden – etki bağıntısına dayanarak genetiği anlaşılır kılan da 'evrim'dir. Fizyoloji, morfoloji, genetik, paleontoloji, canlılar coğrafyası (biyocoğrafya) ile çevrebilim (Fr écologie), biyolojinin dallarıdır.

Canlıların, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti çerçevesinde canlı-olmayan, yânî inorganik varlık sahasının bilimi olan mekanik tarafından açıklanmağa çalışıldığından bahsettik. Ne var ki, mekanik yasalar, 'canlı'yı bütün vecheleriyle açıklamaktan uzaktır. Zirâ, 'canlı-olmayan'dan farklı olarak 'canlı'nın 'örgün' bir 'inşâa'sı vardır. Bu itibârla yapıca da kuruluşca da 'canlı-olmayan'dan çok daha karmaşıktır. Karmaşıklığı yaratan âmillerin başında canlının 'geçmişli' varlık olması hususu gelmektedir. Mekanik, 'çizgi–zaman' (Fr temps linéer) boyutunda yürüyen tekrarlanabilinir 'vâkıa'ları kendine araştırma konusu kılar. Tekrarlanabilinir vâkıalar 'eşzamanlı'dırlar (Fr synchronique). Daha anlaşılır bir ifâdeyle, eşzamanlılıkla kasdettiğimiz, dün olmuş bir olayın, bugün olduğu gibi yeniden olagetirtilmesidir. Dün olmuş bir olayı bugün nasıl yeniden oldurabiliriz? 'Dün olağan doğal şartlarda olmuş olayı' genellikle 'bugün yeniden aynı olağan doğal şartlarda olagetirtemeyiz.' Onu olduğu gibi tekrarlayabilmemiz için onun olagelmiş bulunduğu ortamı yeniden meydâna getirmemiz şarttır. Bu, olağan doğal

şartlarda olamayacağına göre, varsayımımız doğrultusunda sunî bir ortamı inşâa etmemiz lâzım gelir. Bahsi geçen inşâa edilmiş sunî ortam, laboratuvardır.

'Canlı-olmayan'ın tersine, 'canlı', 'şimdililik' ile 'geçmişlilik' 'ikilem'ini yaşadığından, onu ancak 'çiftzamanlı' (Fr diachronique) bir varlık olarak anmamız gerekir. 'Çiftzamanlı' varlık olan 'canlı'nın bir ânı diğerine uymaz. O, süreklice değişegider. Bu yüzden 'birey bütünlüğü' (Fr intégralité individuelle) hâliyle canlı her zaman tekrarlanabilinir deneyin mahali laboratuvara uygun değil. Bireyin, fizik-kimya sınamalarına (İng test) uygun düşen parçalarını laboratuvar ortamında inceleme imkânına sâhib olmamıza rağmen, 'canlı-olma'nın doğrudan doğruya taşıyıcısı olan bireyi, bütünlüğüyle, bahsi geçen şartlar altında deneyleyemiyoruz. Onu bahsettiğimiz tarzda ve şartlar altında deneylemeğe kalkarsak, 'can'ından eder, 'öldürürüz'.

Bireyliliğine vucut veren bâzı azâlarını laboratuvar şartlarında sınamaya tâbî tutabilmemize karşılık, bütünlüğü hâlinde canlı gözlemlenir. Canlı birey ile çevresi arasındaki ilişkinin gözlemlenmesi çevrebilimin (écologie) işidir. Demekki canlı bireyin 'geçmiş'i 'evrim bilimi'nin, 'şimdi'siyse fizyoloji ile çevrebilimin uhdesindedir. Genetik gibi, fizyoloji de fizik-kimya yasalılıklarına uydurulabilinir. Kısacası bunlar, fizik-kimyanın uzantısı addolunabilinirler. Buna karşılık, evrime benzer biçimde çevrebilim, fizik-kimya yasalılıklarına dâhil edilemiyorlar. Onlar, öyleyse salt biyolojik araştırma–inceleme alanlarıdırlar. Peki, fizik-kimya yasalılıklarına sığdırılamıyorlarsa, onlara bilim sanını uygun görecekmiyiz? Biyolojinin bilim teorisinin (épistémologie) ana sorunu işte budur. Canlıların araştırılması alanında evrim ile çevrebilim, epistemolojik mülâhazalarla, rahatca bilim çerçevesinde mütâlea edilemedikten sonra, insanın araştırılma ile incelenmesi sahasında baş rolleri üstlenmiş tarih ile sosyolojiyi nasıl olur da bilimden sayacağız?

Daha önce belirttiğimiz üzre, canlının gerek bireyoluş, gerekse türoluş bağlamında 'geçmiş'ini inceleyen biyoloji dalı evrimdir. Fizyoloji ile anatominin yanında, özellikle 1850lerden itibâren evrim yer almağa başlamıştır. Gerçi evrim daha önce de vardı. Gerek *Aristoteles*'te gerekse İslâm felsefe-bilim tarihinde evrime ilişkin görüşler var. Ancak özellikle 1800lerin başlarından itibâren Fransız canlılar araştırmacısı ve filosofu Jean-Baptiste de *Lamarck*'la (1744 – 1829) birlikte evrim mekanik ve maddî olma istikâmetinde yol almıştır. Bunun da şâhikasını Charles *Darwin* teşkîl etmektedir.

Charles *Darwin*, tamamıyla inorganik, mekanik bir açıklamayla evrimi karşımıza çıkarmıştır. Onun bize getirdiği iki açıklama modeli vardır: Biri, kalıtım malzemesi ile işleyişinin köklü değişimi; öbürü de, doğal ayıklanmadır. 'Ayıklanma' lâfı yerindedir. Tabîricâizse, bu benim uydurmamdır. Bizde buna 'tabîî seleksiyon' denilirdi. 'Ayıklama' ile 'ayıklanma' Türkcenin olağanüstü zenginliği ile ifâde kudretine örnektir. 'Ayıklama' dediğimizde, bir müellif söz konusudur. Biri, anlaşılan, oturup ayıklıyor, sınıflıyor. Kelimenin ortasına '~n~' ortacını iliştirdiğimizdeyse, 'müellif' mechulleşiyor. Olay yahut süreç, kendikendine işler hâle geliyor demektir. 'Ayıklanma'da kimin ayıkladığı belli değildir. Tabiatın kendi süreçlerinde, kendi doğal akışında bir ayıklama meydana gelmektedir. Bu sebeple 'ayıklanma' sözü, bana kalırsa, çok yerindedir, iyi oturmaktadır. Eminim, Charles *Darwin*, Türkce bileydi, benim bu terim teklîfime 'dört elle sarılır', kendi dilindeki telâffuzuyla, 'selekşiy'na 'ayıklanma'yı tercîh ederdi. Fransızcada ve onun bozulmuş hâli İngilizcede 'eleksiyon' (élection) ile 'seleksiyon' (sélection) vardır. 'Eleksiyon' irâdî bir 'seçme' işidir. 'Seleksiyon'a gelince, kendikendine yürüyen bir olaydır. Meselâ 'millî seçim'e *sélection nationale* denmez. *Election nationale*dir. Çünkü meclise gönderecekleri temsilcileri seçmenler, irâdeleriyle tercih ediyorlar. Anlaşılacağı üzre, *élec-*

tion, kişinin, irâdesini kullanarak tercihte bulunması anlamındadır. Genelde bilim anlayışı bağlamında, özellikle de *Darwin*'in anladığı anlamdaki tabiatta doğadışı bir merciin yahut kudretin tercihlerde bulunmasından bahis açılamaz. Bilimde, ilkece, öne sürdüğünüzü mantık–matematik bakımdan ısbâtlamakla, deney yönündense gerekcelemek zorundasınız. Hâlbuki tabiatta tercihlerde bulunan doğadışı bir merciin varlığını yahut yokluğunu ısbâtlamak ile gerekcelemek imkânından yoksunuz. Doğadışı olan, 'gidimli düşünme' ile 'sınama–deneme' imkânlarını aşar. Bu yüzden bilimin araştırma–inceleme sınırlarının ötesindedir. O, imânımızın meselesidir.

Her birey ebeveyninden biçim ile yapıca farklı olur. Genetiğin ölçülerine vurulduğunda, farklar, türü oluşturan bireylerin çoğalmasını mümkün kılacak kadar azdır, küçüktür. Bireyler arasındaki genetik farklılık belli bir büyüklüğe ulaştığındaysa, çoğalma imkânı ortadan kalkar. Bu durum, ebeveyn ile yavru arasında ortaya çıktığına, yeni bir çeşidin temeli atılmış olur. Farklılığın başgöstereceğini kestirmenin imkânı yoktur. Esâslı kalıtsal değişmelerin, yânî mutasyonların ne zaman, nasıl ortaya çıkacaklarının kuralları tesbît olunamadığından, olay tesâdüf eseriymiş gibi kabul edilmektedir. Tesâdüf eseriymişcesine ortaya çıkan yeni çeşidin, yaşayakalarak tür boyutlarına erişip erişemeyeceği artık belli bir zorunluluğa bağlanır. Zorunluluğun adını Charles *Darwin*, 'doğal ayıklanma' şeklinde koymuştur.

Değişime uğramış birey, *ortamına ayak uydurma* (Fr&İng adaptation) yoluyla *varolma mücâdelesi*nde (İng struggle for existence) üstünlük sağlayarak çoğalma şartını yerine getirebiliyorsa, yaşayakalır (İng survival). Paralel kalıtsal değişimlere uğrayıp da birlikte çoğalma imkânını yakalamış bireyler, yeni bir çeşidi oluşturur. 'Ebeveyn tür'den farklılaştığı oranda yeni oluşan çeşit, değişik bir türün habercisidir.

Yeni çeşitlerin, dolayısıyla da türlerin meydana gelmelerinde genetik işleyişte ortaya çıkıveren köklü değişiklikler, uzun bir hazırlık devresinin sonucudurlar. Nesiller boyu kalıtımda yürüyegiden irili ufaklı nicel değişmeler, genetik işleyişte birikirler. Zaman olur, birikim patlama noktasına erişir. İşte o noktada birikmiş nicel değişimler, patlak verdikleri bireyleri, *Darwin*'in deyişiyle, 'nitel değişikliğ'e uğratırlar. Charles *Darwin*'in bu çığır açıcı belirlemesini, çağdaşı Karl *Marx*, toplumların, öncelikle de Batı Avrupalıların iktisâdî–siyâsî (Fr économie politique) gelişimlerinin tarihî seyrini açıklamakta esâs almıştır. 'Nicel patlama', Darvinci evrim görüşünde 'mutasyon' olarak görünüme çıkarken, Markscı açıklama doğrultusunda 'devrim' şeklinde kendini gösterir.

Türlerin farklılaşmasında coğrafî tecrîd önemli bir âmildir. Demekki bireyin genetik işleyişinde meydana gelen 'kırılma'ların yanında, bireyleri çevreleyen şartların değişmesi de, evrimde başat bir unsurdur. Meselâ en eski hücre topluluğu, Kambriyaöncesi devirde, demekki yaklaşık 1.3 milyar yıl önce ortaya çıkmış mâvî–yeşil yosunlardır. Kambiriyaöncesi devirde, bildiğimiz kadarıyla, havaküre oksijenden oluşmuyordu. Mâvî–yeşil yosunlar, oksijen yerine, ortamda bulunan azotla solurlardı. Bilâhare katı hâldeki oksijen, çeşitli fizik-kimya nedenlerle serbestleşerek gaza dönüşmüş, azotun yerini almıştır. Krebs çenberi denilen bir işleyişle canlı, metabolismasını yürütmek üzre, ihtiyâç duyduğu enerjiyi elde eder. Oksijenin, havakürede yer almasıyla o, Krebs çenberinde kullanılır olmuştur. Mutasyonla azot yerine, oksijeni Krebs çenberinde değerlendirmeğe koyulan bireylerden oluşan türler varolma mücâdelesinde yaşayakalmışlardır. Ne var ki, yeryüzünün bazı yörelerinde azot, solunum ortamı olmağa devâm etmiştir. O yörelerde yaşayan kimi mâvî–yeşil yosunlar, azotu solumağı sürdürmüştür. Canlılık ile yaşama, akla havsâlaya sığmayacak raddede çeşitli-

lik sunar. Kimler ayakta kalabilmiş? Ebeveyninden farklı ortaya çıkmış olan oksijen ortamında solumaya elverişli mekanismayla mücehhez yeni bireyler oksijenli ortamda ayakta kalabilmişlerdir. Öbürleri silinmiş yahut çok dar ortamlara hapsolunmuşlardır. Bugün, sıcak su kaynaklarının ve denizlerin diplerinde, birtakım çok derin mağaralar gibi, hâlâ, yeryüzünün bazı yerlerinde azotla soluyan mâvî–yeşil yosunlar vardır.

Bilim teorisi açısından evrimin durumu nedir? Çok sallantılıdır. Klasik mekaniğe aykırı düşen bir olaydır. Niye? Başta söylediğimiz vaka ile vâkıa ayırımında hatırlayacaksınız. Evrim, vakaları kendine konu alır. Evrimin olayı vakalardır. Bunlar, tekrarlanamayan cinsten olaylardır. Bir buçuk milyar yıl önce şu olmuştur, dediğimizde, o şartları olduğu gibi bugün canlandıramayız, tekrarlayamayız. Elimizdeki imkânlarla, malzemelerle oraya doğru yansıtmalarda bulunabiliriz. Sinema deyişiyle *flash-back*lar yapıyoruz. Bugünden oraya yansıtmalar. Bu nice uyar yahut uymaz, bilmiyoruz. Newton optiğinin yahut çekim (Fr&İng gravitation) yasasının benzerini evrimde aramak beyhûdedir. Ne var ki, evrimi göz önüne almaksızın, biyoloji açıklamaları yapamıyoruz. Az önce bahsettiğimiz "nasıl?" sorusuna cevap verebilmekle birlikte, bilimin öteki kaçınılmaz şartı olan 'neden–etki bağıntısı', canlının birey yahut tür olarak tarihi göz önüne alınmadan verilemez. O bağlantı kurulmadan cevap verilemiyor. Bu bakımdan evrim, biyolojinin kaçınılmaz yolu, yordamıdır.

Evrim, aynı zamanda tehlikeli bir alandır. Atom gibi bir şey. Atomla hem enerji üretiyorsunuz, enerji ihtiyâcınızı karşılıyorsunuz hem de milyonlarca insanın hayatına mâlolabilecek bombaları imâl edebiliyorsunuz. Evrim de buna benzer. Hattâ ondan da tehlikelidir. Çünkü evrim, dar bilim çerçevesinin dışına taşırılmağa yatkındır. Evrim, Ondokuzuncu yüzyıl sonları ile Yirmincide ideolojilere âlet

kılınmıştır. Evrim, Yeniçağ dindışı Avrupa medeniyetinde boy vermiş ideolojilerin her birinde kullanılmıştır. Sermâyecilik (Capitalisme) başta olmak üzre, gerek Millî toplumculuğa (Natonal socialisme) gerekse Ortakmülkcülüğe (Communisme) uygulanmıştır. İki ayrı çeşit uygulanmıştır. Darwin'in kurduğu evrim şemasını toplum araştırmalarına (sociologie) uygulayan İngiliz toplum filozofu Herbert *Spencer*'den (1820 – 1903) hareketle Sermâyecilik ile Millî toplumculuk evrime yönelmişlerdir. Buna karşılık Ortakmülkcülük, hem Charles *Darwin*'i hem de onun baş muarızı gibi gözüken Jean *Lamarck*'ı esâs almıştır. Fransız *Lamarck*, *Darwin*'in tersine evrimde belirli bir yönelişin, gâyenin bulunduğunu öne süren filosof-bilimadamıdır. Canlı türleri bireylere dayanır ve bunların her biri yaşayakalmak uğruna canhıraç çaba harcar. Hâlbuki Darwin evriminde bireyin, değişen şartlara ayak uydurma yahut uydurmama konusunda dahli yoktur. Kalıtımdaki köklü değişme, canlıda kendiliğinden husûle gelir. Ortakmülkcülük, *Lamarck*'a bakmıştır. Ondan hareketle "beni çevrem etkilediği gibi, ben de, çevremi etkilerim"; "çevreme meydan da okurum"; "çevreme direnebilirim" türünden şiârvârî (slogan) ideolojik önermeler üretmiştir. İş, ideolojinin teorik çatısında mahsûr kalmayıp uygulanma sahasına dahî inmiştir. İşte, Stalin Rusyasında genetikci ve bitkibilimci olan Trofim Denisoviç *Lisenko* (1897 – 1967), bilim ile fen hayatının hükümdârı kesilmiştir. *Lisenko*, *Lamarck*'ın varsayımını dar çerçevede tarıma uygulamak, genişteyse evrimi açıklamak üzre kullanmıştır. Denemeler, 1938 ile 1947de olmak üzre, iki kere vukûu bulmuştur. Sonuç? Kelimenin tam manâsıyla, felâket. Bu densiz denemeyle Sovyetler Rusyanın büyük zararlara uğradığını görüyoruz. Hubûbât mahsûlü kaydadeğer derecede düşmüştür. *Stalin*, 1952de ölünce *Lisenko*, derhâl mevkiini kaybetmiş, bilâhare sürgüne gönderilmiştir. Rusya da olağan tarımcılık kurallarını uygulamağa geri dönmüştür.

Yirminci yüzyıl ideolojilerinin suiistimâline marûz kalması yüzünden *evrimi* suçlayıpsanık sandalyesine oturtmak câîzmidir? Bilimde geçen öteki varsayımlar yahut teoriler gibi, evrim de bizâtihî ahlâkca ne 'iyi' ne de 'kötü' addolunabilinir. Her şey, varsayım yahut teoriyi biçimleyip tatbîk safhasına sokanın, onu hangi bağlamda nasıl kullandığına bağlıdır. Bu da, önünde sonunda bir ahlâk meselesidir. Her varsayım yahut teori, öz bağlamında anlamlıdır. Eldeki varsayımın bağlı bulunduğu öz bağlamını şaşırmak müteâkıp kötülüklerin menbaadır. Sonuc olarak, felsefe-bilimin kapısı ahlâktır. Konusunun inceleyicisi, araştırmacısı olmanın yanında, filosof-bilimadamı aynı zamanda tâze yetişen 'bilgin'lerin eğiticisi, öğreticisidir de. Eğitimin özünüyse, uğraştığı konuyu kendi bağlamında mütâlea etme zorunluluğunu kişinin, kendine bıkmadan usanmadan hatırlatması doğrultusunda işleyen adâlet duyuşunun, hayata, bu arada da felsefe-bilim yaşayışına hâkim kılınması keyfiyeti teşkîl eder.

VIII. BİREY BİLİNCİ: ÖZBİLİNÇ – TOPLUM BİLİNCİ: TARİH

a. Değerler

İnsan, 'hem canlı hem de kültür varlığı olarak geçmişin ürünüdür. Âvâmî siyâsî bir söze başvurursak, insan, hem doğal, hem toplumsal kalıtımı bakımından 'gerici'dir. Doğal kalıtımı cihetiyle anne–babası yoluyla en eski canlılara, çekirdeksiz hücrelere; başta dil gelmek üzre, kültür-toplum mirâsı vechesiyle ise, yaşadığı günden çok öncelere geri gider. Ne var ki, aynı zamanda 'ilerici'dir de. Zirâ her anne–babanın çocuğu, ebeveynine birtakım iç —genetik— ile dış — tip— özellikleri bakımından benzemekle birlikte, farklıdır. Bu, kültür-toplum düzleminde de böyledir. Nesiller, birbirlerine bazı değerleri aktarırlar: Gelenekler. Ancak, her nesil, kendi değerler hazinesinde —: Görenekler— irili ufaklı değişiklikler yaparak birtakım kültür unsurlarını sonrakisine devreder. Sözünü ettiğimiz değerler, insanın, elinin altında ve çevresinde bulduğu fizik, coğrafya, topoğrafya, iklim ile hava şartları ve hayvan ile bitki varlıkları çerçevesinde ve taş ile toprak cinsinden hammaddelerden yararlanılarak üre-

tilirler. Görüldüğü gibi, insan, kendi günlük âcil yahut müstakbel ihtiyâçlarını karşılayacak şekilde hammaddelerin, yânî malzemelerin —dallardan, yapraklar ile samandan örülü kulübeden tutunuz da fezâ taşıtına dek uzanan bir yelpâze cinsinden—mamûle dönüştürülmesiyle değerler oluşturulur. Hammaddeden mamûlün üretilmesi, bir fikir şablonu çerçevesinde gerçekleşir. Fikirler, inançlar tarlasından biter. Anlaşılacağı üzre, söz konusu olan zihnin yahut dimâğın, elle iş ve güç birliğidir. Zaman – mekân hatlarında yer alan fizik-kimya kuvvetlerinin doğrudan etkisi ile güdümünde yürümeyen dimâğ–zihin işlemleri manevî dediğimiz âlemdedir. İşlenen ise maddî dünyadır. İnsanın manevîyâtı ile içinde yaşadığı maddî dünya arasında dialektik bir ilişki yürürlüktedir —işte bu görüş, gerek İlkçağ Çin bilgeliğinin *Tao*sunda gördüğümüz *Yin – Yang* karşıtlığında gerekse Eskiçağ Egeli bilge *Herakleitos*'un mensur parçası "*Savaş*"ta ifâdesini buluyor. Maddî dünya ile manevî âlem, sav ile karşısav durumundadırlar. Bu *savlaşma*nın *evlâdı*, başka bir deyişle, *sentezi*, *değer*lerdir.

b. İnançlar

İnsanları birarada yaşatacak kudret ile kâbiliyetteki *değer*ler, *inanç*tırlar. Bunların pek küçük bir bölümü, öteki inançların, dolayısıyla da değerlerin 'anne'sidir.

Onların kendileri, özge inançlardan neşet etmemekle birlikte, 'inanç doğurur'lar. Bu 'kaynak inanç'lardan doğmuş olanlar, özellikle maddî zemin ve zaman ile mekân boyutlarında geçer oldukları görülür. Mezkûr inançlar —en azından, gündelik yaşama düzleminde— bilgi durumuna gelir. Geçerli olup olmadığı soru konusu kılınmayan, ve yukarıda belirtildiği üzre, kendisi esâs olup müteâkib inançları doğuran, üstün ve tereddüte mahal bırakmayan yaptırım gücü bulunan inanca imân diyoruz.

c. Kültür

Bir yahut birkaç merkez inanç (imân) etrâfında yahut altında tutarlıca derleştiğini tasavvur edebileceğimiz bir belirli inançlar bütünlüğü, belli bir *Kültür*ü oluşturur. Bahse konu merkez inanç/lar/ın dayandığı en temel inanç yahut belirli az sayıdaki inançlardan türemiş başka bir inançlar kümesi, akrabâsı olan yahut olanlarla birlikte oluşturduğu daha üst ve kapsayıcı kültür topluluğu seviyesine 'medeniyet' adını veriyoruz.

İşte, insan olarak hayatımızı biçimlendiren —aile, oba, oymak, boydan millete dek uzanan— kültür katları, değer öbekleri demek olan inanc ilmikleriyle örülür. Bahis konusu inançların içine doğuyoruz. Başka bir söyleyişle, dirimsel (İng biotic) yapımız ile fizik çevremiz gibi, toplum–kültür ortamını da hazır buluyoruz. Bir şeyi hazır bulmak, onun, 'ben' olmadan önce varolduğunu gösterir. Yaşanan ândan önce varolmuş her şey 'geçmiş'tedir. Toplum–kültür varlığını ifâde eden gelenek–görenek–âdet çeşidinden geçmiş değerler öbekleri 'geçmiş'ten 'şimdi'ye akıp varırlar. '*İnanç*laşmış' bazı değerlerden kalkarak bedence ve ruhca kendi 'ben'imi ve kültür–toplum ortamım ile fizik çevremi 'değerlendiririm'.

ç. Bireylilik

Dirimsel faaliyetleri (İng biotic functions) kesintiye uğratmaksızın canlının irdelenmesinde ulaşabileceğimiz en alt, en temel varlık seviyesi bireyliliktir. Hücreden başlayarak beşere dek her canlı bireyi kendisine vucut veren altbireylerin bütünlüğüdür (Fr intégration). Meselâ, hücrenin çekirdeği, mitokondrisi, golgi cihâzı gibi yapılar, onda yer alan altbireylerdir. Filvakî kendini oluşturan altbireylerden hareketle belirli bir hücrenin bütününü daha seçikce anlayıp

açıklayabiliriz. Ancak, incelediğimiz hücreyi altbireylerine, başka bir deyişle, organcıklarına ayrıştırdığımızda, onun canlı bütünlüğünü yitiririz. Böyle bir durumda o, ölüdür. Demekki, bilim işlemlerinde, yaşayan varolanı altbireylerine ayrıştırdığımızda, canlı bütünlüğünü bozup ortadan kaldırıyoruz. Bu durum, yine bir dirimli (İng biotic) varolan beşerçin de geçerlidir. O da öyleyse bireydir. Her canlı birey evrim basamaklanmasındaki (İtal scala) yapıca ve işleyişce (İng mechanism) karmaşıklık derecesi uyarınca, bireyliliğinin farkına değişik raddelerde varır. Bir ağaç, ışığın kuvvetine, marûz kaldığı basınca göre gelişip serpilir yahut tersine kurur. Bu, bireyliliğin farkına varmanın bir derecesidir. Balık, ondan daha seçikce farkındadır. Çünkü, dış etkenler, onun bünyesinde haz yahut acı duyumlarının ortaya çıkmasına yol açarlar. Bu durum, artık köpekte, kedide, devede, atta yahut maymunda iyice belirginleşir. Ne var ki, hiçbiri duyu boşandırıcı etkene marûz kalmadıkca, durduk yerde, acıyı yahut hazzı duyumlayamaz. Hele, acı, haz ve daha başka duyular üstüne düşünemez. Zirâ kavramlaştırma istidâdına mâlik değildirler.

d. İnsan-Olma

Bahis konusu kuvveyi hâîz beşer, bunu içine doğduğu toplumda fiile dönüştürdüğünde insan olur. Onun bireyliliğiyse başka canlıda rastgelmediğimiz ben biçiminde tezâhür eder. Şu hâlde, 'ben' artık bir dirim birimi değil. O, anlamagücünün verisi olup maddî değil, manevîdir. Bedenini, bünyesini duyumlayan beşerden kendini anlayarak başkalarından ayırdedebilen insana geçiyoruz. Kendini ilkin duyumlayarak, hissederek, bilâhare anlayarak başkalarından ayırdedebilen insanın temel varlık birimi 'ben'idir. Zaman içinde oluşan duyma, anlama ile başkalarından ayırdetme kâbiliyeti ile birikimi, o belirli 'ben'in 'tarihi'dir.

e. İrâde

Öyleyse 'ben', 'tarih verisi' bir varolandır. Tarihi kesintiye uğrar, tarihliliğini unutursa, o insanın 'benliğ'i sarsılır, giderek çöker. Beşeri meydâna getiren, bütün canlılarda olduğu üzre, evrim–genetik verisi 'kalıtım'dır. O da, şu durumda, uzak geçmişten yakına –soyoluş (Y filogenesis)–, yakın geçmişten şimdiye –bireyoluş (Y ontogenesis)– akıp giden sürec ile onun berâberinde getirdiği birikimdir. Görüldüğü gibi, evrimsel–genetik süreçler, tarihî olanları andırır. Şu var ki, insanın olmadığı yerde, 'tarih'ten de bahsolunamaz. Zirâ, bulunulan ândan önce uzak ile yakın zaman dilimlerinde olup bitmiş süreçlerin incelendiği alan evrim–genetiktir. Bahse konu evrimsel–genetik süreçler, yer aldıkları yahut taşıdıkları canlıların bireysel katkıları olmaksızın olagelirler. Bir tek, artık beşer değil, insan, öz katkılarıyla, müdâhaleleriyle kendi 'insan–oluşu'nu inşâa eder. Menşece zihnî olan bu 'insan–olma' isteğine 'irâde' diyoruz. Şu durumda beşerin evrimsel–genetik kalıtımı gayriirâdî olmasına karşılık, insanın kendini inşâa etmesinin sâiki irâdîdir. Kendini kendi isteği, yânî irâdesi doğrultusunda inşâa eden insan 'bilinç' sâhibidir. Bilinçlenen insan ise, kişileşir.

İrâde sâhibi olmak, özden hür olmağı şart koşar. Bilkuvve hür olan insanın, hürlüğünü fiile geçirmesi, fiilinde tezâhür ettirmesi, irâdedir. Bu kendini ilkin düşünme ediminde, bilâhare eylemde gösterir. Eylem de zâten, insana mahsus hareketlerin, onun düşünmelerinin semeresi olan düşünceler tarafından biçimlenip yönlendirilmeleridir.

Düşünceler, en basit olanları dahî, ömrün ilerileyen evrelerinde belirirler. Öncelikle tasavvur, zamanla da kavram birikimine kaçınılmazcasına ihtiyâç gösterirler de ondan. Yaşadıklarımızdan bizde kalan 'iz'ler, temelde, duyu verilerinden neşet etmiş duyumlar ile bunlardan doğan duygulardır. Dışımızdaki şeylere veya olaylara doğrudan yahut dolaylı

ilişkin olarak zihnimizdeki 'resim'lerin kaba hatlarını, duyu verilerinden neşet etmiş izlenimler ile bunların daha bir seçikleşerek genelleşmesi demek olan duyumlar oluşturur.

f. Hâfıza

Nitekim, şeyler ile olayların zihnimize yansıyan sözümona 'resim'lerine de tasavvur diyoruz. Bunların zamanla düzenli ve birbirleriyle bağlantılı birikimiyse hâfızadır.

Olup bitmiş olanların belli bir süre sonra zihinde canlandırılması, 'hatırlama'dır. İşte, üstüne düşünerek katlandığımız —tefekkür, efkârlanma (réflexion)— tasavvurlar, 'resim'li olma özelliklerini yitirerek git gide kavram da dediğimiz zihin birimlerinden düşüncelere dönüşürler.

Hatırlayarak düşünmelerimiz, hep geçmişte başımızdan geçenler üstünedir. Olup bitenlerin bizdeki 'iz'leri üstüne düşünerek —hatırlamalar, hatıralar— kendi 'ben'imiz ile 'çevre'miz hakkında düşünceler geliştiririz. Kendi 'ben'imizi aydınlatan, kendimize açan düşünceler, bilincimizi oluştururken; 'çevre'mize ilişkin olanlar, bilgilerimizi meydana getirirler.

Nihâyet, duyma–düşünme–hatırlama işleyişlerimiz ile işlemlerimizin tümü, inanç varlığımızın zeminini teşkil ederler. Söz konusu varlığımız, geçmişte temellenip henüz yaşanmamış zaman dilimi demek olan geleceğe hamle yapar. İmdi, geçmişteki yaşadıklarıyla yoğrulup 'pişen' 'kişilikli insan bireyi', yaşanacakların nasıl olabileceklerini hep tasarlamakla meşğûldür. İşte, hâfızasından sudûr eden onun bu bâriz vasfına tarihî varlık sahası diyoruz. İnsan, hem birey hem de toplum olarak tarihî varlıktır.

Kişilikli insanın kendi 'ben'ini belirleyen eşsiz özelliklerine kimlik diyoruz. Bireyler için olduğunca, belli bireylerin zaman ile mekânca biraradalığından doğan toplum bağ-

lamında da kimlik söz konusudur. Sonuçta 'kişilikli insan bireyi' vasfına uygun toplum da, varlıkca daha üst seviyede bir 'kimlikli birey'dir. Nasıl tek bireyin kendi 'benliğ'ini bilmesi kişisel bilinciyse, toplumun öz 'benliğ'ini tanıması da onun toplumsal bilincini ortaya koyar. Birinde olduğu üzre, ötekinde de bilincin esâsı, hâfızadır. Toplum hâfızasından kaynaklanan hatıralardan yaşayakalanlar, gelenekleşirler. Gelenekleşebilmiş maşerî (kolektiv) hatıralarsa, kendilerini, yaşayan toplumda örf, âdet ile görenek biçiminde duyurur, izhâr ederler. Örf, âdet, gelenek ile göreneklerin heyetimecmûnunaysa, o toplumun kültürü adını veriyoruz.

İmdi nasıl kültürsüz toplum olamazsa, aynı şekilde tarihsiz kültürden de bahsedilemez. Tarih, toplumun benliğine ilişkin bilinci, dolayısıyla kimliğidir. Geçmişini topyekûn unutmuş insan, hâfızasını yitirmiştir.

René *Descartes*'ın "düşünüyorum, öyleyse, varım" düsturu uyarınca, hâfızası silinmiş olan, varlığına —yânî benliğine— ilişkin bilincini de kaybeder, sonuçta, insanlığından olur. Böyle birine artık insan diyemeyiz. O, salt dirim seviyesine —yânî beşerliliğe— rucûu etmiş sayılmalıdır; buna ise, bitkisel hayat denir. Aynı şekilde, geçmişini düşünemeyen, demekki tarihsiz kalan toplum ortadan kalkmağa hükümlüdür. Dünü olmayan toplumun yarını da olamaz. O, tıpkı hâfızasını kaybetmiş kişi gibi, değerlendirme yapamayıp anlamlandırmada bulunamaz.

Anlamlandırma ile değerlendirme, birbirlerini tamamlayan iki ayrı zihin etkinliğidir. Anlamlandırma, yapma ile inşâa etkinliklerinin asıl sâikidir. Değerlendirmeyse, yapılmış, kurulmuş, inşâa edilmiş olanın yorumu, takdîri ve yargılanmasıdır. *Allah*, her iki hassanın biricik mâlikidir. Yarattıklarının kuvvesi —sûreti ve ona eklenecek maddenin çeşidi, niteliği ile niceliği ve dahî *Eflâtun*'un deyimiyle *idea*sı— kendisinde saklı —hafî— bulunduğundan, *O*, her şe-

yin anlamı ile manâsına ezelden ebede müdriktir —tekâmüle dayanmayan, demekki mutlak idrâk ile şuur (bilinç) *O*ndadır. Yalnızca hâlihazır varolan evren (kâinat) değil, olmuş, olan ve olacak bilcümle âlemler *Allah*ta anlamlıdırlar. *O*, anlamlandırma yetisini (Fr capacité), varolan fizik evrende, bilebildiğimizce, bir tek, insana bahşetmiştir —bkz: *Hicr* (15) /26; *İsrâ* (17) /85 ile 86.

Değerlendirmeye gelince: Madem yaratıcı *O*dur, yarattıklarının anlamını *O*, içkince bilir —bu bağlamda anlam, manâ olur—, o hâlde *Allah*ın değerlendirme yapmağa ihtiyâcı yoktur. Bunun istisnâsı insanla ilgilidir. Zirâ —Melekût âleminin sâkinleri hâriç— sınırlı ölçüde, 'hürlük'le şereflendirilerek yaratılmış yalnızca insandır. Onun ne duyduğunu, hangi duygulara kapıldığını, ne yapıp ettiğini yaratıldığı ândan itibâren *Rabb*i tarafından bilinmekle birlikte, *Allah*, ayrıca, insanın duyuşunu, düşünüşünü, hâl ile hareketlerini mütemâdiyen gözleyip değerlendirir —"De: Herkes kendine has (kendi kâbiliyetine uygun) tarzda eyler; en doğru yolda olanları (yolu seçenleri) en iyi bilen *Rabb*indir —*İsrâ* (17) /8.

g. Tarihin Zemini: Akıl

(i) Şu durumda tabîî ki, *Allah*ın ölçüsünde olmamakla birlikte —çünkü insan, yaratamaz, sâdece inşâa edebilir—, anlamlandırma ile değerlendirme hasletlerini kişi, *Rabb*inden doğrudan doğruya almıştır. Başka bir anlatışla, bunları o, beşerliliğinden —dirim cihetinden evrim yoluyla— tevârüs etmemiştir. Bu cümleden olmak üzre, *Allah*, yeryüzündeki halifeliğine insanı tayîn etmiştir —Bkz: *Bakara* (2) /30 ile *An'âm* (6) /165[11]. Bunu da *Allah*, Kendi Ruhundan kişinin beşer bedenine 'üflemek' sûretiyle izhâr buyurmuştur.

11. *Kur'ân* meâlleri için bkz: *"Kur'ân Kerîm*in *Türkce meâl-i Âlisi"*, Ömer Nasuhî *Bilmen*, Akçağ, Ankara, 1994. Ayrıca: *Qur'ân*, translated and explained by Muhammad *Asad*, Dâr al-Andalus, Gibraltar, 1980.

Bundan dolayı da, Alman mistiki ve din filosofu Johannes —Meister (Usta)— *Eckhart*'a (1260 –1328) göre, Ruhun insandaki tecellisi demek olan *Akl*ın, öteki bütün şeylerin tersine, yaratılmamış olup *Allah*ın Kendini Özünden izhâr edişi olduğunu ileri sürmüştür.

(ii) Gücünü akıldan alan zihin, dünyayı değerlendirir. Böylelikle bütün yaratıklar için 'değerden bağımsız' dünya ile doğa, insanda değer kazanır. Her değerlendirme işlemi, aklın isterlerine uyarak, bir sıradüzeni derpîş eder. Bu düzenin üç basamağı, 'ben', 'ben-benzeri-olan-biz'; 'ben-benzeri-olmayan-dünya-doğa'dır.

'Ben' ile 'ben-benzeri' alanları aslında önemli ölçüde kesişirler. Aralarındaki ayırım çizgisini çekmek zordur. İkisi, olanın tesbiti şeklinde tecelli eden değerlendirmenin aşılıp dar anlamda kültür diye nitelediğimiz kurma, inşâa etme mahallinde yer alır. Bu bakımdan 'ben'i 'ben-benzeri', yânî 'biz' şartlarının bağlamından koparan Freudcu psikolojinin (psikoanaliz) yanılgısına burada işâret etmeden geçemeyeceğiz.

Aslında bir değerlendirme–anlamlandırma bağlamı olması bakımından, gerek 'ben' gerekse 'biz' sahalarında, insan–toplum-kültür âleminin esâsı 'tarih'tir. Hem bireysel, hem toplumsal kimlik, tarih temeli üstünde inşâa olunur. Kimlik inşâa olunduğuna göre, ortada anlamlandırma dediğimiz bir olay söz konusudur. Bu anlamlandırma işinin en geniş ve derin tezâhürü, kültürün inşâasıdır.

Öz *ben*imin inşâası sırasında mensûbu bulunduğum değişik toplum katmanlarının kendilerine mahsûs tarihlerinin ağır baskısını her dem duyumlarım. Bu duyumlama, insan-toplum–kültür çerçevesinde yer alan olaylardan ibâret değil. Bahsolunan çerçevenin dışındaki fizik dünyayı dahî, yine kültürümüzün, dolayısıyla da tarihimizin camlarından seyrederek değerlendiriyor ve toplum–kültür tarihinden

ayırtetmek maksadıyla buna 'doğa tarihi' diyoruz. Gerçi Laikcilik–positivcilik–nesnelcilik dünyatasavvuru, giderek ideolojisi, 'dünya–doğa'nın, 'toplumlaştırılması–kültürleştirilmesi'ne şiddetle karşı çıkmıştır. Kısaca 'evrim' ıstılâhıyla dile getirdiğimiz 'değerden bağımsız' bir 'dünya–doğa'nın, ancak çözümlenerek incelenebileceği öne sürüledurulmuştur. Ne var ki adı üstünde, bu, bir dünyatasavvuru yahut ideoloji olduğuna göre, kendi de, açıkcası, başlıbaşına bir değerlendirme biçimidir. Demekki doğanın değerden bağımsız olduğu savının kendi de bir değerlendirme ifâdesidir. Şu durumda, doğa araştırmalarında ele alınan konunun yahut nesnenin değerden bağımsız olduğu fikri, bizzât bir değerlendiriştir. Nihâyet, araştırmalardan elde edilen verilerin yorumlanması, değerlendirme değilse, nedir?

(iii) Tarih, belli bir bireyin yahut toplumun, kendi geçmişinden bulunduğu hâlihazır âna değin kotarabildiği, metafizik bir söyleyişle, bilincine varabildiği tüm müktesebât, birikim demek olduğu gibi; bu birikimin üstünde düşünerek onda yer alan olayları, süreçler ile varolanları neden–etki bağları çerçevesinde yeniden değerlendirme işini de dile getiren ıstılâhtır. Anlaşılacağı üzere, ikinci anlamıyla 'tarih', bir bilimin adıdır.

Birinci anlamıyla 'tarih'in, her zaman ister birey, ister toplum biçiminde olsun, bütün insanlar için geçerli olduğunu yaşanmış örnekleriyle ilk defa akıcı bir uslupla tasvir eden Bodrum'lu (Halikarnasos) *Herodos*'tur (484–425). Sanıldığının tersine, o, bir vaka olarak 'tarih'i ilk keşfeden değildir. Öncelikle medeniyet seviyesine erişmiş kültürler, öteden beri tarih bilincine sâhib olmuşlardır. Hattâ medeniyet aşamasını ulaşmamış kültürlerde de 'geçmiş'ten gelen birikimler yaşanır. Geçmiştekiler ile 'şimdi' yaşananlar arasında dikkate değer bir kırılma, bir fark yoksa, iki zaman kesiti arasında belirgin bir ayırım çizgisi çekilemez. Bu du-

rumda, yüzeye yansımış bir tarih bilincinden bahis açılamamakla birlikte, yine de 'geçmiş'e ilişkin belli belirsiz bir 'farkındalık'tan söz etmek yanlış olmaz. Demekki, değişik derecelerde olmakla birlikte 'tarih', her toplumda bir biçimde algılanır.

Kendi medeniyetlerinin saçtığı parlak ışık karşısında körleşip basîreti bağlanmış, Yeniçağ Batı Avrupalı bir bölük önyargılı, kibirli filosof ile bunların kör topal yamaklarının tersine, onlardan iki bin küsûr yıl önce yaşamış koca *Herodotos*, tümüyle tarihten yoksun toplumdan söz edilemeyeceği gerçekliğini görüp kendinden sonrakilere bildirmiştir.

Herodotos, bir vaka olarak 'tarih'i bütün değişik vecheleriyle, çeşitli toplumları tanıyıp incelemek sûretiyle tesbit etmenin yanında, bunu soyutlayarak salt bir kavram olarak da irdelemiştir. Böylelikle bir nevi tarih sistematiğinin zeminini hazırlamıştır.

Gelenek ile görenekleri, örf ile âdetleri ve içinde bulundukları iklim, coğrafya ile topoğrafya şartları çerçevesinde farklı toplumlara mensûp bireylerin birbirlerine savaş ile barış dönemlerinde nasıl davrandıklarını bizlere tarih, karşılaştırmalı ve tasvirci tarzda hikâye etmiştir. Nitekim, Almancada —Geschichte— yahut Felemenkcede —geschiedenis— gördüğümüz gibi, 'tarih', kimi dillerde 'hikâye' anlamına gelir. Ama 'bilim' şeklinde 'tarih'in belirlendiği Yunancada, *Historia*, 'araştırma', 'malûmat' anlamlarını içermekte olup 'soruşturmak' demek olan *historein* masdarının isim hâlidir. Sonuçta 'bilim'i genel olarak tarîf edip onun aksiyomatiği ile sistematiğini ilk kez belirleyen *Aristoteles* (384–322), özellikle *historia*yı belli toplum–kültür bağlamında olup bitmiş yahut gelip geçmiş olaylar ile kişilerin neden – etki bağlantıları dikkate alınarak araştırılması biçiminde anlayıp açıklamıştır. 'Tarih'i *Herodotos* anlamında klasik Türkcede 'vakanüvislik' —'vakaların kayda geçirilmesi sa-

natı', 'vaka yazıcılığı'—, *Aristoteles*inkindeyse, tarîfi ile sistematiği felsefede yapılan bilim olarak anlıyoruz. Daha *Aristoteles*, bilim olmakla birlikte, tarihin, doğa bilimlerinden farklı bir aksiyomatik ile sistematiğe mâlik olduğu gerçekliğine parmak basmıştır. Bilimmidir yoksa zanaatmı olduğu sorusu bilim felsefesinde henüz tatmin edici ölçülerde cevaplandırılamamış olan iktisâdı bir yana bırakırsak, insan–toplum–kültür âleminin kendini doğrudan doğruya ele alan uğraşılardan —klasik mekaniğin teşkil ettiği— bilim ülküsüne en ziyâdesiyle yaklaşan tarihtir. Doğa bilimlerinin tersine, bilim olarak tarih, her ne denli konusunun bağlam çerçevesinde kendi inşâa etmek mecburiyetindeyse de, sonuçta, araştırılan konu ile araştırıcısı arasında zamanca[12] fasılanın bulunması, öznel duygu bağlarının kurulmasını bir nebze önler. Bahsolunan fasıla genişlediği ölçüde bu bağın oluşma ihtimâli de azalır. Bu sebeple, bilimin nesnellik şartına en fazla yaklaşan tarih kesimi, onun 'tarihöncesi' (Fr préhistoire) yahud 'öntarih' (protohistoire) kalıntılar üstüne girişilen araştırmalar alanıdır.

12. Haddızâtında, medeniyetimizin klasik kaynak dili Arapcada *tarih* sözü 'zaman' veya 'vakit' anlamına gelir. Başka bir deyişle, 'zaman' veya 'vakit'le anlamdaştır. Leiden'de/Felemenk yayımlanan "*İslâm Ansiklopedisi*"nin 1979 Türkce bakısında (M.Eğ.B., Istanbul) *tarih* sözünün, ortak Sâmî *v~r~h* köküne dayandığı bildirilmektedir. İbrancada 'ay' anlamına gelen *Yerah* da aynı kökten türemiş. Buna göre, 'ay' ile 'tarih' bir kökten çıkıp benzer anlam taşımıştır. Bahse konu anlam, bir taraftan "bir hâdisenin yahut tarihî vakanın vâdesinin tayîn ve tesbiti"; öte yandan da "bunun vukûu ânını, zaman devresini ifâde etmek üzre gelişmiştir" (11.cilt, 777.s). "*Biraz Yakın Tarih, Biraz Uzak Hurâfe*" (Kitabevi, Istanbul, 1998) başlıklı kitabının 63. sayfasında Ismail *Kara* beğ bizlere *Şemseddîn Sâmî* beğin anıtlık "*Kâmûs-ı Türkî*"sinden (Ikdâm matbaası, Istanbul, 1899) hareketle *esâtîr* sözünün 'nizâmsız kelâm' (saçma) manâsına geldiğini söylüyor. "Nitekim" diyor, "zamanımızda da 'tarîh-i kadîm', hattâ 'tarih' kelimelerini, 'vâhî, boş şeyler' manâsında kullananlar vardır. "O, tarihe karışmıştır"; "bu, artık tarih olmuş" dendiğinde "yalan olmuş, sâde lafta kalmış" yahut "adı, nâmı pâyidâr olmuş, iştihâr etmiş" manâlarından her biri kastdedilir..." Arapca aslında 'soyağacı', 'soykütüğü' anlamına gelen 'şecere', İslâmîleşmiş dillerden Malaycada 'tarih'e karşılıktır.

(iv) Devlet ülküsünde birleşmiş toplum demek olan milletin kimliği en seçik hâliyle ona ait topyekûn birikim üstüne girişilmiş sistematik çalışmalar anlamında tarih felsefesinin kurulmasıyla çıkarılabilir. Şu durumda tarih felsefesi, belli bir toplumun, milletin, kültür yahut medeniyetin kimlik çetelesidir. Nasıl kültürlerin oluşturabilecekleri en üst basamak medeniyetse, medeniyetlerin dahî ulaşabileceği en yüksek aşama 'felsefîleşmiş medeniyet' safhasıdır. Nitekim bellibaşlı felsefîleşmiş medeniyetler ile kültürlerin kimlik çetelelerini çıkarmış filosofları olmuştur. Bunu Eskiçağ Ege medeniyetine *Herodotos* ile *Aristoteles*; Ortaçağ Hıristiyan medeniyetine *Azîz Avgustinus* ile *Akinolu Thomas*; İslâm medeniyetine *Gazalî* ile *İbn Haldun*; Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetine Galileo *Galilei* ile Isaac *Newton*; Yeniçağın İtalyan kültürüne Niccolo *Machiavelli*, Fransız kültürüne René *Descartes*, Jean-Jacques *Rousseau* ile François Marie *Voltaire*, İngiliz kültürüne William *Shakespeare*, Thomas *Hobbes,* John *Locke* ile David *Hume*, Alman kültürüne Martin *Luther*, Immanuel *Kant*, Johann Wolfgang von *Goethe* ile Georg Wilhelm Friedrich *Hegel*; Çağdaş cihânşumûl İngiliz-Yahudî medeniyetine de Adam *Smith*, Charles *Darwin* ile Karl Heinrich *Marx* yapmışlardır.

(v) Sonuc olarak toparlarsak; gerek birey gerekse toplum düzleminde insan–oluşunu sağlayan, demekki kişiliğini kuran insanın zihninde açık yahut bulanık bütün baştan geçmiş olanların çetelesinin çıkarılması demek olan tarih aşağıda dökümü sunulan konuları anlamca kapsamaktadır:

(a) Kişiler ile toplumlarda bilinçlenilerek —yânî, 'öz bilgisi'ne erişilerek— kimliğin oluşturulması;

(b) özellikle toplumun maşerî hâfızasında yer etmiş —gelenekleşmiş örf ile âdetler, esâtîrler, kıtlıklar, felâketler, tabîî âfetler, dinî-tasavvufî yaşantılar, iktidar kavgaları, ikti-

sâdî bolluk yahut sıkıntılar, zafer destanları yahut bozgun üstüne ağıtlar, sefer yahut ricatlar, aşk maceraları ile hikâyeleri, yurtlanma efsâneleri cinsinden— yaşanmışlıklar, ya oldukları zaman ya da olup bittikten sonra kuyumcu titizliği ve dikkatiyle ayıklanarak kayda geçirilmeleri: Tarihciliğin esasını oluşturan 'vakanüvislik';

(c) belli bir toplumda, kültürde, medeniyette yahut medeniyetler câmiasında maşerî hâfızaya nakşolunarak yaşanmış cümle olayları elden geldiğince dikkate alarak bunların, nasıl, neden ve hattâ niçin cereyân etmiş olabileceklerini sorgulayıp bilim aklının gerektirdiği nedensellik ile nesnellik ilkelerine uygun tarzda ya düzayak hikâye ederek ya da karşılaştırmalı biçimde izâh edebilecek açıklama örneklerini geliştirip önermek: 'Tarih bilimi';

(d) ve nihâyet 'tarih felsefesi': Bu da, yine, iki bölüme ayrılır: Tarih biliminin felsefesi ile tarih metafiziği.

(vi) Nasıl, tarih biliminin ilk şaşmaz örneğini *Herodotos*'ta buluyorsak, bunun felsefesini de ilk yapan *Aristoteles* olup Yeniçağda adını koyan da, *Voltaire*dir: *Philosophie* de l'*Histoire*. Tabîî, gerek *Aristoteles*'te gerekse *Voltaire*'de tarih biliminin felsefesi, tarih metafiziğinden besbelirgin çizgilerle ayırılmış değil. Yine de, bugün tarih biliminin felsefesi tâbiri altında tanıdığımız çalışma, inceleme alanına ilkin öncelikle *Aristoteles*'te rastgeliyoruz. Ama asıl oluşup olgunlaşması Wilhelm *Dilthey*ladır (1833–1911).

Tarih metafiziğine gelince; onun da ilk dikkate şâyân simâsı Giambattista *Vico*'dur (1668–1744). Bunun doruğunaysa, *Hegel* ile daha küçük ölçekte Johann Gottlieb *Fichte*'nin (1762–1814) çalışmalarında ulaşılır. Ancak, asıl kayda değer hamle çağımızın önde gelen filosoflarından José *Ortega y Gasset*'le (1883–1955) vukûu bulmuştur: Tarih, insan–toplum–kültür gerçekliğinin dışında, ondan ayrı mütâ-

lea edilemez. Tam tersine, insan–toplum–kültür, 'tarih ocağı'nda pişer. Her insan–toplum–kültür gerçekliği, piştiği tarih ocağına göre bakış açısı kazanır.[13]

Böylelikle her insan–toplum-kültür, öz tarihinden ötürü kendine has bir gerçeklik 'reng'ine bürünür. Buradan hareketle, insan–tarih–toplum–kültür bütünlüğünden bahsetmek lâzım. Her tarih biriciktir; bu yüzden, hiçbir insan–tarih–toplum–kültür gerçekliğini başka birinin bakış açısından açıklamağa imkân yoktur. Ancak, bunların arasında benzerliklerin, ortaklıklar ile etkileşmelerin olmadığı anlamını çıkarmak da doğru değildir. Tarihciliğin, ama özellikle de — gerek tarih biliminin felsfesi gerekse tarih metafiziği anlamlarında— tarih felsefeciliğinin zorluğu, insan–tarih–toplum–kültür'lerin özgün gerçekliklerinin üstünde ve onları dahî kapsayan evrensel yahud insanşumûl değerler ağı varmı; varsa, cüzî birimlerin, bahsi geçen tümel (evrensel) değerler varlığı içerisindeki konumları, önemleri ile ilişkileri nelerdir, sorularında odaklaşmaktadır.

13. Bkz: José *Ortega y Gasset*: "*Estructura de la Vida, Sustancia de la Historia*", 23.s, "*En Torno a Galileo*"da; Espasa Calpa, Madrid, 1965.

IX. MANEVİYÂTIN FENOMENOLOJİSİ

(1) "*Maneviyâtın Fenomenolojisi*" ne anlaşılmaz yahut en azından erbâbı anlıyorsa bile, çetin ceviz bir terkip! Niye? Görülenler (fenomen) yahut duyumlanabilirlikler (aisthesis) dünyasını göz önüne serme derdinde değil de ondan.

Görülür–duyulur cinsten olup bitenler dünyasına gerçeklik diyoruz. Görülür–duyumlanır ölçülüp biçilebilir olayların doldurduğunu düşündüğümüz topyekûn uzam (Fr extension) evrendir (univers). Peki, bu evren tek başına ilksizliktenberi varolup sonsuzluğa akan süreçmidir?

Galilei–Descartes–sonrası Yeniçağ maddecilik–mekanikcilik dünyatasavvuru evren ilksizlikten sonsuzluğa yol alan maddî–mekanik süreçler bütünüdür. Her süreç, belli bir 'selef–süreç'ten, genellikle, kendi yol açtığı bir 'halef–süreç'e değişip dönüşmektedir. İşte, Georg Friedrich Wilhelm *Hegel* (1770 – 1831), bahsettiğimiz Yeniçağ dünyatasavvuru ile ~görüşüne karşı çıkmış, seçenek bir felsefe (–bilim diyemiyoruz) ortaya koymak istemiştir.

(2) İzini geçmişte Ortaçağın klasik devrine değin gerisin geriye izleyebildiğimiz Alman felsefesi mistiklikten metafiziğe[14] doğru yol almıştır. Metafiziğin en koyulaştığı, yoğunlaştığı dönemlerde bile, mistiklik kendini duyurmağa devam etmiştir.

Metafiziğin baş belirleyicisi akıl, arı duru gidimli düşünme akışı ile onun verimi olan temellendirilme ile delillendirilmeye açık düşünceyi boşandırır. Metafiziğin tersine mistiklikte akıl, farklı seviyedeki düzlemlere (Fr plate-forme) iner yahut çıkar; yânî hep ön planda bulunmaz. Daha da önemlisi, mistiklikte hakîkata dair bilgi (irfân) vehbî olarak görülür, kabul edilir. Buna karşılık metafizikte gerçekliğe ve hattâ kısmen de olsa, hakîkata ilişkin bilgiler, kesbîdir.

Mistikliğin, metafiziğe bulaşmasından ortaya çıkan çığıra idealism demek yerindedir. İdealist felsefe tarzı, spekulativ metafizik sisteme odaklanmıştır. Filvakî positiv tavırlı filosof-bilimadamına spekulativ metafizik kabule şâyân değildir. Nitekim bunun delîlini Immanuel *Kant*'ın (1724 – 1804) "*Salt Aklın Eleştirisi*"nin "Giriş"inde buluyoruz. "...Metafiziğin esâs gâyesi doğrultusunda İdealismin, nice masûm gözükürse gözüksün —aslında hiç de öyle olmamakla birlikte— evvelemirde içimizdeki duygunun bile, bilgi malzemesini kendisinden devşirdiği dışımızdaki şeylerin varlığını düpedüz inanç konusu kılması, dışımızdakilerin varolduğunu şüpheyle karşılayanlara da tatmîn edici kanıtlarla karşı çıkamaması, gerek felsefe gerekse insan aklı için bir rezâlettir..." —XXXIX.

Eckart Ustadan sonra mistiklikten metafiziğe doğru yol alan, öncelikle de Büyük *Albert*'ten itibâren biçimlenen Alman felsefesinin hâkim rengi, idealist olmuştur. Bu misti-

14. Geleneğin bellibaşlı simâları: *Büyük Albert* (*Albertus Magnus*: 1200 – 1280), *Meister Eckhart von Hochheim* (1260 – 1328), *Kues'li Nikolaus* (*von Kues*: 1401 – 1464).

ğimsi idealist özelliğiyle Alman felsefesi, Fars filosofu Şehabeddîin *Sühreverdi*'nin (1154 – 1191) başını çektiği İşrâkiye çığrı ile Ispanya doğumlu Arap filosofu Muhiddîn İbn Arabî (1165 – 1240) gibi, İslâm felsefesinin bir kesimi hâriç, Batılı gelenekler arasında tektir, özgündür. Çağlar boyu mistik–idealist renginden fazla bir şey yitirmeyen Alman metafiziğinin şâhikasını "Maneviyâtın Fenomenolojisi" teşkîl eder. Daha kitabının başlığıyla *Hegel*, maddecileşip mekanikleşen Yeniçağ Batı Avrupa medeniyetine meydan okumuştur.

Peki, maneviyât nedir? Maddenin açıklama imkânları çerçevesine girmeyen ne varsa, odur. Bu nedenle, bir bakıma, maneviyât, olumsuz bir ıstılâh/terim görünümünü sergilemektedir.

Hareket eden yahut edebilen uzamlı varolanın temel birimi maddedir. Yirminci yüzyıl başlarına değin bahsi geçen birim, atom şeklinde anılagelinmiş, bilâhare atomaltı tânecikler onun yerini almışlardır. Maddeye dayanılarak girişilen nedensel açıklamaların çerçevesi dar olup bizleri ziyâdesiyle uzaklara taşımayıp derinlere indirmez. Maneviyâta gelince; onun önü sonu yoktur. Bundan dolayı geçmişin kalburüstü metafizikcileri varlık öğretisinde maneviyâtı 'kaldıraç' niyetine kullanmışlardır.

Maneviyâtcı idealistlerin indinde maddenin açıklama kapsamına girmeyen ne varsa, maneviyâttan sayılmıştır. Gelgelelim onlar, bununla da kalmamışlardır. Gottfried Wilhelm *Leibniz*'in (1646 – 1716), *monad* öğretisinde yaptığı üzre, maddeyi de maneviyâttan türetip onun açısından açıklamağı denemişlerdir.

Nedir, öyleyse, açıklayıcılık bâbından onu böylesine güçlü kılan? Kısaca, görülür–duyulur, ölçülüp biçilir şartlarla kısıtlanmış olmayışıdır. Düşünmenin konusu varlık, onun tümü tamamı da âlemdir. Harekete geçme düzlemimizi böyle belirleyince, varlığı mutlak anlamda kaplam kılmış; dola-

yısıyla duyumlanabilirlikler evrenini de varlığın kaplamına dâhil etmiş oluyoruz. Fakat, duyulur cinsten olmayanlar onun kaplamındadır. Bunları sâdece düşünüyoruz yahut düşünebiliriz. Şu durumda düşündüğümüz, düşünebildiğimiz, duyumlayıp duyumlayabildiğimiz âlemin hakîkatındandır. Âlemin hakîkatı maneviyâttır. İmdi maneviyât, hakîkatı da gerçekliği de kapsar. Zirâ onların hepsi düşünmeme konu olur yahut olabilir. Görüldüğü gibi, maneviyâtın birinci derecedeki devindireni (Fr dynamo) düşünme yahut düşünülebilirliktir. Maneviyâtı düşünmeden, ondan daha fazla açık kılan yahut kılabilen etken yoktur. Duyumlanırlık, 'bu-dünya'ya, bâhusus yeryüzüne ilişkindir. Oysa düşünebilirliğin sonu sınırı varmıdır? Varsa bile, kestirilemez.

Düşünmenin çeşitli seviyeleri bulunur. En üstünü felsefece düşünmedir. Aklın, felsefe düzlemindeki düşünüşü dialektikle olur. İmdi *Hegel*, bizlere yukarıda bahsettiklerimizi anlattıktan sonra, metafiziğin yönteminin dialektik olduğunu bildirmiştir. Maneviyâtın düşünme dokusunu dialektik oluşturur. Bunun da en bâriz izhârı fikirdir (idée). *Kant*'ın bildirdiği üzre, fikir, salt kavramdır. Fikir, şu durumda algıdan bağımsızdır. Kavramın algıyla dolmasından yahut doldurulmasından düşünce ortaya çıkar. İşlemi yürüten akıl, görünür olayın (phénomène) karşısında edilgin kalmayıp etkindir. Karşılaşılan görünür olay, onu düşünenden varlıkca bağımsız olmakla birlikte, bilinmeye konu olması itibâriyle düşünene bağımlıdır. *Hegel*'e göre, düşünce, düşünce-olmayanı yakalayıp onun üstüne katlanır (übergreift). Böylece anlamdışı durumda bulunan anlamlanır. İşte, birtakım gök cisimlerine bakıp onlara, sözgelişi, samanyolu diyerek onları zihnimizde birleştiriyoruz/sentezliyoruz. Varolan olarak varolmakla birlikte, ne tuhaf bir aykırılıktır ki, o varolanın üstünde düşünüp onu birleştirimlemediğimiz/ sentezlemediğimiz takdîrde onun 'at' olduğunu söyleyemeyiz.

Kimi şeylerin varoluşu görünürlükte (phénomène) verilmemiş olmakla birlikte, onları düşünerek bilincimizde var kılarız: Din, ahlâk, güzellik ile matematik ölçüler gibi. Dışımdaki şeylerin varolduğuna ilişkin inancım vadır. O da, öz varlığıma beslediğim inancı aydınlatıp pekiştirir. Nitekim *Eflâtun*'a kalırsa, düşünce dahî düşünmenin (Y noēzis noēzeōs) konusu kılınabilir. Bilinçlenme böyle gerçekleşir. Bilincin konusu dünya katlanılarak düşünmenin verimidir. Bahsi geçen katlanarak düşünme işleminin yolunu yordamını çizense, daha önce belirtildiği üzre, yönlendiricisi ile yöneticisi akıl olan dialektik yöntemdir.

Kanıtlanmayı bekleyen, taleb eden iddia, sav (thèse); onu sınamak, denetlemek üzre 'karşı'dan gelense, karşısavdır (antithèse). İkisinin birbirini deneyip sınamasından birleştirim (synthèse) ortaya çıkar. Birleştirim, sav ile karşısavın birbirlerine karşı verdikleri ölüm kalım savaşı; birinin, öbürünü mahvetme mücâdelesi değil; birbirlerini sınayarak tamîr çabası olup onarılmış durumda ikisini de içleştirerek aşar; ve yeniden karşısavını bekler hâlde savlaşır. Dialektik düşünme tarzı ile hüneri/tekniği, âlemdeki bütün değerlerin, evrendeki olaylar ile süreçlerin, dünyadaki görünürlerin açıklanıp bilinmesinde anahtar mesâbesindedir.

Bir şey açıklanıp bilinmezse, onun varlığından bahsedilemez. Varlığı hakkında bir şey söylenemeyen, var değildir. Bir şeyin varlığını düşünüyor olacağız ki, onun hakkında konuşalım. Şu durumda şeyleri düşünerek onları var kılıp varolanlaştırıyoruz. 'Oradaki at' dediğimde, gördüğümü kavram yoluyla varolanlaştırıyorum. Kavramlaştırma bir düşünme işlemidir. *Eflâtun*'un tersine ve *Aristoteles*'e benzer biçimde *Hegel*, kavramın, düşünme aracılığıyla karşılaşılanın varlığından çekip çıkarıldığı; buna karşılık *Kant*, kavramın, karşılaşılandan önce akılca üretildiği, bilâhare zihinde duyumlananla çakıştırıldığı kanısındadırlar. Tasvirini sunduğumuz manzaraya bakarak *Hegel*'e oranla *Kant*, *Eflâtun*'a

daha yakın durmaktadır diyebilirmiyiz? Diyemeyiz. Zirâ *Eflâtun*'da 'bilgi', açıkca, şüpheye yer bırakmazcasına 'varlık'tan neşet eder. *Eflâtun*'dan sonra bir daha kimse bahsettiğimiz resmi böylesine tutarlılık ve kararlılıkla çizmemiştir. Nitekim *Eflâtun*'da varlığı düşünmesem de 'varlık' 'var'dır. Böyle inanıyorum diye değil. Bu, öyledir de ondan. Âlemin inşâasında varlık temel yapıtaşıdır. O, düşüncenin, öyleki düşünülebilirliğin önünde ve öncesindedir. Varlık, düşünülebilendir. O, olmasa neyi düşüneceğim? Öyleyse düşünülebilirliğin şartı ve belirleyicisidir.

Descartes'tan itibâren 'varlık–öncelikle düşünme'nin yerini 'düşünme–öncelikli düşünüş' almıştır. Öyleki bu yeni düşünme, duyunun da duygunun da üstündedir. Duyu ile duyguya çekidüzen veren düşünmedir de ondan. Haddizâtında görünür olay (phénomène), düşünülendir. 'Duyuyorum, ama duyumladığımı düşünmüyorum'da 'duyumladığım'ın anlamı yoktur. Anlamı olmayanın da değeri bulunmaz. Anlamı olmayıp değer kazanmamış olan, algılanmamış sayılır. İşte bu sebepten, görünen olaylar, maddiyâtın değil, maneviyâtın konusudurlar. Bilme işleyişinin temel birimi, düşünmenin gördüğü olaydır. Sonuçta "Maneviyâtın Fenomenolojisi"nin eğildiği, irdeleyerek incelediği düşünmeye görünen olaydır.

(3) Buraya dek özetleyerek açımlayageldiğimiz anıtlık eserini yazmağı Georg Friedrich *Hegel*, 14 ekim 1806da bitirmiştir. Bundan bir gün önceyse, *Hegel*'in üniversitesinde ders okuttuğu Jena'da vukûu bulmuş meydan muharebesinde Fransız hükümdarı *Napoléon Bonaparte* (1769 – 1861), Prusya ordusunu yenip Kutsal Roma–Germen İmparatorluğunu tarih sahnesinden silerek Almanyayı işğâle başlamıştır.

Kitabın ilk baskısı bir yıl sonra, yânî 1807te gerçekleşecektir. Eser, Batı felsefe tarihinde milât mesâbesindedir. Bundan böyle Batı felsefesine "*Maneviyâtın Fenomenolojisi*"nden önce ile sonra diye tarih düşülecektir.

(4) Yazarın kendisine gelince; kaderin cilvesi çağların —Johann Sebastian *Bach*'la (1685 – 1750) birlikte— en müdhiş bestecisi Ludwig van *Beethoven* (1770 – 1827) ve büyük şair (1770 – 1843) Johann Christian Friedrich *Hölderlin*'le aynı tarihte ticâretle uğraşan bir ailenin oğlu olarak Stuttgart'ta dünyaya gelmiştir. Çocukluğu bolluk içinde geçmemiş olmasına rağmen, parlak zekâsıyla temâyüz ederek nitelikli okullarda okutulmuş, henüz beş yaşındayken de Latince öğrenmiştir. Yüksek öğrenime gittiği Tübingen üniversitesinde Friedrich *Schelling* (1775 – 1854) ve *Hölderlin*'le birlikte okumuştur. Üçü ömürlük dost olmuştur.

Hegel, üniversitede felsefe ile ilahiyât öğrenimlerini tamamladıktan sonra bir süre zengin ailelerde özel ders vererek geçimini sağlamıştır. Gençliğinin önemli kısmını din araştırmalarına hasretmiştir. Çalışmalarının en kayda değer ürünü olarak karşımıza "*İsâ'nın Hayatı*" çıkacaktır. Otuzlarındaysa tedricen dinin dogmacı tarafını eleştirmeğe koyulmuş, kendini git gide Aydınlanmacılığa kaptırmıştır. Üniversiteye intisâb edip hoca olduktan sonra Johann Wolfgang von *Goethe* (1749 – 1832), *Novalis* (1772 – 1801), *Schlegel* kardeşler (August Wilhelm: 1767 – 1845 ile Karl Wilhelm Friedrich: 1772 – 1829) gibi kalburüstü talebeleri olmuştur.

Kısık sesle okutmasına rağmen, olağanüstü zengin ve çeşitliliği hâvî bilgi haznesi ve öğreticilik kâbiliyetiyle *Hegel*, derslerini câzibe merkezi kılmıştır. O kadar ki, onun sınıfı dolup taşarken, Berlin Üniversitesinde kendisiyle aynı saatte ders okutan Arthur *Schopenhauer* (1788 – 1860) sinek avlamıştır.[15] O dönem Alman yüksek öğretim kurumlarında hocaların ücretini ders okuttukları talebeler tarafından ödendiğini düşünürsek, *Schopenhauer*'ın dillere destân *Hegel*

15. 1820, Berlin Üniversitesinde sâdece kayıtlı beş talebesi olmuştur. Bu duruma çok içerleyen Schopenhauer, bir daha dönmemek üzre yüksekokul hocalığını terketmiştir.

düşmanlığını, bir nebze de olsa, anlamış oluruz. Şu, hafîf tertîp mizâhî rivâyet bir yana, *Hegel* ile *Schopenhauer* kişilik yapısı bakımından öylesine zıt kutuplara ayrılmışlardı ki, uzlaşabilecekleri bir payda bulmak güçtü. Yine de bir ortak paydaları vardı; o da karşı durulmaz merakları, uçsuz bucaksız bilgi dağarları ve öteki Alman filosoflarıyla paylaştıkları Avrupalı olmayan medeniyetlere duydukları hayranlık.

Schopenhauer'ın tersine, *Hegel*, evlenip çoluk çocuğa karışmış; düzgün, ilgili bir aile babası olmuştur. *Schopenhauer*, keskin bir eleştirici ve güçlü bir yorumcudur. Fakat sistem kurmağa ya tevessül etmemiş ya da bunu becerememiştir. Bu yüzden, Karl *Marx*'a değin müteâkip Alman felsefesini baştan ayağa etkileyip belirlemiş Hegel sistemi hep gözüne batmıştır. Ancak, hakkı da asla yenmemeli: *Schopenhauer*, *Hegel*'in felsefesini en esâslı şekilde eleştirendir. Bir bakıma, Eskiçağda *Eflâtun*'un karşısındaki Kinik Sinoplu *Diogenes*'i (412 – 323) hatırlatmaktadır.[16]

16. Arthur *Schopenhauer*, "On the Basis of Morality" ("Über das Fundament der Moral") translated from German by E. F. J. Payne; Hackett, Indianapolis, A.B.D., 2000.

X. ESKİÇAĞ EGE MEDENİYETİNE BAKIŞ

Yalnızca Avrasya anakarasıyla ilgili olarak tarih felsefesinin çağ sınıflamasında Sümerlilerin yazıyı Dördüncü binde icâdından Milâda kadarki geniş zaman dilimini kapsayan İlkçağda öbürlerinden açıkca ayrılan bir medeniyetin ortaya çıktığını görüyoruz.

Avrasya İlkçağının bellibaşlı medeniyetleri hangileridir. Doğudan batıya Çin, Hint, İslâmöncesi İran, —Sümer, Akat, Babil, Asur kültürlerini kapsayan— Mesopotamya, —Hatti, Hitit, Urartu, Lidya, Frigya kültürlerinden oluşan— Anadolu, —İbran, Fenike gibi kültürleri kuşatan— Doğu Akdeniz ile Mısır medeniyetlerini sıralayabiliriz. Bu saydıklarımızdan Çin, Hint ile İslâmöncesi İran arasında tesbît olunan belli birtakım ortak paydalar itibâriyle onları Doğu medeniyetleri câmiasına yerleştiriyoruz. Ortak paydaların başında Yangze ırmağının denize döküldüğü yörede Beşinci binde başlanan pirinc ekimi gelmektedir. Buna karşılık, Mesopotamya, Anadolu, Doğu Akdeniz ile Mısır medeniyetlerinin temel besin maddesi, Lut gölü yakınlarındaki Ceriko ile İranın güneyinde Zağros dağları ile Basra körfezi kıyısı

arasında kalan Elam ülkesinde Sekizinci binde yetiştirilen buğdaydır. Temel besin maddeleri bir yana, aslında, Doğu ile Batı medeniyetleri câmialarının anaörnekleri, *paradigma*ları arasında İkibinli yıllara değin kayda değer fark ortaya çıkmamıştır. 2500lerde ömür sürdüğü tahmin edilen Hz *İbrahim*'e, özellikle de 1300lerde yaşamış Hz *Musa*'ya nâzil olduğuna inanılan ilahî tebliğle yepyeni bir durum, deyim yerindeyse, su ayrım çizgisi zuhûr etmiştir. Beliren tektanrılı vahiy dini, Birinci binin başlarından itibâren İndus ırmağının batısından Atlas okyanusuna dek Batı Asyada, Anadoluda, Kuzey Afrika ile Avrupada sahneye çıkan ve çıkacak medeniyetleri doğrudan doğruya yahut tedricen dolaylı etkileyip biçimlemiştir. En göze çarpan iki değişiklikten biri, kadîm dairevî zaman anlayışının yerini düz çizgi zaman görüşünün almasıdır. Ötekisi de örfün yerini ahlâka bırakmasıdır. Boğuk, müphem bir âlemgörüşü (cosmogonie – cosmologie) bırakılıp yaradan ile yaratılanın keskin ayırımına dayalı açık seçik bakış açısı edinilmiştir. Her sürecin başı ile sonucu var. Olan olmuştur. Özellikle canlı denilen varolanlar dünyasında olandan dönüş yok. Demekki olan bir daha olmayacak. Genel kurala insan da tâbîdir. Dünyaya gelişinden öldüğü âna değin sürdüğü ömürdür. Süreli varoluşu, insana sınırlığının derecesini göstermektedir. Dünya hayatında bir defalık her yaşantısını bu yüzden çok dakik biçimde düşünüp taşınması zorunluluğu ortaya çıkmış; niyetleri başta olmak üzre, her davranışı ile yapıp edişinin hesabını zaman – mekân boyutlarının söz konusu olmayacağı âhırette vereceği inancı, meselâ *Ahdiatîk*te zikrolunan on buyruk cinsinden birtakım kurallar ile ilkeleri evrensel geçerli kılmıştır. Bunları kişi, duygu âleminde bile çiğneyemez. Çünkü bunlar, hem içte hem de dışta bağlayıcıdır —*Allah*ın insana şahdamarından yakın oluşu durumu. Kuralları bilip bunların bütün girintileri ile çıkıntılarına uydurulmuş bir ömür sürme karara bağlıdır. Karar veren varolan hürdür. Karar vermekten kurtulamamak, hür olmağa hüküm giymektir —*Âdem*'in cennetten ko-

vulması. Karar vermek zorunluluğunun ne demek olduğunu ve verdiği kararın kendisini nereye götüreceğini katlanarak düşünebilen, özbilinç sâhibi bir varolandır. Böyle bir varolanın yaşaması, 'dramatik'tir. Özbilinçten yoksun bir yaşama, deyim yerindeyse, cennet hayatıdır.

Tektanrılı vahiy dininin hedef aldığı bireydir. Haram yahut helâlde olan odur. Hak – ödev denklemi birey üstüne kurulmuştur. Vahiy dini öncesi yahut dışı kültürlerin bireyi kaale almayan yekpâre (monolithique) toplum hayatı aşılmıştır. Gerek ilahiyât gerekse hukuk düzleminde 'her koyun kendi bacağından asılır' ilkesi artık yürürlüktedir. Kimse sevâbını yahut günâhını başkasına ciro edemez. İlahiyâtca özden hür yaratılmış insan, dirimsel yahut toplumsal yaşayışında serbest olmayabilir. Şu durumda hürlük ile serbestlik bir aynı şey değil. Hür yaratılmışlığının bilincini taşıyorsa birey, serbest kalma ülküsünün peşinde koşar. Bahse konu husus, Birinci binden itibâren Batı medeniyetleri câmiasına bağlı medeniyetler ile kültürleri az yahut çok belirleyip biçimlemeğe koyulmuştur. Serbestleşme irâdesini kimi Batılı toplumda zayıf kimisindeyse kuvvetle ifâde olunduğunu görüyoruz. İki kültür var ki, bunlar, başı çekmişlerdir. Serbestleşme süreci ikisinde siyâsî boyut kazanmıştır. *Kleisthenes*'in (570 – 508) hazırlayıp 510da yürürlüğe giren *Solon*unkisinden (öl 559) sonraki yeni anayasada adlandırıldığı üzre, Atinada buna *halkidâresi* (demokratia) denmiştir. İngilterede *halkidâresi*nin belirmeğe yüz tutmasıysa 15 Haziran 1215e tarihlenen *Magna Carta*yladır. İkisi de başlıbaşına birer medeniyetin kurucu kültürüdür. *Atina*, Eskiçağ Egenin, İngiliz kültürüyse Çağdaş küresel İngiliz-Yahudi medeniyetinin belirleyicisidirler. İkisinde de benzer, öyleki koşut sürecin yaşanmış olması ilgi çekici bir hususdur. *Atina*da siyâsete koşut olarak iktisât da serbestleşmiştir. 'Kendine yeter' (autarchie), 'kapalı devre' çalışandan 'artıürün'ü esâs almış ve bir bakıma ufak çaplı (miniature) mâlî (finance) 'ön-

sermâyeciliğ'e (protocapitalisme) geçilmiştir. Cihânşumûl 'dörtbaşı mamûr' mâlî sermâyeciliğiyse, İngiltere 1600lerin ikinci yarısından itibâren gerçekleştirmeğe koyulmuştur. *İngiteredekinin* tersine, *Atina*da Sermâyecilik ideolojisinden henüz bahsedemesek de, ona zemîn teşkîl edebilen bir tasarımdan (projet) söz edebiliriz. Böyle bir tasarımın zorunlu kıldığı coğrafî yayılmacılık (İmperyalism) ile sömürü amaçlı yerleşimcilik (Colonialisme) ve, henüz buharlı makine çağına girilmemiş olmakla birlikte, sanayileşme vukûu bulmuştur. Bütün bu tür etkinlikleri ateşleyen, özellikle Pers savaşlarının ardından, yânî M.Ö. 470lerin sonundan itibâren müdhiş bir atılımcılık ile girişimcilik göze çarpar. Atina, düşünüşce ve eylemce yerinde duramayan, kıpır kıpır adamları kendine çeken bir mıknatıs gibidir. Bunların önemli bir kısmı kazanç peşinde koşan kurnaz fırsatcılardır. Fakat merakla yanıp tutuşan küçük bir azınlığı da gözden kaçırmamak lâzım gelir. Ufkun ötesini keşfetme, bir tutkudur. Bu tutkuyla karaları katedip denizleri aşan seyyâhlarımı, doğanın sırlı bağrını deşmeği ahdetmiş fizikcilerimi (doğa araştırmacıları) yoksa görünür dünyanın arkasında yatan esrârengîz hakîkata dalma iştiyâkını duyan metafizikciyimi ararsın, Atinada her 'ağız tadı'na uygun lokma vardı.

Atinalı hür–serbest birey, konuşan, yarışan ve kimi üstün kâbiliyetli olanlar arasından, merak eden, arayan, araştıran bir kişiydi. Bu konuşan, yarışan adam, tarihte eşine ender, meselâ Çinde, rastladığımız yenilikleri sahnelemiştir. Beden eğitimi bütün toplumlarda karşılaştığımız bir olaydır. Ama hep savaşmağa hazırlık olarak algılanmıştır. Savaşmağa hazırlık safhasından koparılmış beden eğitiminden idman yahut spor dediğimiz olay ortaya çıkmıştır. Açık mekânlarda yahut tapınaklarda uygulanan belli konuların çevresinde dönen ve yüz ifâdeleri ile beden hareketlerine dayalı temsiller, ibâdet amaçlıydılar. Bunların dinden soyutlanmasıyla sahne sanatı, yânî tiyatro belirmiştir. Görüldüğü gibi, din ile

askerlikten bağımsız bir etkinlikler dizisi kendini göstermiştir. Bu da, Atinada dindışı, demekki dünyevî ve sivil bir yaşama tarzının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yaşamanın bütün alanlarında —siyâsette, ticârette, bilmede, öğrenim ile öğretimde, idmanda, sanatta, dindarlıkta, yurtseverlikte, güzelleşme ile yakışıklaşmada, sevişme ile savaşma becerilerinde — kıyasıya yarışma ile ötekileri alt etme şevkinin en ileri uçlara taşındığını görüyoruz. Yarışılan en önemli sahalar arasında, hitâbet başta olmak üzre, dili düzgünce ve ustaca kullanma gelmektedir. Buna da belâgat (Y hē rhetorikē) denmiştir. Dil, burada kişinin, karşısındakini yahut karşısındakileri kandırma gâyesine yönelik kullanılmıştır. Bahsi geçen hüneri para karşılığında öğreten zevât 'bilgiç'lerdir (sofistes). Onların elinde Attika Yunancası ifâde gücü, üstün bir dil hâline gelmiştir. O kadar ki, M.Ö. Dördüncü yüzyıldan itibâren felsefe-bilimi bile taşıyacak durumdadır. Dili, Sofistlerin yanısıra, üstün kâbiliyetli edebiyatcılar da zenginleştirmiştir. Edebiyat türlerinden şiir, insanlığın en eski devirlerinden beri her kültürün beğlik malıdır. Masal ile hikâye de belli bir kültüre mahsus sayılamaz. Gelgelelim, tiyatro öyle değil. Çinin dışında, ibâdetten sayılmaması gereken gelenekleşip kurumlaşmış sahne sanatıyla Yunanda karşılaşıyoruz. Sahnede belirli bir gerçek yahut olabilir kişinin hayatından belli bir kesit, hareket, yüz ifâdesi ve anlatı yoluyla canlandırılır. İleride belirecek bilimin, doğa doğrultusunda tutumunu, tiyatroda insana ve onun hayatına yönelik tavrında görüyoruz. Bilimde düzenlenen varsayımla incelenmesi istenen doğa olayı laboratuvar denilen kurulmuş yapma bir ortamda yeniden yürürlüğe koyulur. Benzer durum sahnede vukûu bulur. Orada yaşanmış yahut yaşanabilir değişken insan olayı yahut olayları kulağa ve göz önüne taşınır. Buna temsîl diyoruz. İstenen, aranan, amaçlanan, geçici değişken insan olayını —ki, böylesine vaka diyoruz— yakalamak, ele geçirmektir. Bütün geçiciliklerin dayandıkları, beslendikleri kalıcı olduğuna inanılan belirleyici, kimliği tayîn

eden esâsı keşfetme iştiyâkıyla tiyatro bir yanda metafiziğe, öte tarafta yaşama felsefesine zemîni hazırlar. Geçiciliklerin tümüne tamamına ömür diyoruz. Ömrü iki temel değerin izini sürerek yaşıyoruz. Bunlardan birincisi ölüm kavrayışı yahut kavramıdır. Bu, ömrün korku, bunaltı kutbudur. Onun karşısında yer alansa, umuttur. Hayatın bunaltıya batmış, demekki umutsuzluk batağına saplanmış anlatımı *tragedya*dır. Ölümü aşarak ömrün çok farklı bir düzlemde süreceğine beslenen umudu işleyen temsîl *drama*dır. Vahiy dininin manevî kurgusuyla inşâa olunmuş *drama*, *İsâ*nın ölümü mağlûb ederek dirilişini hikâye eder. Yunan tiyatrosundan itibâren Batı felsefeleri ile edebiyatları roman ile tiyatro tarzında hep bu ana *thème* çevresinde dönüp dolaşmış *variation*lardır.

Haddizâtında Eskiçağ Ege dünyası da iki kutup arasında çekişmenin hüküm sürmüş olduğu bir sahnedir. Bir tarafta M.Ö. Dördüncü yüzyılda artık insan yerine konulan köleler ile kadınların yanısıra serbestce düşünen, konuşan, davranan, savaş çıkmadıkca, sivil erkeklerin *Atina*sı ile müttefikleri; öbür yandaysa insâfsız köleci ve geleneksel savaşcı düzenin soy sopcu *Isparta* ile tarafdarları. İkisinin savaşma tarzı dahî birbirine zıttı. Oldum olası toplumlar kara savaşı yürütmüşlerdir. Isparta da Japonlar, Türkler ve Prusya Almanyası gibi, bir savaş toplumu olup karada vuruşur. Buna karşılık, *Themistokles*'in (525 – 460) yaptığı devrimle, yaklaşık iki bin yıl sonraki İngiltere gibi, Atina, hem ticâret hem de askerlik bakımından bir deniz gücü olmuştur. Tarımla, hayvancılıkla geçinenlere oranla kısmetini denizde arayanlar, daha becerekli, kıvrak zekâlı, mucit ve kâşiftir. Bu özelliklerin hepsini Atinalı ile onu izlemiş olan diğer Egeli kentlerde açıkca görmek mümkün. Dimâğlarından neşet edip ellerinde biçimlenmiş medeniyet, öylesine değişik olmuştur ki, onu, artık, İlkçağın içinde mütâlea etmek yanlış olur. Bundan dolayı, İlkçağın bağrından ağan sözünü ettiğimiz Ege medeniyetinin dönemini farklı bir adla, Eskiçağ şeklin-

de tesbît ediyoruz. Nihâyet, tektanrılı vahiy dininden sonra, Batı medeniyetleri câmiasının öteki çığır açıcı yeniliği Atina kültür menşe ve merkezli Eskiçağ Ege medeniyetinde arzıendâm etmiştir. Felsefe-bilim, Eskiçağ Ege medeniyetinin zirve eseri olmakla birlikte, tek ürünü değil. Onun yanında siyâset ile iktisât düzeninden tutun tiyatro ile spora, uzak ufuklara yelken basıp oralarda yeni yaşama ortamlarını oluşturmağa varana dek eşi benzeri ya çok az olan ya da hiç olmayan çığırlar açmıştır.

XI. SÖZSONU: FELSEFE HERKESİN HARCIMIDIR?

A. EVVELEMİRDE, FELSEFE NEDİR?; VE NEREDE, NE ZAMAN DOĞMUŞTUR?

(1) 'Felsefe nedir?' sorusu, müellifsiz efsâneden neşet etmiş kişi elinden çıkma bilgeliğin evlâdı felsefe-bilimin M.Ö. Dördüncü yüzyılda Yunanda kuruluşundan beri Batı —Eskiçağ Ege, İslâm, Ortaçağ Hırıstıyan, Yeniçağ dindışı Avrupa ile Çağdaş İngiliz-Yahudî küresel— medeniyetleri câmiasının düşünce tarihinin değişmez gündem maddesini teşkîl etmiştir. Soru tek tek öznelerce ortaya koyulup aynı biçimde cevaplanmağa kalkışılmıştır. Cevaplarda ortak eksen, felsefenin 'ne olduğu'ndan ziyâde 'ne olmadığı'dır. Filvakî felsefe, eleştirici düşünme sürecini durduracak dogma yahut saplantıyı kendine esâs edinmez, edinemez.

(2) Doğu —Çin, Hint, İslâmöncesi İran— medeniyetleri câmiasında bilgelik geleneklerinden kimi, yer yer, zaman zaman felsefe-bilimleşmeğe son derece yakınlaşmakla birlikte o raddeye erişmemiş, aşamaya ulaşmamış; tersine, Taoculuk, Konfuçyusculuk, Burkancılık gibi, kimisi din yönünde tekâmül etmiştir. Doğulu bilgelikler haddizâtında, gerek biçimce gerekse ülküleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar.

Dışa dönük insanın toplum yaşaması felsefesini ortaya koyan Çinli bilgeler, iç yaşantıya pek az yer ayırmışlardır. *Aristoteles*'in dimâğından kaynaklanıp da Batı dünyasında geliştiğini gördüğümüz felsefe-bilimin omurgasını teşkîl eden ve doğru düşünmenin kurallarını tesbîtle görevli mantığa da Çin düşünce tarihinde Yirminci yüzyıl başlarına değin rastgelinmez.

Çin düşünce tarihinde biçimsel mantığı, ilk defa, Çağdaş Çinli filosoflardan *Fung* Yu-Lan (*Féng* Yŏulán: 1895 – 1990), Pekin Üniversitesine misâfir öğretim üyesi sıfatıyla 1922de gelmiş John *Dewey* (1859 – 1952) ile 1919da Sir Bertrand *Russell*'dan (1872 – 1970) öğrenmiştir.[17]

Laozi (doğum: M.Ö. 604) dışında hemen hemen bütün Çinli bilgeler, 'insanın toplumsal varoluşunda izleyeceği en uygun yaşama tarzı nedir?' sorusuna cevab aramışlardır. Bildiğimizce cevaplardan ilkini toplum yaşamasıyla ilintili kurallar ile yasaları tesbît etmek suretiyle veren *Konfuçiyus*'tur (*Kŏng Fūzĭ*: 551 – 479).[18] M.Ö. Birinci yüzyılda Hintten gelen Burkancılık, Konfuçiyus öğretisiyle kaynaşır.[19] O tarihten Yirminci yüzyıla değin Çinli bilgelerin hepsi, ya Konfuçiyuscu —yahut Yeni-konfuçiyuscu—, ya Burkancı, ya Taocu ya da Konfuçiyusculuk ile Burkancılığın imtizâcından doğan öğretileri yorumlayagelmişlerdir. Zikrolunanlardan öncelikle *Konfuçiyus* ile *Burkan/Buddha*nınkiler zamanla kurumlaşarak dinî vasıf kazanmışlardır.[20]

(3) Alfred North *Whitehead*'e (1861 – 1947) bakılırsa, Avrupa felsefe geleneği üstüne yapılabilecek en sağlam

17. Bkz: Poolla Tirupati *Raju*. "*Introduction to Comparative Philosophy*"nin Felemenkce tercümesi: "*Oosterse en Westerse Wijsbegeerte*", 207.&208.syflr.
18. Çinde görev ifâ edip Çince öğrenmiş İtalyan Cizvit papazı Matteo Ricci (1552 – 1610), Kŏng Fūzĭ adını Confucius şeklinde Latinceleştirmiştir.
19. Bkz: Poolla Tirupati Raju: A.g.e., 219.s.
20. Bkz: *Fung* Yu-Lan: "*A Short History of Chinese Philosophy*", 236.&237.syflr.

genelleme, onun, *Eflâtun*'a (428 – 347) düşülmüş birtakım dipnotlardan ibâret olması keyfiyetidir.[21] Benzeri, *Raju*'ya göre, Hint bilgeliği hakkında da söylenebilir. O da nihâyet "*Veda*"lar üstüne düşülmüş dipnotların toplamı şeklinde mütâlea olunabilir.[22]

"*Veda*"lar, kutsal din metinleridir. Avrupa felsefeleri tarihinde olduğu üzre, Hint bilgelikleri geleneğinde de maddecilik, bâtınîlik, idealism çeşidinden çığırlarla karşılaşılır. Ne var ki bahsi geçen geleneğin en belirgin özelliği, kaynaklandığı dinden kopup uzaklaşmamasıdır. Onunla her daim iç içe yol almıştır. Bu arada işâret etmeden geçemeyeceğimiz bir husus var; o da, Yahudîlik – Hırıstıyanlık – Müslümanlığın tersine, Hinduluğun, farklılıkları barındırır gayrımütecânis din olma durumudur.

"İmânî tutumlar, dinleri ve hattâ mezhepleri birbirlerinden ayırırken, böylesi sınırlamalar Hindulukta söz konusu değil. Sezgi, zihne; dogma, tecrübeye; içe dönük sezi[23] de dışa yönelik anlatıma[24] üstündür. Din, felsefî akademik soyutlamalarla iş görme yahut tören düzenleme sanatı değil. O, gerçekliğin doğasını (S darşana) görmek yahut gerçekliği yaşama (S anubhava) anlamını taşır. Şu bildirilenler de, duygusal hünerlere yahut öznel hayâlciliğe dayandırılamaz. Yalnızca tüm benliğe ve merkezî gerçeklikle bütünleşmiş 'ben'e cevaptır."[25]

"*Veda*"larla, dolayısıyla dinle bağlarını hiçbir vakit gevşetmemiş olması yüzünden Hint bilgeliği tam teşekküllü bir felsefe-bilim sistemine dönüşememiştir. Bu, bir tesbît olup

---

21. "The safest general characterization of the European philosophical tradition is that it consists of a series of footnotes to Plato." —Alfred North *Whitehead*, "*Process and Reality*", 39.s, Free Press, 1979.
22. Bkz: Poolla Tirupati Raju: A.g.e., 219.s.
23. İng inward realization.
24. outward expression.
25. Sarvepalli *Radhakrishnan* (1888 – 1975): "*The Hindu View of Life*", 13.s; George Allen & Unwin, 1927.

değer yargısı değildir. Felsefe-bilime dönüşememiş olması, Hint düşünce geleneğinin rütbesini ne yükseltir ne de düşürür. O, tüm renkliliği, konuca zenginliği ve içliliğiyle yoluna devam edegitmiştir. Filvakî felsefenin pek çok sorunu Hint bilgeliğinin de konusu olmuş bulunmakla birlikte bunları o, daha ziyâde dinî–manevî edâyla ele almıştır: Ruh varlığı olarak insan, onun ruh özelliğinin âşîkâr timsâli düşünüşünü yöneten kurallar manzûmesi mantık —ve matematik—, nesneler dünyası – nesne–ötesi âlem bağıntısı, uyanıklık – uyku uyanıklık ile yaşama – ölüm – yaşama döngüleri, evrensel–tümel (Brahma) ile bireysel (Atman) ruh arası ilişki gibi.

(4) Dönüp dolaştık, yeniden 'felsefe nedir?' sorusuna vardık. Ne çetrefil, sorunlu soru.

Haddizâtında 'nedir?' başlıbaşına dert. Felsefenin dimâğı mesâbesindeki metafiziğin özünden.

Gündelik ve organik yaşamanın 'niçin?'i, deneysel bilimin 'nasıl?'ı ile teorik olanın 'neden?'inden tamamıyla ayrı bir kategorya teşkîl eden 'nedir?', tecrübe imkân ile ihtimâlini topyekûn aşan 'öz'ü sorgular. Fiziği aşkın salt metafizik sorudur. Nasıl 'tabla nedir?' 'tabla'nın, 'yağmur nedir?' 'yağmur'un, 'fizik nedir?'se 'fiziğ'in metafiziğine delâlet ediyorlarsa, 'felsefe nedir?' sorusu bizleri 'felsefe'nin metafiziğine taşır.

'Nedir?' anlaşılmaz; ancak kavranılır cinsten sorudur. Deneyötesi âlemin malı kavramını açmağa yarar anahtardır. Onun böyle olduğunu bile algılayamayan 'beşer–ağırlıklı–insan', onu sıkca yanlışlıkla 'nasıl?', 'niçin?', nadiren 'neden?' anlamlarında kullanır.

(5) 'Felsefe nedir?' birçok bakımdan, 'beşer nedir?' değil de, 'insan nedir?'le değerdeştir.

Aslında 'nedir?' sorusu bizzâtihi başlıbaşına sorundur. Felsefenin dimâğı mesâbesindeki metafiziğin özünden-

dir. 'Nedir'ini sormak, bir şeyin mahremine dalıp özünü sorgulamaktır. 'Nedir?' ele geçirilmedikce 'nasıl?', 'neden?' ile 'niçin?' havada kalırlar. Sözgelişi, karşılaştığınıza 'bu, nedir?' diye sorduğunuzda, evvelemîrde 'bu, armut ağacıdır' cevabını vereceksiziniz ki, bilâhare onun 'nasıl' beslenip büyüdüğünü, serpildiğini; yemişinin, yânî armudun, ağaç için ne ifâde ettiğini —'niçin?'— söyleyebilesiniz.

Şeyler, varolandan varlığa/kavrama, demekki somuttan soyuta kaydıkca, 'tanınmak'tan 'bilinmeğ'e doğru yol alırlar. 'Tanıma'da birey – birey arasında duysal bağlantı bahis konusuyken, 'bilme'de birey – varlık bağıntısı, duysallık menbâından git gide uzaklaşarak kavramsal–düşünsel düzleme intikâl eder. Kavramsal–düşünsel doğrultunun son aşamasındaki bilme–bilgi düzleminde sistem dediğimiz en geniş çaplı, hacımlı yapılanma ortaya çıkar. Bu yapılanmalar, *Kant*'ın deyişiyle, transsendental özellikli olup daha alt katlardaki bütün tanıma–bilme–bilgi seviyelerini boyutları ve kuruluşları bakımından belirlerler. Öyleyse onlar, en son ve aynı zamanda en ilk belirlenim ve mürâcaat mercileridirler. Bahis konusu mercilerin en bilindik ifâdeleri, tarîflerdir. Armut, elma, çam v.s. 'ağaçlar'ının ortak paydası görünürlüğü (Fr phénoménalité) bulunmayan 'ağaçlık'tır. Bunun bilgisini dile getirense, tarîftir. Karşılaştığımız bir varolanın 'ağaç' olduğunu bildirmemiz için 'ağaçlık' tarîfine, dolayısıyla bilgisine sâhib olmamız lâzım gelir. Ancak ondan sonra karşılaştığımızın armut, kiraz yahut çam ağacı olup olmadığını kararlaştırabiliriz.

Kavramda tarîfin tersine tek tek varolanlar tasvîr olunurlar. Karşılaştığımı tasvîr edebilmemçin o varolanla duysal bağlantı kurmam kadar onun kavram bilgisine de sâhib olmam zorunludur. 'Ağaç nedir?' sorusunu cevaplayamıyorsam, onun görünürdeki çeşitleri, yânî çınarı, ıhlamuru, köknar yahut çamı duyumlasam bile, algılayamam, böylece tanıyamam.

Tanıma, bilgiye dayanmak zorundadır. Mantık–matematik ve dinî–ahlâkî olanlar dışında, bilgiler de tanımalarla temellendirilmek ister.

İşte söz konusu karmaşık denklemi felsefe düzleminde kurmak mecburiyetindeyiz. Becerilen en çetin iş. Bu yüzden pek az toplumdan yahut milletten nadiren felsefeye soyunan çıkmıştır. Öncelikle bizde olduğu üzre, buna soyunanlar, işin kolayına kaçmış; felsefeyi metafizik özünden yakalayıp kavrayacaklarına psikolojik, sosyolojik, en kötüsü ideolojik mülâhazalara sığınmağa bakmışlardır.

(6) İnsan yaşamasının sıklet merkezi 'anlam'dır. Her karşılaştığım olay yahut varolan, bana bir şey söyler. Karşılaşılanın dış, yânî şekil özellikleri ile hâîz olduğu 'öz yapılanışı'[26] onun değeridir. Varolana içkin 'değer', bununla karşılaşana 'anlam' olur. Şu durumda 'değer' nesnel, 'anlam'sa öznelmidir? *Eflâtun* ile kısmen de *Aristoteles*te varolana içkin değer, nesneldir. Öznel 'anlam', nesnel 'değer'le uyuşturulabildiği ölçüde elde edilen bilgi 'doğru'ydu. *Descartes*'ta, özellikle de *Kant*'ta durum, tamamıyla değişmiştir. Karşılaşan özne, karşılaştığı nesnenin yahut konunun 'öz'ünü tanıyıp bilemeyeceğinden, 'değer'in nesnelliği de buharlaşıp uçar gider. Yeni metafiziğin varlık öğretisi uyarınca değer, karşılaşanın, karşılaştığına bulunduğu anlam atfıdır. Tabîî bu, hepten keyfî bir edim olmayıp karşılaşan öznenin akılyürütme işlemleri ile karşılaşılanın görünür gerçekliğinin[27] örtüşmesi olayına dayanıyor olması lâzım gelir. *Kant*'a ve onu takiben yeni metafiziğe, akılyürütme işlemlerinin, evrensel geçerliliği bulunan mantık kuralları çerçevesinde yol aldıkları kanâatı hâkim olduğundan, anlamlandırma da özneler arasında genelgeçer —demekki transsendental— olması icâb etmektedir. Aksi takdîrde karşılaşılanların değerlendi-

26. Fr structuration intrinseque
27. Fr réalité phénoménale

rilmesi konusunda anlaşma, demekki 'anlambirliği' sağlanamaz. Bu, sağlanamazsa, 'öznelerarası konuşma' da mümkün olmaz. İşte, söz konusu imkânı araştırıp temîn eden felsefe-bilimin 'merkez kurulu' metafiziktir. O, olmaksızın ne bilim, ne hukuk ne de iktisât mümkündür. Uzun lafın kısası, medeniyet veya medenî yaşama olmaz.[28]

(7) Anlam yüklü belli bir sesler yumağı olan sözün aslî görevi anlam–bilgi aktarmadır. "Bilgi" diyor Ispanyol filosof José *Ortega y Gasset*, "şeylerin kendilerini bizlere sunuşlarıyla yetinilmeyip onlar aracılığıyla varlıklarının bulgulanmasıdır."[29] Yaşamasının olağan akışında maişetinin peşinde seyirten kişi, 'şeylerin kendilerini sunuşları'yla yetinerek ömür sürer. Bilgisini sorgulayıp sınaması pek ender rastlanır olaylardandır. Bilgileri hep malûmât seviyesindedir. Buna karşılık, felsefe-bilimin âmentüsü, karşılaşılanın sorgulanmasıdır. Sorgulamanın hedefiyse, görünüşün ötesine geçmektir. Niye? Görünen nesne kadar onu algılayan özne de süreklice değişmektedir. Sopa suda kırık, suyun dışında düz gözükmektedir. Görünüşlerden hangisi sopanın kendisine, varlığına tekâbül etmektedir? Nesnenin salt görünüşünden duyularımızla varlığına ilişkin ipuçları edinemiyoruz. Algımıza verilen, şeylerdir; varlıklar değil. 'Şeyin ötesi' onun görüntüsünden yansımaz. Kâşif ruhlu, 'şeyin görüntü-ötesi'ni merak edendir. Felsefe-bilim, 'kâşifler yurdu'dur. Kâşif olmayan, gördüğüyle yetinir; bakmağı gereksemez. Kâşif ruhlu, gördüğüne bakmak, gördüğünü bakışıyla delip geçmek arzusuyla yanıp tutuşur. Böylesine *Eflâtun*, *filotheamones*, yânî 'temâşaperver' demiştir. Görmek, 'burada-olan'ı ânında tesbîttir. 'Görülmeyeni görme çabası' ise temâşadır. Görülen, 'şimdi-burada-olan'dır. Görülmeyen,

---

28. Bkz: Ş. Teoman *Duralı*: "*Vefâtının İkiyüzüncü Yılında Tarihte en önemli Fikir Binâlarından Birinin Mimârı Immanuel Kant'ı Anarken*" *VI*, "Kutadgubilig"*te*, *12. sayı*, *İstanbul*, *ekim 2007*.

29. *"Que es Filosofia"*, 60.s; Espasa-Calpe, Madrit, 1981.

'şimdi-burada-olmayan-şeyin-varlığı'dır. Suya bandırılmış kırık gözüken sopa gibi, 'şimdi-burada-olan' şey duyumlanandır; somuttur. Suya bandırılmış sopanın kırık gözükmesi gibi, yeryüzü de bana düz görünür. Görünene kanmak, 'sağduyu' gereğidir; 'aklıselîm' değil. Felsefe-bilim, beğlik sağduyuya ters gitmekle başlar. Dünya yuvarlak dediğimizde yeryüzünü iki yarıküreye bölüyoruz. Güney yarıkürede yaşayanlar başaşağı durup fezâ boşluğuna düşmeleri sağduyu gereği değilmidir? Canlı-olmayan dünya ile canlı doğanın dışında beşer bünyesinin neresine konumlandırılacağı tam bilinmeyen bir merkez var, akıl. Onun duyular ile duygulara vaziyet etmesi, insanın dünyasını değiştirmiştir. Aklın, duyular ile duyguları denetleyip işlemesi etkinliğine aklıselîm diyoruz. Duyuların doğurdukları kanâatlara terkedilmiş bir yaşama, sağduyu doğrultusunda seyreder. Sağduyu doğrultusunda seyreden yaşama serüveni beşerin duyumlama doğasına uygundur. Duyumlama doğası, gerçekliği bana, sana, ona göre algılatır. Aklın kumandası ile önderliğinde gerçekliğin bana, sana, ona göre algılanmasından insanın kurtulması olayıysa aklıselîmdir. Bu süreçte gerçeklik, bana, sana yahut ona göre algılanmayıp aklın çizdiği mimârî tasarım çerçevesinde inşâa olunur. Böyle tasarımlanmış en geniş fikir inşâasına sistem diyoruz. İşte sistem düşünüşünün vucut verdiği, Yeniçağ dindışı Avrupa medeniyetidir. Kaynağını devşirdiği örnek, salt akıl bilimi, *Galilei–Descartes–Gassendi–Newton* matematik ifâdeli fizik, yânî klasik mekaniktir.

B. FELSEFE DE NEYİMİZE?[30]

(1) Filosof, içinden çıktığı kültürün değerlerini taşır. O kültürle yolunu bulup biçimlenmiştir. Felsefeciler yahut filosoflar da herkes gibi toplumunun, kültürünün insanıdır. Zaten aksini düşünmemizin imkânı yok. Çünkü kültür bizi belirleyen, meydana getiren içine doğup içinde geliştiğimiz bir olaydır. Fakat filosof, kültürünün dar çizgileri, sınırları içinde hapis kalmaz. Filosof olmanın başta gelen şartı, mensub olduğu kültür çerçevesini aşabilmesidir. Filosof herhangi biri değil. O, dâhîdir. Dâhîliğinin en belirgin özelliği hayâlgücünün genişliğidir. Filosof hayâlgücünün genişliği ölçüsünde kültürün çizdiği ufukları aşar.

Felsefeci ile filosof farklı kişilerdir. Filosof, özgün bir yapıyı meydana getiren kimsedir. Elbette bu yapı güneşin altında hiç görülmemiş bir olay değil. Fakat özgün ve yeni ufuklar açan yönler içerir. Filosof, her durumda bağrından çıktığı kültüre yeni kapılar açan biridir. Özgün ve yeni bir

30. Bu kesimde ifâdesini bulan mülâhazaların bir kısmıyla "Giriş ..."te karşılaşmak kâbil.

ufuk açamayan kişi filosof değil; sâdece yorumcu, yânî Türkcede felsefeci dediğimiz kişidir. Kısacası filosof için yerellikten evrenselliğe yol alan bir düşünce yapısının müellifi, denilebilir.

(2) Osmanlı Devletinin inkırâzı ile düşünce kâbiliyetimizin çözülüşü iç içedir. Hangisinin ötekini tetiklediği cevaplandırılamaz cinsten bir sorudur. Vukûu bulan, geçmişte örneğine defalarca rastgeldiğimiz olaylardan yalnızca bir devletin çöküşü olmayıp bir medeniyetin batışıdır. Medeniyet, düşünmenin malzemesi ile, dil başta gelmek üzre, aracını hazırlar. İmdi çöken medeniyet, en üst seviyeden katlanarak düşünme demek olan teemmülü dahî girdâbına çeker götürür. Sonuçta bugün bizde görüldüğü gibi, iğdiş edilmiş bir dil müsvettesiyle gündelik günübirlik bayağı düşünme seviyesinin —daha doğrusu, seviyesizliğinin— üstüne çıkılamaz. Düşünmenin olmadığı ortamda düşünce ürününe elbet ihtiyaç da duyulmaz.

Düşünmekten kastettiğimiz basit bir olay değil. Kişi, ayakkabı boyarken de devleti hortumlarken de düşünüyor. Ama düşünmekten kastettiğimiz bu değil. Düşünmek tam tamına *meditation*un karşılığı olup tefekkür dediğimiz şeydir. Bu salt düşünme yahut katlanarak düşünmenin bulunmadığı ortamda, bu sürecin verimi düşünceye de felsefeye de ihtiyaç duyulmaz.

(3) Filosofluk dehâ işidir dedik. Dehâyı nasıl tarif edeceğiz? Her şeyden önce zengin bir hayâlgücüdür. Onu sonradan edinemezsiniz. İçinden çıktığınız ortam sizi teşvik eder. Hep aynı örnek: *Einstein* 1890lı yılların Orta Avrupasında, Almanyasında değil de, Kongoda yahut Sibiryanın ücrâ köşesinde yetişeydi ne olurdu? İhtimâl, köyün delisi olacaktı. *Einstein*'ın dehâsının tohum gibi açılıp serpilebilmesi için bereketli toprağa düşmesi gerekmiştir. Bu durum, bütün olağanüstü insanlar için söz konusudur. Christoph *Colomb*, İtal-

yada olağanüstü hayâlgücünü gerçekliğe dönüştürecek siyasî ile iktisadî şartları bulamadığından, bunu gerçekleştirebileceği başka bir ülkeye gitmek zorunda kalmıştır. Türkiyede felsefe çalışmalarının durumu buna benzemiyormu?

(4) Bugün Türkiyede felsefe geleneği diye bir şey yok. Bununla birlikte, çok basit ve keçiboynuzu türünden felsefe öğretimi var. Felsefemiz olmadığından, hocalar nerede yetişmişlerse, hangi kültür dünyasından geliyorlarsa onu öğretiyorlar. Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümünde İngiliz-Amerikan çizgisi; Istanbul Felsefede üniversite ıslahatı sırasında gelmiş Alman filosoflarının etkisiyle hâlâ Alman geleneğinin metafiziği hâkimdir. Galatasaray Üniversitesinde Fransız felsefesi yürürlüktedir. Diziyi alabildiğine uzatabiliriz. Felsefe Bölümlerinde görev alan hocalarımız hangi kültürün felsefe geleneğinden geliyorlarsa onu tedris ediyorlar. Seksen yıllık süreçte düşünce dünyamız dehşet verici biçimde sınırlandı. Sonuçta yaptığımız, Avrupada belirmiş felsefe geleneklerine sadece secde etmektir. Şimdilik, Doğuya, meselâ Çine açılanımız olmadı. Çünkü orası hayâlhânemizin ötelerinde kalmıştır.

Hemen hemen her üniversitemizde felsefe okutulmakta, ortalığı felsefeciler ordusu sarmaktadır. Ne gereği var? Bu durum da plansızlığın programsızlığın bir başka örneği. Üniversitelerimizdeki felsefe bölümlerinin hiçbirinde Hint yahut Çin düşüncesinin okutulduğunu göremezsiniz. Okutmak da kimsenin aklına gelmemiştir. Akademisyenlerimizin büyük çoğunluğunun aklı, önüne konulanın dışında bir şeyi düşünmeye ermiyor. İslâm felsefesi öğretimi de aynı şekilde son derece güdük kalmıştır. Son yirmi yılda dünya çapında İslâmın yükselişe geçmesi sâyemizde olmamıştır. Komunismin çöküşünden sonra Avrupa–Amerikanın saldıracağı hedef kalmayınca, yeni bir tânesi keşfedildi: İslâm. Bu, tabîî, Türkiyede de rağbet kazandı. Kimileri yeniden Müslümanlıklarını keşfettiler. Kimileri de "ben Müslüman

olmasam bile, günümüzün büyük sorunudur, bu soruna bir bakayım, nedir?" demeye başladı. Kültürümüzün ve düşünce hayatımızın neden bunca kötürüm hâle geldiği Osmanlının son dönemlerinde düşünürlerimizi rahatsız eden bir soru olarak karşımıza çıkar. Bunun temelinde daha sonraki dönemlerde yaşadığımız kültür kırımları aptallığımıza zemin hazırlamıştır. Kimi aydınlarımızın tersine, aptallığımızın biyolojik esâslı olduğunu düşünmüyoruz. Demekki bu, özümüzden gelen bir olay değil. Hiçbir toplumun aptallığı özünden gelmez. Bu, tamamıyla kültür olayı olup temelinde eğitim ile öğretim yatar. Toplumun akıllanmasının yahut akılsızlaşmasının temelinde eğitim – öğretim vardır. Bizde süreç akılsızlaşma yönünde yürümüştür. Akılsızlaştırıldık.

(5) Öncelikle felsefe-bilim geleneğimiz olmalı ki, Türk felsefe-biliminden bahsedebilelim. Felsefeyi anlatmak istediğimizde gerek milletimize gerekse dünyaya ne sunacağımızı belirlememiz lazım. Eskiden felsefe ansiklopedilerinde, günümüzdeyse INTERNETte her millete bir felsefe yamanmaya çalışıldığını görüyoruz. Felsefe yapan üç, beş adamın varlığı, felsefe-bilim geleneği bulunuyor anlamına gelmez.

Avrupada bugün İngiliz-Amerikan, Alman, Fransız, İtalyan, Ispanyol felsefeleri gibi klasikleşmiş, kurumlaşmış büyük gelenekler var. Bunlara ilâve Rus ile Leh felsefeleri gibi ikinci yahut üçüncü sırada gelen gelenekler bulunur. Bunların yanısıra Japon, Çin ile Hint felsefelerinden bahsedebiliriz. Tarih sahnesine bilgelik olarak çıkmış Hint ile Çin düşünceleri 1920lerden itibâren etkili birer felsefe çığırı hâline gelmişlerdir.

(6) İslâm felsefesi, Türk, İran ile Arap felsefeleri şeklinde ayrışmazdı. Türkü, Arabı, Kürdü, İranlısı, Hintlisi, Afrikalısı ve hattâ Yahudisi hep birlikte İslâm felsefesinin filosofları olmuştur. İslâmda ümmet kavrayışı, kavmiyeti iyiden iyiye bastırmıştır. İnsanlar evlerinde ister Türkce, Farsca,

Kürtce, Urduca, ister Arapca konuşsunlar, kamu hayatına girdiklerinde ayrılık gayrılık ortadan kalkmıştır. İslâm medeniyetinin hâkim olduğu dönemlerde bir Türk yahut Arap felsefesinden bahsetmenin anlamı yoktu. Felsefe-bilim yazılarını Arapca yazdıklarından, Arap felsefesi diye adlandırma da yanlıştır. Doğruysa, o takdirde günümüzde çoğunlukla felsefe-bilim yazıları artık İngilizce kaleme alındığından, bütün felsefe-bilim çalışmaları ile araştırmalarına İngiliz damgasını vurmamız gerekir. Öte yandan, felsefe, millî dilde yazılıp çizilmesi elzemdir.

Felsefeden bahsedenlerin de felsefe adına ortaya koydukları önemli bir şey yok. Kurumlaşmayı yahut gelenekleşmeyi bir tarafa bırakalım; en azından, felsefecilerimiz çok önemli şeyler söylemeliler ki, talebeleri onları takib etsinler. *Eflâtun* yahut *Aristoteles* felsefe adına çok önemli şeyler söylemişler ki, onları takib edenler felsefeyi kurumlaştırıp bütün çağlara bunun damgasını basmışlar. Benzerini Alman felsefesinde görebilirsiniz: Hegelciler, Kantcılar filan var. Peki, Türkiyede kimden söz edebilirsiniz ki? Hasancılar, Ahmetciler, Mehmetciler tarzında adlandırılabilecek felsefe çizgisinden dem vurabiliyormuyuz? Ne yazık ki, Türkiyede böyle bir felsefe geleneğini oluşturabilecek kıvılcım bile yok. Türkiyede felsefe dersleri veriliyor diye bir tanıtımda bulunsanız, kimin ilgisini çeker?

Haddizâtında 1950lerden itibâren *Einstein*, *Heisenberg*, *Heidegger*, *Adorno*, *Jaspers*, Carl Gustav *Jung*, *Ortega y Gasset* gibi devlerin ölümleriyle birlikte yeryüzünde filosof-bilimadamlığının da yerinde yeller estiğini söyleyebiliriz.

(7) Gün gelir bizim de felsefemiz olursa, onun tanıtılmasına gerek kalmaz. Er yahut geç birileri kapınıza dayanır, felsefenizi öğrenir ve tanıtır. Kısacası, güneş balçıkla sıvanmaz. Bunun en güzel örneği, Ondokuzuncu yüzyıl Danimarkalı filosof Søren *Kierkegaard*'tır (1813 – 1855). Çağımızın

önde gelen Ispanyol filosofu Miguel de *Unamuno* (1864 – 1936) bir şekilde Ondokuzuncu yüzyılın sonları yahut Yirmincinin başlarında bilinmeyen, adı sanı işitilmemiş *Kierkegaard*'dan (Kiyerkegor) haber almış, bilâhare kendi çalışmalarında onu dünyaya tanıtmıştır. Eserlerinin tercümeleri yoluyla *Kierkegaard*'a ulaşamayınca *Unamuno*, oturmuş ilerilemiş yaşına rağmen, Danca öğrenmiş ve onu Ispanyolca konuşanlara tanıtmıştır. Aynı şekilde Farabî de fazlaca tanınmıyordu. Onu felsefe dünyasına tanıtan da *İbn Sinâ* (980 – 1030) olmuştur.

(8) Kültürün yahut düşünce hayatının olgunluğu ile özgünlüğünü dil yansıtır. Bugün dilimizin büyük bir bölümü yabancı kelimelerden oluşmuştur. Bu durum hiçbir şeyi kendiliğimizden ortaya koymadan sürekli aldığımızı ve bu aldıklarımız üzerinde düşünmediğimizi göstermektedir. Ecnebî dillerden gelen kelimeleri tercüme bile etmiyoruz. Kamyon, otobüs, radyo, televizyon vb. aklınıza ne gelirse Türkce karşılıklarını aramaksızın kullanmaktayız. Son zamanlarda *otoban* bile demekten yüksünmüyoruz. O kadar büyük bir düşünme tenbelliği ve âtıllığı var ki, ecnebi kelimelerin karşılıkları aranmamaktadır. Yalnız, öteden beri Türkce olan yahut Arapca ile Farsca asıllı sözlerin tarihte eşi menendi görülmemiş kırımı konusunda İngiliz-Yahudî imperyalismin buyruğu ve talîmatı doğrultusunda olağanüstü işgüzârlık gösterilmektedir. Kırıma uğrayanların yerini önemli çapta alan yok; aldığı ölçüde bunlar, ya İngilizce ile Fransızcadan apartılmışlar ya da dilimizin kurallarıyla, tarihî müktesebâtıyla, zevkiyle, alışkanlıklarıyla uzaktan yakından ilgisiz uydurmacalardır. Bu şartlarda Türkiyede felsefenin arpa boyu mesâfe katedememesi tabîîdir. Önünde sonunda dil, felsefenin canıdır, malıdır...

(9) Genellikle aydından anlaşılan, okuduklarını sindirmemiş, Türkce yerine Saçmasapanca konuşup yazan, bilgiçlik taslayan, üstünkörü, klasik kültür değerlerimize yabancı,

bu yüzden de düşman biri olma keyfiyetidir. Hâlis aydınsa, geniş çaplı hayat tecrübelerinden hareketle yaşadıklarını, yaşantıları ile okuduklarını özgünce sentezlemiş kişidir. Bu, geçmiş çağların bilgesidir. Önemli olan, özgün sentezden yeni bir bakış açısının çıkmasıdır. Büyük insan denildiğinde, akla gelen en çarpıcı örnek Albert *Einstein*'dır (1879 – 1955). O, küçük yaşlarda *Kant*'ı (1724 – 1804), *Schopenhauer*'ı (1788 – 1860) okuyan ve onların ilhâmıyla özel ve genel görelilik teorilerini ortaya koyan biridir. Okuduğunuz eserlerden hareketle doğrudan doğruya bir şey kuramayabilirsiniz. Ne var ki önemli olan, okunan eserlerin olağanüstü dikkat yoğunlaştırmasına götürmesi ve birer esin kaynağı olmasıdır.

Dikkatin yoğunlaştırılması çok önemlidir. 1933te *Einstein*, A.B.D.ne gittiğinde gazeteciler, "bizlere dehânızı anlatırmısınız", diyorlar. Sorunun kendisi, gazeteciliğe has ahmaklık örneğidir. *Einstein*'ın cevabıysa ilginçtir: "Dâhî olup olmadığımı bilmiyorum ama hayatımda bir dâhî tanıdım, adı Johann Sebastian Bach'tır. Dehâsının yüzde yirmisi Allah vergisi; yüzde sekseni çalışmadır." *Bach* (1685 – 1750), Alman kışının dondurucu ayazında Katedrallerde günde ortalama on altı saat durmadan dinlenmeden çalışan biridir. Ayrıca yirmi üç çocuğu var. Bunlardan ilk dört oğlu, kendisi kadar olmasa da, hatırı sayılır bestecilerdir. *Bach*, ilk iki oğlunu kendisi, bilâhare ağabeyler, öbür kardeşleri yetiştirmiştir.

Kalabalıkta dikkati derinleştirmek, yoğunlaştırmak zordur. Bundan dolayı büyük işlerin başarılmasında, özellikle de düşünce yapılarının oluşturulmasında disiplin şarttır. Günümüzde sıkıdüzen, yânî disiplin en büyük eksiğimizdir. Bu, her alanda böyledir. *Einstein*'ın aydınlık ve kesin ifâdesiyle, dehânın yüzde sekseni çalışmadır, disiplindir, dikkatin yoğunlaşmasıdır.

Türkiye açısından düşündüğümüzde her alandaki başarısızlığımızın başta gelen nedeni disiplinsizlik. Disiplin-

sizliği artıran varolan düzenin değişmesi, eğitim ile öğretimin yeniden tanzîmi gerek. Bugün hâkim düzen, disiplinsizliği kesen, gideren değil; tam aksine mahmuzlayan biridir. İnsanı disipline sokmak için istibdadın gelmemesi çok önemli. İstibdat disiplinsizliğin karşı seçeneği değil. Düşünce hürriyeti sorumluluklarla sınırlanmalıdır. Meselâ, İngiliz meclisinde adamın biri, çocuklarla cinsî ilişki kurmanın serbest bırakılması için teklifte bulunmuş. Böyle bir teklifi bırakın tartışmak, gündeme getirmek bile yasaklanmalı. Eğitim düzeniniz, bunu düşünmeye eğilimli birinin kendinden nefret etmesini sağlamalı. Başka bir anlatışla, beslediğim niyetlerde bile alabildiğine serbest kalamam. İcâbında gördüğüm rüyâdan dahî utanmalıyım; bunu bana sağlayacak edebim olmalı.

Düşünceyi alabildiğine serbest bırakmak; isteyen istediğini düşünüp ortaya koysun demek, insanı sapıklığa götürür. Çok önemli görüşler ifade edilmesin yahut eleştirilmesin, demiyorum. Bu, öncelikle felsefenin işidir. Felsefe bunu düşünüyor, ortaya koyuyorsa, toplumuna alabildiğine hizmet ediyor demektir. Felsefenin bunu becerebilmesi için toplumun talepte bulunması lazım. Türkiyede toplumun felsefeden böyle bir talebi yok; olmadığı sürece de özgün bir şeyin ortaya çıkması mümkün değil. Sözgelişi, *Ahmet Mithat* Paşanın (1844 – 1912) belirlediği Mecellenin ortaya çıkışını hatırlayalım. O günün şartlarında Türk toplumunun bir talebini karşılamak üzre, *Ahmet Mithat* Paşa, harikulâde bir hukuk felsefesi öngörür. Günümüzde onu beğenirsiniz, beğenmezsiniz, önemli değil. Hayatî olan husus şudur: O dönemde hem böyle bir talep hem de buna cevap veren bir dimâğ vardı. İki şeyin karşılaşması elzem: Talep ve buna cevap verecek dâhînin bulunması lâzım. Türkiyede talebe cevap verebilecek dehânın olup olmadığını bilmiyoruz. Yine de toplumun aydınlanma talebinin olmadığı açık. Ortaya çıktığında talebi karşılayacak dâhîmiz varmı, yokmu, göreceğiz.

(10) Bilgilenme yönündeki düşünme, yânî felsefenin düşünmesi dille olur dedik. Dil, felsefece düşünmenin omurgasını teşkil eder. Dil, şirâzesinden çıktımı, düşünmenin düzeni bozulur. Dilinkine koşut düşünmenin dağılması ve bunun sonucunda ortadan kalkması geçmişte yaşanmamış olaylardan değildir. Dille birlikte mantıklı düşünme de ortadan kalkar, yerini yalınkat duygulara bırakır. Duyguların karıştığı düşünmede tutarlılıktan bahsedemeyiz. Düşünmenin ürünü düşüncelerdir. Düşünme, disiplinden koptuğunda düşünceler müphemleşirler.

Düşünce kavramlı bir yapıdır. Önermeler, kavramlar arasında kurulan bağlarla ortaya çıkarlar. Kavram, tarîfe dayanır. Su nedir? Proton nedir? Sorulara cevap verirken kavramlarını tarîf ediyor, onlara sınır çiziyoruz. Kavramlar arasında belli bir sınır var ve bunları ayırtettiğimizde açıklık kazanırlar. *Descartes*, kavramlarda açıklık ile seçiklik şarttır, diyor. Kavramlar açık seçik değillerse, bunlarla ifâde ettiklerimiz belli bir konuya, nesneye yahut yöne gitmezler. Açık seçiklikten yoksun kavramlar kalıcı değil, uçucudurlar. Kavramların önemlerini yitirdikleri ölçüde toplumlar afyon yutmuş hâle gelirler. Günümüz Türkiyesinde gördüğümüz manzara işte budur. Millet, uyuşturucu müptelâsına dönmüş, ortalıkta ağzı açık hayran budalası biçiminde dolaşmaktadır.

(11) Kavramların ağırlığı kalmamış. Belirli bir olayın yahut nesnenin kavramına kimi A, kimi B, kimisi de F diyebiliyor. Örneğin, aynı fakültede ve bölümde bir şeye ben "cevher" derken, öteki meslekdaşlar "töz", kimileri de "substanz" diyor. Kimse ne anlattığını bilmiyor. Cevher, yerine neden töz deniliyor? Töz ne demek? Bu söz nereden gelir? Neden durduk yere bir ses topluluğunu ortaya atarak onu kelimeleştiriyorsun? Bu soruların mutlaka cevapları verilmeli. Kavramlar, ve onların seslendirilmiş ifâdesi sözler, kurumlaşmış, oturmuş olmalıdır. Bunu bütün büyük dillerde görüyoruz. *Kurân*da ne söylendiğini insanlar aradan bin üç

yüz, dört yüz yıl geçmiş olmasına rağmen, anlayabiliyorlar. Arapca hâlâ konuşuluyor. Dilde kalıcılık önemlidir. Her dilde konuşma ile klasik yazı dili arasında fark var. Babam, öğrenci olarak gittiği Almanyadan babasına yazdığı mektuba "velinimetim, muhterem pederim" diye başlıyıp "hak-i pâyeniz, mahdumunuz" ("ayağınızın tozu oğlunuz") şeklinde bitiriyor. Babama "evde böylemi konuşurdunuz?" diye sordum. "Bu, yazı dilidir. Onu konuşma dilinde kullanmak ayıptı." cevabını verdi. Konuştuğunu, yazı dili olarak kullanmak, tıpkı sokakta geceliğinle, pijamanla dolaşman gibidir. Yatak kılığıyla sokağa çıkmak yahut eve misâfir kabul etmek ayıbın dikâlâsıdır. Ayırım kültürümüzde belirgindir. Harem ile selâmlıkta farklı kıyafetlere bürünülürdü. Yatak yahut harem —eviçi yaşama— kılığıyla selâmlığa —hâne halkından olmayanların kabul edildiği mahal— çıkılmazdı.

Dil de böyleydi. İnsanların harem, yânî yakın insanların birebir ilişkilerinde kullandığı dili vardı. Bir de kamu, bugünlerde çok moda bir deyişle, kamu alanında kullanılan dil bulunurdu. Bahis konusu dil kültürleşmişlik seviyesini gösterirdi. Bu, imparatorluğun çok incelmiş dili Istanbul Türkcesiydi. Cemil *Meriç*'in (1916 – 1987) deyişiyle kelimeler, namusumuzdur. Kimsenin bunları değiştirmeye ne hakkı ne de yetkisi olmalı.

'Hayat' kelimesi ile 'yaşam' kelimelerini taşıdıkları tasavvur güçleri açısından karşılaştırmak lâzım. 'Hayat' kelimesinde bin küsûr yıllık bir kültürün işleyip belirlemiş olduğu tasavvurgücü saklıdır. *Yaşam*ınsa tasavvurgücü sıfır. Hiçbir şeyi yok. İki kelime arasındaki fark, nesiller boyu oturulmuş, aileye iyi, kötü günlerde ocak barınak olmuş bir ev ile yurtla yuvayla ilgisi ilişiği olmayan soğuk, kişiliksiz fabrika mekânı gibidir. Dile yeni kelimeler tabîî ki girip yerleşecek. Sözgelişi topu topuna otuz yıl önce bilgisayar, on altı yıl önce cep telefonu vardımıydı? Bu ihtiyâçlar yerinde sözlerle doldurulmuşlardır. Geçmişte olmayıp da ortaya çı-

kan yeni bir araç için söz elbette türetilir. Ancak, bazı türetmelerimizin yanlış olduğu da âşîkârdır. Konunun dışında kaldığından, bunlardan bahsetmeyi başka zamana bırakıp varolan kelimeler neden değiştiriliyor sorusuna dönelim. Sözgelişi niye cevhere 'töz' denilmeye çalışılıyor? 'Cevher', felsefe dışında, gündelik hayata da girmiş, herkesin anlamını bildiği ve bin yıldır kullandığı bir kelimedir. Meselâ cevher kelimesini, "bu çocukta cevher vardır" gibi, çeşitli anlamda, konuda kullanıyoruz. Cevher kelimesi ile töz kelimesi ayrı nesneler için kullanılabilir. Bilimde, özellikte de kimyada 'töz' kelimesi kullanılabilir. 'Cevher' bahusus metafizik alan için söz konusudur. Bu deyimler, bilim ile metafizik anlayışımıza büyük zenginlik katabilir. Başka dillerde olmayan bir aydınlıktır. Kafaların aydınlanması dille başlar. Düşünmek içinse akıl lâzım. Kavramla iş gören akılyürütme sanatının adıysa felsefedir.

(12) Felsefenin öz anlamı algılanıp anlaşılmayınca, teorik özellik taşıyan nice kavram varsa, karanlıkta kalmaktadır. Neden? Felsefe, öncelikle kavram çözümlemesidir de ondan. Fakat bundan ibâret değildir. Kavramları doğaya, nesneye, dünyaya götürüp yakıştıran, bunlarla uyuşturan bir felsefe kesiti vardır ki, buna bilim diyoruz. Görüldüğü gibi, bilim, felsefenin türevidir. Felsefenin doğaya eğilen, onu ele alan kesimi fizik olurken, salt kavram çözümlemesi ile araştırmasına girişen yöresi metafiziktir. Düşünce düzleminde girişilen salt kavram araştırma etkinliği bilmenin, bilginin zemînini hazırlar. Kavramla örülen bilgi çerçevesi bilâhare dünya–doğa olaylarıyla doldurulur. Kavramla örülü bilgi çerçevesi metafizik–teorik bir işlemken, onun olayla doldurulması denel (eksperimental) bir iş olmaktadır. Metafizik–teorik ile denel etkinlik arasında bağı kuran salt zihin işlemi olan mantık– matematiktir. Metafizikte gerek kavramların yapılandırılışını gerekse bunlar arasındaki bağlantıları düzenleyen mantıkken, fizikte, yânî bilimde deneyin yürü-

tülmesi ve sonuçlarının ifâdesi matematik yoldan gerçekleştirilir. Bundan dolayı metafizikci–filosofun vazgeçilmez aracı mantık, deneyci– bilimadamının başta gelen âleti matematiktir. İkisi mantık–matematik dille merâmlarını ifâde eder. Haddizâtında filosof ile bilimadamı ayırımını yapmak sakat bir işdir. Neredeyse çağımıza değin her iki kesim tek bir kişide buluşmuştur. Çünkü felsefe ile bilim, felsefe-bilim bütünlüğünün birbirinden ayırılamaz kurucu unsurlarıdır. Felsefe-bilim binâsını bir kanadında felsefe, öbüründeyse bilim yer almaktadır. Felsefe-bilim ıstılâh/terim olarak günümüzde ortaya çıkmış olmakla birlikte, düşünme– araştırma tutumu bakımından *Aristoteles*'e değin geri gitmektedir. *Teofrastos*, *Galenos*, *Farabî*, *İbn Sinâ*, *Bîrûnî*, *İbn Miskeveyh*, *İbn Haldun*, *İbn Rüşt*, Roger *Bacon*, Giambattista *Vico*, Galileo *Galilei*, Nicolas *Copernicus*, Johannes *Kepler*, René *Descartes*, Isaac *Newton*, Gottfried Wilhelm von *Leibniz*, John *Locke*, David *Hume*, Immanuel *Kant*, Charles *Darwin* üzerinden Albert *Einstein* ile Werner *Heisenberg* gibi filosof-bilimadamlarına dek izleyebiliyoruz Bunun dışında da adına 'felsefe' denilmiş 'düşünme–araştırma' tutumları var. Ancak, 'bilim'le iç içe bulunmayan, nüvelerini 'spekulativ-olmayan metafiziğ'in oluşturmadığı, böylelikle de 'felsefemsi' dediğimiz, öteki felsefî anlayışların düşünce hayatımıza olumlu katkı yapmayacakları kanısındayız. İşte Türkiyede bir felsefe geleneği yer alacaksa; 1920lerden bu yana olduğu üzre o, 'boş lakırdı canbazlığı'na temellenmiş edip–feylesof kırması denemeciliği cinsinden felsefemsi dediğimiz düzmece felsefe olmamalıdır. Tersine bu, eleştirel kapıdan girilen, sırtını akla dayamış, sıkı dokunmuş kavram örgüsünü hâvî felsefe-bilim binâsı olmalı. Böyle bir binâ Türkiyede inşâa olunabilirmi? Olaya ve ortama aklın, mantığın gerektirdiği duygusallıktan arınmış, serinkanlı tutumla bakarsak, ihtimâlin çok zayıf olduğunu görürüz. Her şeyden önce burada bizde böyle bir talep varmı; hattâ ve hattâ talebin kuvvesi söz konusumu?

Tarihte felsefe-bilim pek az toplumun/milletin harcı olmuştur —beşi, altıyı geçmez. Bizeyse, bulaşmamıştır. Kâşiflikten tutun da felsefe-bilimadamlığına varana dek merak sâikiyle meydana gelen/getirilen ne varsa, ona bîgâne kalmışızdır. Bin iki yüz yıl boyunca mensûbu kaldığımız İslâm medeniyetinde boy vermiş güçlü, zengin felsefe-bilim geleneğinden nemalanmışız. Kayda değer bir adım sayılabilecek Tanzîmat sonrasında, felsefe-bilim, uzak ufuklarda gözüken geminin henüz direği gibiydi. O gözüken direk gerçek bir gemininmiydi yoksa hayâl ürünümüydü? Bunu daha doğru düzgün kestirmeğe fırsat kalmadan harf ile dil inkılâbıyla serüven sona erdirilmiştir.

Yaşadığı toplumun başına gelen tufan ile
tüm dünya yok olurken,
Nuh Peygamber kurtulmanın acısını yaşıyordu.
Aslında biz de her gün dünya çevremizde yok olurken,
bir gün daha fazla yaşamanın acısını çekiyoruz.
Sorun çağının anatomisi belki de en kanlı anatomi.
Çağın hangi organına elimizi atsak kanlar,
feryatlar, sorunlar, sorular fışkırıyor.
Çünkü artık çağın ruhu [Geist der Zeit] yok,
sadece çağın bedeni [Körper der Zeit] var.
Amansız virüs bulaşmış bu bedenin,
antikor ve alyuvarlarına ulaşmak istediğinizde
karşınıza çıkan şeyler çelimsiz, güçsüz,
dermansız misallerle dolu.
İşte bu noktada, çağın anatomisi
ve felsefece teşrihi ile ilgili muhterem Hocam,
büyük Türk Mütefekkiri Sayın Teoman Duralı'nın
çığır açacak düşüncelerini sizlerle buluştu
tarifi imkânsız kıvancını yaşıyorum.
Kendilerine her daim minnettarım.

Mehmet Sal

SKB 0402273 VRD

ISBN: 975-7796-84-0
9 786054 056125